

T.C.

**ANKARA SOSYAL BİLİMLER ÜNİVERSİTESİ
BÖLGE ÇALIŞMALARI ENSTİTÜSÜ**

ÖMER EL-BEŞİR DÖNEMİ SUDAN DIŞ POLİTİKASI

Yüksek Lisans Tezi

Yusuf YAVUZKAN

Ocak 2023

T.C.

**ANKARA SOSYAL BİLİMLER ÜNİVERSİTESİ
BÖLGE ÇALIŞMALARI ENSTİTÜSÜ**

ÖMER EL-BEŞİR DÖNEMİ SUDAN DIŞ POLİTİKASI

Yüksek Lisans Tezi

Yusuf YAVUZKAN

Afrika Çalışmaları Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Mürsel BAYRAM

Ocak 2023

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	IV
ÖZET	VI
ABSTRACT.....	VII
KISALTMALAR	VIII
ŞEKİL TABLOSU	X
GİRİŞ	11
BÖLÜM 1: SUDAN DIŞ POLİTİKASININ TARİHSEL GELİŞİMİ.....	19
1.1. Bağımsızlık Sonrası Çalkantılı Dönem	20
1.2. Ömer el-Beşir Dönemi ve Başarısız Dış Politika.....	22
1.3. Darfur Krizinin Ortaya Çıkışı	24
1.4. Güney Sudan'ın Devletleşmesi	25
1.5. Ömer el-Beşir Döneminin Sonu.....	27
BÖLÜM 2: ÖMER EL-BEŞİR DÖNEMİ SUDAN DIŞ POLİTİKASININ TEMEL	
DİNAMİKLERİ	29
2.1. Ömer El-Beşir Dönemi Sudan Dış Politikasına Giriş	29
2.2. Sudan'da İslamcı Dış Politika.....	32
2.2.1. Hasan el-Turabi ve Sudan'ın İslamlaşması	35
2.3. Hidro-politik Rekabetin Merkezinde Nil Nehri	36
2.3.1. Nil Üzerinde Sömürgeci Rekabetin Başlaması	38
2.3.2. 1929 Antlaşması	39
2.3.3. Süveyş Krizi	40
2.3.4. 1959 Antlaşması	41
2.4. Darfur Sorunu.....	42
2.5. Ömer el-Beşir ve Uluslararası Terörizm	44
2.6. Güney Sudan'da Barış Süreci	47
2.7. Ömer el-Beşir Dönemi Sudan'ın Ekonomi Politikası	50
2.7.1. Sudan Coğrafyası ve Ekonomik Etkinlikler	50
2.7.2. Ömer el-Beşir Dönemi'nin Ekonomi Politik Analizi	52

2.7.3. Ekonomik ve Sosyal Kalkınmayı Engelleyen Siyasi Faktörler.....	56
2.7.4. Ekonomik ve Sosyal Kalkınmayı Engelleyen Ekonomik Faktörler.....	57
BÖLÜM 3: ÖMER EL-BEŞİR DÖNEMİNDE KOMŞU ÜLKELER İLE İLİŞKİLER	60
3.1. Mısır ile İlişkiler.....	61
3.1.1. 25 Ocak 2011 Devrimi Sonrasında Mısır-Sudan İlişkileri	65
3.1.2. Nil Nehri Bağlamında Sudan-Mısır İlişkileri	67
3.2. Libya ile İlişkiler	68
3.2.1. Sudan ve Libya Devrimi.....	70
3.3. Çad ile İlişkiler	72
3.3.1. Sudan ile Çad Arasında Darfur Krizi	74
3.4. Orta Afrika Cumhuriyeti ile İlişkileri	75
3.5. Etiyopya ve Eritre ile İlişkiler	77
3.6. Kongo Demokratik Cumhuriyeti, Uganda ve Kenya ile İlişkiler	82
BÖLÜM 4: ÖMER EL-BEŞİR DÖNEMİNDE BÖLGESEL GÜÇLER İLE İLİŞKİLER....	84
4.1. Bölgesel Kuruluşlar ile İlişkiler	84
4.2. Körfez Ülkeleri ile İlişkiler	85
4.3. Irak ve İran ile İlişkiler.....	87
4.4. İsrail ile İlişkiler	89
4.4.1. İsrail'in Güney Sudan ve Darfur Politikası	90
4.5. Türkiye ile İlişkiler.....	91
BÖLÜM 5: ÖMER EL-BEŞİR DÖNEMİNDE KÜRESEL GÜÇLER İLE İLİŞKİLER.....	95
5.1. Amerika Birleşik Devletleri ile İlişkiler.....	95
5.1.1. ABD-Sudan Ticari ve Ekonomik İlişkileri.....	100
5.1.2. Terörle Mücadele Bağlamında Sudan-ABD İlişkileri.....	101
5.1.3. Güney Sudan'ın Bağımsızlığı Sürecinde ABD'nin Politikası ve Rolü	101
5.1.4. Darfur Sorunu Bağlamında ABD'nin Politikası ve Rolü	102
5.2. Avrupa Birliği ile İlişkiler	104
5.3. Rusya ile İlişkiler	106
5.4. Çin ile İlişkiler.....	107
SONUÇ.....	110
KAYNAKLAR	113

ÖZET

1956 yılında İngiltere’den bağımsızlığını kazanan Sudan, jeopolitik özellikleri ve sosyo-kültürel yapısıyla Afrika’nın kritik ülkelerinden biridir. Sudan, Türkiye için de hem tarihsel-kültürel bağlar, hem de son 20 yılda derinleşen Türkiye-Afrika ortaklığı bakımından önemli bir ülkedir. Bu ülkede 1989 yılında askeri darbeye iktidara gelen Ömer el-Beşir, 2019 yılında iktidardan düşene kadar geçen 30 yıl boyunca, Afrika kıtasının en uzun süre iktidarda kalan liderlerinden biri olmuştur. Güney Sudan sorunu, Nil sorunu, Darfur sorunu gibi uluslararası boyut kazanmış sorunlarla uğraşmak zorunda kalan Ömer el-Beşir rejimi, Batı dünyası nezdinde radikal olarak algılanan dış politika hamleleri ve Darfur’daki soykırım iddiası nedeniyle uluslararası yaptırımlara maruz kalmıştır. Bu çalışmada bahse konu sorunlar ve yaptırımlar bağlamında Ömer el-Beşir dönemi Sudan dış politikası analiz edilmiştir. Sudan’ın gerek komşuları, gerekse de bölgesel ve küresel güçlerle ilişkilerinde hangi konuların öne çıktığı incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Afrika, Sudan, Ömer el-Beşir, dış politika, uluslararası ilişkiler

ABSTRACT

Sudan, which gained its independence from United Kingdom in 1956, is one of the critical countries of Africa with its geopolitical characteristics and socio-cultural structure. Sudan is also an important country for Türkiye in terms of both historical-cultural ties and the deepening Türkiye-Africa partnership that has deepened in the last 20 years. Omar al-Bashir, who came to power in this country in a military coup in 1989, has been one of the longest-reigning leaders of the African continent for 30 years, until his fall from power in 2019. The Omar al-Bashir regime, which had to deal with internationalized problems such as the South Sudan problem, the Nile problem, and the Darfur problem, was subjected to international sanctions due to the foreign policy moves that were perceived as radical by the Western world and the alleged genocide in Darfur. In this study, Sudanese foreign policy in the period of Omar al-Bashir was analyzed in the context of the aforementioned problems and sanctions. This study analyzes Sudanese foreign policy during the Omar al-Bashir era in the context of these problems and sanctions. It examines which issues were prominent in Sudan's relations with its neighbors as well as regional and global powers.

Keywords: Africa, Sudan, Omar al-Bashir, foreign policy, international relations

KISALTMALAR

ABD	Amerika Birleşik Devletleri
ADB	Afrika Kalkınma Bankası
AU	Afrika Birliği
BERB	Büyük Etiyopya Rönesans Barajı
BM	Birleşmiş Milletler
BMGK	Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
CEN-SAD	Sahil-Sahra Devletleri Topluluğu
CFA	İşbirliği Çerçevesi Anlaşması
COMESA	Doğu ve Güney Afrika için Ortak Pazar
CPA	Kapsamlı Barış Anlaşması
DKK	Devrim Komuta Konseyi
ENSAP	Doğu Nil Yardımcı Eylem Programı
ENTRO	Doğu Nil Teknik Bölge Ofisi
IGAD	Hükümetlerarası Kalkınma Otoritesi
İKÖ	İslam Konferansı Örgütü
JEM	Adalet ve Eşitlik Hareketi
JMP	Çok Amaçlı Ortak Proje
LRA	Tanrının Direniş Ordusu
MINURCAT	Birleşmiş Milletler Orta Afrika Cumhuriyeti ve Çad Misyonu
NBI	Nil Havzası Girişimi
NCP	Ulusal Kongre Partisi
NIF	Ulusal İslami Cephe
OAC	Orta Afrika Cumhuriyeti
OAU	Afrika Birliği Örgütü
PAIC	Halkçı Arap ve İslam Kongresi
SAP	Yardımcı Eylem Programı
SLM	Sudan Kurtuluş Hareketi
SPLA	Sudan Halk Kurtuluş Cephesi (Siyasi kanat)
SPLM	Sudan Halk Kurtuluş Cephesi (Askeri kanat)
SPLM-N	Sudan Halk Kurtuluş Cephesi-Kuzey
SVP	Paylaşılan Vizyon Programı
TDK	Türk Dil Kurumu
TIFA	Ticaret ve Yatırım Çerçeve Anlaşması
UCM	Uluslararası Ceza Mahkemesi
UFDR	Birlik İçin Demokratik Güçler Birliği
UİC	Ulusal İslami Cephe
UNHCR	Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği

UNMIS Birleşmiş Milletler Sudan Misyonu
URF Değişim için Güç Birliği (Çad)

ŞEKİL TABLOSU

Şekil 1: Sahra Altı Afrika, dünya ve Sudan’da vergi yükü	54
Şekil 2: Sahra Altı Afrika, dünya ve Sudan’da hükûmet harcamaları	54
Şekil 3: Sahra Altı Afrika, dünya ve Sudan’da ekonomik özgürlük endeksi	55
Şekil 4: Sahra Altı Afrika, dünya ve Sudan’da çalışma özgürlüğü	55

GİRİŞ

Kuzey, Orta ve Doğu Afrika kültürlerinin kesiştiği bir coğrafyada yer alan Sudan, yaklaşık 2,5 milyon kilometre karelik yüzölçümüyle Afrika Kıtası'nın en büyük ülkesi konumunda iken 2011 yılında Güney Sudan'ın bağımsızlığını ilan etmesiyle birlikte yüzde 25 küçülerek 1 milyon 886 bin kilometre karelik bir alana gerilemiştir. 50 yılı aşan kanlı bir iç savaşın sonucu olarak gerçekleşen bu gerileme, Sudan açısından jeopolitik ve jeoekonomik anlamda ciddi bir kayıp olmuştur. Sudan'da etnik çeşitlilikten kaynaklanan sorunların temelinde Arap-Afrikalı ayrımı yatmaktadır. Arap-Afrikalı ayrımının politizasyonu ise sömürgeci dönemin mirası olan ve Afrika'nın sosyo-politik gerçeklikleriyle uyuşmayan yapay uluslaşma süreci ile ilgilidir.

1956'da İngiltere'den bağımsız olan Sudan, iki büyük iç savaş yaşamıştır. Bunların birincisi Güney Sudan bölgesinde, diğeri Darfur bölgesinde patlak vermiştir. Her iki iç savaş da tarihsel olarak birbiriyle bağlantılıdır. İki iç savaşın yerel dinamikleri ve uluslararası müdahale faktörleri önemli oranda benzeşmektedir. Sudan'ın orta ve kuzey bölümünde Arap-İslam kültürü etkinken güney bölümü geleneksel Afrika dinleri ile Hristiyanlığı benimsemiş ve Arap-İslam kültürünün nüfuzuna karşı dilsel ve dinsel farklılıklarını önemli oranda muhafaza etmiştir. Kuzey'in Güney üzerindeki etkisini asgari düzeye indirmek isteyen İngiliz idaresi, Kapalı Kapı Yasası çerçevesinde 1922'de Güney Sudan'ı Kapalı Bölge ilan etmiş ve buraya giriş çıkış için pasaport ve vize işlemleri uygulamaya koymuştur.

Ülke henüz 1956 yılında bağımsızlığını kazanmışken, 1958'de Tümgeneral İbrahim Abbud önderliğinde Sudan'ın ilk askerî darbesi gerçekleştirilmiştir. Abbud rejimi, Güney Sudan'da eğitim dili olarak İngilizce yerine tekrar Arapça'nın ikame edilmesini ve Hristiyan misyoner okulları yerine İslâmî okulların açılmasını kararlaştırmıştır. Kasım 1964'te Başbakan Sırr el-Hatim el-Halife, Güney meselesinde askerî olmayan bir yönteme başvurarak Güneyli isyancılarla müzakere masasına oturmuştur. Ancak görüşmeler başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Daha sonra 25 Mayıs 1969 tarihinde Albay Cafer Numeyri önderliğindeki Hür Subaylar ülke yönetimine el koymuştur. Cemal Abdunnasır'ın Arap sosyalizmini örnek alan Numeyri, Güneylilerle diyalog kurmayı denemiş ve çetin bir müzakere sürecinin ardından Etiyopya'nın başkenti Addis Ababa'da Şubat 1972'de bir anlaşmaya varılarak ateşkes sağlanmıştır. Addis Ababa Anlaşması uyarınca Güney Sudan otonom bir bölge statüsüne kavuşmuştur. Bir bölgesel

meclis ve Yüksek Yürütme Konseyi tarafından yönetilmesi kararlaştırılmıştır. Mütessesil darbe teşebbüsleri ve çevre bölgelerde huzursuzlukların artması üzerine Numeyri, Güney'e tanınan bölgesel otonomiye ülke geneline teşmil etmiştir. Haziran 1983'te ani bir kararla Güney bölgesini 3 bölgeye (Bahr el-Gazal, Ekvatorya ve Yukarı Nil) ayırarak Addis Ababa Antlaşması'nı ihlal etmiştir. Bununla da kalmayıp bölgesel meclisi feshetmiş ve Arapçanın bölgede tek resmi dil olduğunu ilan etmiştir. Bunun üzerine Güney'deki isyan tekrar başlamış; Nisan 1983'te John Garang tarafından kurulan Sudan Halk Kurtuluş Hareketi, aynı zamanda askerî bir kanat (SPLA) teşkil ederek iç savaşı yeni bir boyuta taşımıştır.

Güneylilerin ülke yönetimine, orduya ve polise dâhil edilmesine rağmen buradaki isyan hareketinin güçlenmeye devam etmesinin en büyük nedenlerinden birisi de yabancı aktörlerin müdahaleleridir. ABD, İsrail ve Batı Almanya'nın isyancı gruplara silah temin ettiği bilinmektedir. Ayrıca bölge devletleri de mütakabil biçimde birbirlerinin isyancılarını desteklemiştir. Öte yandan daha petrol aramaları yapılırken ve henüz bölgede petrol bulunduğu açıklanmamışken Hartum kulislerinde bazı siyasetçiler Güney'de petrol bulunması halinde bunun ülke birliğini tehdit edeceğini ve Güney'in ayrılma sürecine ivme kazandıracağını dile getirmişlerdi. Bu bağlamda SPLA'nın öncelikli hedefi, hükümet kontrolündeki petrol tesislerini tahrip etmek ve böylelikle Hartum hükümetiyle pazarlık konusunda elini sağlamlaştırmak olmuştur.

Numeyri rejimi 1985'teki darbe ile devrilmiş, askeri yönetim ilk iş olarak 1956 anayasasının revize edilip temel özgürlüklerin koruma altına alınacağını ve Güney'deki bölgesel otonominin tekrar tesis edileceğini bildirmiştir. Daha sonra sivil seçimlerle iktidara gelen Sadık El-Mehdi yönetimi de 30 Haziran 1989'da Ömer el-Beşir ve Hasan El-Turabi liderliğindeki kansız bir darbe ile sona ermiştir. Darbeden sonra ülkedeki bütün medya organları kontrol altına alınmış; ordunun resmî gazetesi haricindeki gazeteler kapatılmış ve Numeyri döneminde kanunlaştırılan Şeriat hükümleri sert biçimde uygulanmaya devam edilmiştir. 26 Haziran 1995'te Etiyopya'nın başkenti Addis Ababa'da Mısır Cumhurbaşkanı Hüsnü Mübarek'e yönelik başarısız bir suikast teşebbüsü sonrasında bütün Arap ve Batı dünyasından izole olmaya başlayan Sudan yönetimi, Arap ve Müslümanlara tanıdığı vizesiz giriş iznini 6 Ağustos 1995'te iptal etmiş; ikinci bir girişim olarak Usame bin Ladin'i 18 Mayıs 1996'da Afganistan'a göndermiştir.

Uluslararası ölçekte ise hem komşu Libya, Mısır, Etiyopya, Kenya ve Uganda'nın düşmanlıkları keskinleşmiş hem de Batı dünyasından gelen baskılar somutlaşmaya başlamıştır. 1995 sonrası dönemde uluslararası izolasyon genişletilmiştir. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, Mübarek suikastının soruşturulmasında işbirliğini reddettiği gerekçesiyle Nisan ve Haziran 1996'da Sudan'a yaptırım kararı almıştır. Terör örgütlerine kucak açtığı gerekçesiyle Sudan, 18 Ağustos 1993'te ABD Dışışleri tarafından “teröre destek veren ülkeler listesi”ne dâhil edilmiştir. Aynı ABD, Sudan'ın “terör örgütü” olarak gördüğü SPLA içerisinde başlayan bölünmeyi önlemek için örgüt liderleri John Garang ve Riek Machar'ı 21 Ekim 1993'te Washington'da bir araya getirmiş; örgütün güç ve birlik mesajı vermesi için arabuluculuk yapmıştır ABD teröre destek vermekle suçladığı bir ülkeye o ülkedeki teröre aracılık ederek karşılık vermiştir. 20 Ağustos 1998'de ABD bizzat bir askerî müdahale gerçekleştirmiş, Usame bin Ladin'e ait olduğu ve kimyasal silah üretildiği gerekçesiyle Hartum'daki bir ilaç fabrikasını bombalamıştır.

Bu dönemde Afrika sahasına açılan Çin, Sudan'da faaliyet gösteren Kanadalı CNPC firmasının Arakis'in imtiyaz sahibi olduğu petrol sahalarının büyük çoğunluğunu devralmasıyla Sudan'ın petrol arenasında Çin'in etkinliği giderek artmıştır. Çin, ilk etapta Hartum yakınlarında Sudan'ın günlük tüketimini karşılayacak kapasitede bir rafineri inşa etmiştir. Ağustos 1999'da Güney Sudan'dan gelen boru hattının ve Kızıl Deniz kıyısındaki Mersa Beşayir terminalinin tamamlanmasıyla petrol gelirleri Sudan hazinesine girmeye başlamıştır.

2002 yılında Hükümet ile SPLA arasında imzalanan Mişakus Protokolü ve 2003/2004 yıllarında imzalanan Naivasha (Kenya) Protokolleri ile Güney Sorunu'nun çözümünde önemli bir sürece girilmiştir. Hükümet, isyancılarla masaya oturmakla kalmayıp 9 Ocak 2005 yılında resmi bir törenle SPLA lideri John Garang'ı Devlet Başkanı Birinci Yardımcılığına getirmiştir. Diğer taraftan SPLA lideri John Garang'ın 30 Temmuz'da şaibeli bir helikopter kazasında hayatını kaybetmesi, Güney sorununun çözüm sürecinde önemli bir “yol kazası” olmuştur. Garang'ın ölüm haberi Güney Sudan'da duyulduktan sonra bölgede büyük çaplı gösteriler düzenlenmiş, devlet daireleri ve araçlar ateşe verilmiştir.

Güney Sudan halkı, 9-15 Ocak 2011 tarihleri arasında yapılan referandumda yüzde 98.83 oranında bağımsızlık lehinde oy kullanmıştır. Referandum sırasında Kuzey ile Güney Sudan arasında kalan petrol zengini Abyei Bölgesi'nin Sudan'a mı Güney Sudan'a mı katılacağı yönünde bir referandum yapılması planlanmış fakat hazırlıkların tamamlanmaması

sebebiyle gerçekleştirilememiştir. Bu durum hükümetle SPLA'yı tekrara karşı karşıya getirmiştir. 9 Temmuz 2011'de resmî olarak bağımsızlık ilan edilmiş fakat bazı petrol bölgeleri üzerindeki iddialar devam etmiştir. Hem Sudan'ın hem Güney Sudan'ın hak iddia ettiği Heclie petrol sahaları, Mart 2012'de Güney Sudan tarafından işgal edilmiştir.

İsrail, Güney Sudan'ın bağımsızlaşmasına büyük katkı sağlamıştır. Güney Sudan Devlet Başkanı Salva Kiir Mayardit, Aralık 2011'de İsrail'e gerçekleştirdiği ziyarette İsrail Cumhurbaşkanı Şimon Peres'e hitaben “Güney Sudan'ın kuruluş sürecinde bizimle birlikte mücadele verdiniz. Siz olmasaydınız biz olmazdık” diyerek İsrail'in bu konudaki rolünü özetlemiştir.(Rosen, 2012)

Darfur Sorunu, 50 yılı aşkın bir tarihî arkaplanı olmasına rağmen, 2003-2004 yıllarında dünya gündemine gelmiştir. Uluslararası medyada Darfur sorunu, genel olarak “Arapların Siyahîlere soykırım uyguladığı” şeklinde işlenmiştir. ABD'nin Irak'a müdahalesinin olumsuz yansımaları devam ederken uluslararası toplum Darfur'la ilgili “harekete geçmeye” çağırılmıştır. Sudan hükümetinin Güney bölgesindeki iç savaşı sonlandırmak için SPLA ile yürüttüğü barış görüşmeleri bir anda gündemden düşmüştür. Ülkenin güneyi ile barış için müzakereler yürüten hükümet, paradoksal biçimde ülkenin batısında “yirmi birinci yüzyılın ilk soykırımını” gerçekleştirmeye başlamıştır. Darfur'un da dâhil olduğu çevre bölgelerde sömürge döneminden miras alınan siyasî düzenin yerine merkezîyetçi ulus-devlet yapısını ikame etmeye çalışan ancak bu konuda başarı sağlayamayan Hartum, çevre bölgelere yeterli yatırım yapmamakla eleştirilmiştir.

31 Mart 2005 tarihinde BMGK'nin aldığı 1593 sayılı kararla, Darfur'daki olayların uluslararası barış ve güvenliği tehdit ettiği gerekçesiyle UCM savcılığına intikali öngörülmüştür. Takip eden süreçte Sudan hükümetinin 1593 sayılı kararın gereğini yerine getirmediği gerekçesiyle 14 Temmuz 2008 tarihinde UCM savcısı Sudan Devlet Başkanı El-Beşir hakkında bir iddianame hazırlamış ve UCM'de yargılanmasını talep etmiştir. UCM Hazırlık Dairesi'nin yargıçları, 4 Mart 2009 tarihinde Sudan Devlet Başkanı El-Beşir hakkında tutuklama kararı çıkartmıştır.

Darfur'daki çatışmaların uluslararasılaşmasında bölge devletleri, özellikle Çad, Eritre ve Uganda önemli rol oynamıştır. Çad'ın Darfur'daki isyancı örgütlere silah temin ettiği, Eritre'nin ise hem Darfur'da faal olan örgütlere hem de Sudan'ın doğusundaki isyancı gruplara askeri eğitim verdiği ve başkent Asmara'da kamplar tesis ettiği iddia edilmiştir.

ABD'nin Darfur politikasının kısa ve uzun vadeli hedefleri vardır. Uzun vadeli hedef Ortadoğu'yu yeniden inşa etme sürecinde ABD'nin bölgedeki enerjeopolitik çıkarlarının korunması ve Afrika'daki Çin nüfuzunun bertaraf edilmesiyle ilgilidir. ABD'nin Ortadoğu petroleri üzerindeki nüfuzu nedeniyle alternatif bir pazar olarak Afrika'ya yönelen Çin'in özellikle Sudan gibi Amerikan çıkarlarıyla bağdaşmayan ülkelerle işbirliği geliştirmesi, ABD yönetimi tarafından Afrika'daki siyasî ve ekonomik hegemonyasına tehdit olarak algılanmıştır. Aynı şekilde Darfur üzerinden Ömer el-Beşir rejimine karşı yürütülen kampanyalarla, Güney Sudan bölgesinin bağımsızlığı ile sonuçlanan süreç hızlandırılarak Sudan'ın güneydeki petrol kaynaklarını kaybetmesi ve Nil Nehri üzerindeki tasarruf hakkının sınırlandırılması, böylelikle El-Beşir rejiminin siyasî ve ekonomik "tehdit" kapasitesinin minimize edilmesi amaçlanmıştır.

Çalışmada kuramsal çerçeve olarak omnibalancing (iktidar merkezli dengeleme) yaklaşımından yararlanılacaktır. Omnibalancing, Steven David tarafından 1991 yılında yayımlanan *Explaining Third World Alignment* adlı makalesi ile Soğuk Savaş boyunca üçüncü dünya ülkelerinin kurmuş olduğu ittifakların arkasında yatan etmenleri analiz etmek üzere ortaya atılan bir teoridir. En temelde güç dengesi teorilerine dayanır, ancak mevcut güç dengesi teorisinin gelişmekte olan (kendi deyimiyle "üçüncü dünya") ülkeleri incelemede sınırlı bir önemi olduğuna karar verdiği yönlerini düzeltmeyi amaçlar. Gelişmekte olan ülkelerin, daha spesifik olarak liderlerinin, "uyum" konusunda neden belirli tercihler yaptıklarını daha iyi açıklamak ve anlamak amaçlanmaktadır.

Omnibalancing'in Sudan'ın ulusal, bölgesel ve uluslararası düzeydeki ilişkilerinde etkinliğini en üst düzeye çıkarma girişimlerini açıklamadaki yararını incelemeden önce, omnibalancing teorisini daha ayrıntılı olarak açıklamak gerekir. Özellikle, realist ve neo-realist güç dengesi teorilerinin yeniden formüle edilmesinde omnibalancing'in köklerini tanımak önemlidir. Ayrıca, yazıldığı dönemde yaygın olan Soğuk Savaş düşüncesinin zayıflaması ancak hala etkisini sürdürmesi nedeniyle sınırlı olan bu teorinin açıklayıcı değerini arttırmak için ne gibi değişikliklerin gerekli olabileceği de göz önünde bulundurulmalıdır. Bu çerçevede omnibalancing teorisinin temel ilkeleri ana hatlarıyla ve eleştirel bir bakış açısıyla incelenecek, realist ve neorealist teorilerden neden ve nasıl ayrıldığı, "üçüncü dünya ülkeleri" ile nasıl bir ilgisi olduğu ve diğer teorilerin eksiklerini nasıl giderdiği kısaca ele alınacaktır.

Bu teorinin ortaya çıkışı, Morgenthau gibi realist düşünürler ve Waltz gibi neo-realistler tarafından benimsenen mevcut güç dengesi teorilerinin eksikliklerinden kaynaklanmaktadır.

Realizm uluslararası politikayı, devletler arasında davranış kurallarına uyulmasını sağlayacak ve garanti edecek genel bir egemen gücün olmadığı anarşik bir arena olarak görür. Bu anarşik ortamda, kapsayıcı bir otoriteden yoksun olan devletler, kendi hayatta kalmalarını garanti altına almak için diğer devletlere kıyasla göreceli güçlerini maksimize etmeye çalışan üniter aktörler olarak kabul edilir. Devletlerin eylemleri yalnızca daha güçlü devletlerin potansiyel ve fiili tepkileriyle kısıtlanır, bu nedenle Realizm anarşik bir sistemde büyük güçlerin güç dengesini korumadaki rolüne önemli bir vurgu yapar. Realizm aynı zamanda insan doğasını bencil, öncelikli olarak güç ve kaynaklarını maksimize etmekle ilgilenen bir yapıda ele alır ve bunu devletlere uygular. Bu realist analizde çatışma, devletlerin özellikle askeri yeteneklerini geliştirerek veya kendi güçlerini artırmak için diğer güçlerle ittifak kurarak güçlerini en üst düzeye çıkarmaya çalışmalarından kaynaklanır. İşbirliğinin gerçekleştiği durumlarda ise bu hedeflere ulaşılması söz konusudur. Diğer devletlerin niyetleri konusundaki belirsizlik ve uluslararası sistemde bir yaptırım organının bulunmaması, işbirliği için diğer “bencil olmayan” nedenleri engeller. Buna karşın neo-realizm, devletler gerçekten üniter ve içinde faaliyet gösterdikleri uluslararası sistem anarşik olsa da, bu kesinlik eksikliğinin devlet davranışı üzerinde düzenleyici bir ilke ve yapısal bir kısıtlama olarak hareket ettiğini öne sürer. Neorealistler için sistem güç dağılımı ile tanımlanır. Bu sistemde çatışma olasılığı, belirli bir zamanda kaç tane büyük gücün var olduğuna ve bunların göreceli güçlerine bağlı olarak değişir.

Her ne kadar üçüncü dünya ülkeleri dünyaya hâkim olsa da en popüler dış politika teorisi olan güç dengesi hipotezi bu ülkelerin özel ihtiyaçlarını dikkate almamaktadır. Bu teori, daha belirgin olan kendine özgü hususların aleyhine olacak şekilde, sistemik ve yapısal faktörlere dayanmaktadır. David bunun yerine, devletlerin sadece diğer ulus-devletler tarafından sunulan dış askeri tehditleri değil, aynı zamanda üniter aktör varsayımları tarafından reddedilen darbeler gibi iç riskleri de göz önünde bulundurduğu omnibalancing yaklaşımını tercih etmektedir. David, teorisine tarihsel dayanaklar sağlamak için İkinci Dünya Savaşı’ndan bu yana üçüncü dünya ülkelerinin başına gelen tehlikeleri incelemektedir. Sadece birkaç diktatör dış işgallere yenik düşmüş, ancak David’in varsayımına göre iki yüzden fazla diktatör darbelerle devrilmiştir. Nitekim üçüncü dünya ülkelerinin ölüm oranı düşüktür, ancak üçüncü dünya liderlerinin ölüm oranı yüksektir. Ayrıca, üçüncü dünyada iç savaşlar devletlerarası savaşlardan çok daha fazladır. David bu zorlukları çoğu üçüncü dünya devletinin ve sınırlarının yapay doğasına bağlar. Avrupalı muadillerinin bir araya gelip gelişmek için sahip oldukları yüzyıllara sahip olmadıklarından, devlet kavramı belirsizliğini korumaya devam eder ve hükümetleri yarı

meşru ve şiddetli rejim değişikliği riski altındadır. Üstelik bu tür hükümetlerin çoğunun otoriter karakteri sivil toplumu ya da devletle özdeşleşme duygusunu teşvik etmemektedir. Böylesine zayıf bir iç bütünlüğe sahip olan devletler üniter aktörler olarak davranamazlar. David'e göre, bir üçüncü dünya ülkesi, kendi hükümetini ve iç statükosunu korumaya en çok bağlı olacak ülkeleri müttefik olarak seçmeye çalışır. Böylece omnibalancing, realist güç dengesi mantığını benimser, ancak kapsamını daha geniş bir tehdit yelpazesini içerecek şekilde genişletir. Diğer bir deyişle, Waltzcu anarşi kavramı sadece uluslararası sistemi değil, aynı zamanda üçüncü dünya ülkelerindeki iç durumu da tanımlamaktadır. Bu tür düşünceler, üçüncü dünya devletlerinin irrasyonel eylemlerini açıklama avantajına sahiptir: yerel liderin çıkarları devletin çıkarlarına ters düştüğünde, liderin çıkarları üstün gelir. (David, 1991)

Ömer el-Beşir rejiminin 1989 yılında askeri bir darbeyle Sudan'da iktidara gelmesi, ardından El-Turabi ile ittifakı sonucu İslamcı bir politika izlemeye başlaması gibi yönetsel faktörlerin yanı sıra ülkede uzun süredir devam eden Güney'de ayrılıkçı hareketler, komşu ülkelerle yaşanan sorunlar, daha sonradan patlak veren Darfur sorunu ve buna bağlı olarak meydana gelen soykırım suçlaması ve Ömer el-Beşir hakkında Uluslararası Ceza Mahkemesi'nde alınan tutuklama kararı ve uzun süre uygulanan izolasyon, ambargolar ve yaptırımlar gibi askeri, güvenlik ve dış politika ile bağlantılı harici faktörler, Ömer el-Beşir yönetiminin dönemsel olarak, omnibalancing teorisi ile açıklanabilecek konjonktürel ittifak arayışlarına girmesine neden olmuştur.

Sahasında önemli bir akademik boşluğu dolduracağına inandığımız bu çalışma beş ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Sudan dış politikasının tarihsel gelişimi incelenmekte, özellikle 1956 yılında bağımsızlığına kavuşmasından sonra meydana gelen iktidar değişiklikleri ve İran devrimi gibi bölgesel ölçekte derin etkileri olan olayların Sudan dış politikasına etkileri üzerinde durulmakta ve başından sonuna Ömer el-Beşir dönemi dış politikasının altyapısı hazırlanmaktadır. İkinci bölümde Ömer el-Beşir dönemi Sudan dış politikasının temel dinamikleri ele alınmakta, başta Nil sorunu, Darfur sorunu ve Güney Sudan sorunu olmak üzere bölgesel jeopolitikte etkisi olan sorunların Ömer el-Beşir dönemi boyunca nasıl yönetildiği ve nihayetinde varılan sonuçlar ortaya konulmakta, ayrıca aynı dönemde izlenen dış politikanın ülkenin ekonomi politiği üzerindeki yansımaları anlatılmaktadır. Çalışmanın üçüncü bölümü, Ömer el-Beşir döneminde Sudan'ın komşuları olan Mısır, Libya, Çad, Orta Afrika Cumhuriyeti, Etiyopya, Eritre, Demokratik Kongo Cumhuriyeti, Uganda ve Kenya ile ilişkileri değerlendirilmektedir. Dördüncü bölümde ise Sudan'ın özellikle omnibalancing teorisi

çerçevesinde anlaşılabilir ittifak arayışları bağlamında Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri gibi Körfez ülkeleri, İran, Yahudi varlığı İsrail ve Türkiye gibi bölgesel güçler ile olan ilişkileri ele alınmaktadır. Dış politik ilişkilerin son ayağı olan küresel güçlerle ilişkiler çerçevesinde beşinci bölümde Sudan'ın Ömer el-Beşir döneminde ABD, AB, Rusya ve Çin gibi aktörlerle olan dış politikası ana hatlarıyla incelenmektedir. Çalışmanın sonuç bölümünde ise araştırma sırasında elde edilen sonuçlar, başta Afrika araştırmacıları olmak üzere akademi, siyaset, diplomasi ve uluslararası ilişkiler alanında konuya ilgi duyan çevrelerin dikkatine sunulmaktadır.

BÖLÜM 1: SUDAN DIŞ POLİTİKASININ TARİHSEL GELİŞİMİ

Sudan Devleti, bağımsızlığından bu yana iktidara gelen başarısız yöneticilerin çıkar temelli realist yaklaşımları sonucu, sürekli değişen politikalar izlemiştir. Sudan'da, 1969 yılında iktidara Cafer Numeyri döneminde Nasırcı bir sosyalist politika izlenmiştir. 1979'da İran İslam Devrimi'nin gerçekleşmesi sonrasında, devrim ihracı politikası güden İran'ın ve İslami yönetim ilan eden iktidarlara destekleyen Kaddafi Libya'sının desteğini alabilmek için ülkede 1983'te İslami yönetim kurulduğu ve 1972'de Adis Ababa Antlaşması'nın iptal edildiği açıklanmıştır. Bu durum, farklı din ve kültürlere sahip ülkede gerginliği artırmış, uluslararası çevrelerin ve büyük güçlerin tepkisini çekmiş, 1985'te II. Sudan İç Savaşı'nın başlamasına ve Ömer el-Beşir liderliğindeki askerî cuntanın 1989 darbesi ile Numeyri'nin devrilmesine neden olmuştur.

Ömer el-Beşir de selefi Numeyri gibi realist politikalar izlemiş, klasik askeri vesayet rejimlerinde olduğu gibi iktidarda kalmak hırsıyla güç ve çıkar temelinde çalkantılı bir döneme imza atmıştır. Müslüman Kardeşler'in Sudan kolu olan Hasan El-Turabi'nin desteğiyle iktidara geldiği hâlde politika değişikliği sonucu 1999'da Hasan El-Turabi görevden alınıp yerine uzlaşmacı bir kişilik olan Ali Osman Taha getirilmiş, ardından Güney Sudan ile barış müzakerelerine başlanmıştır. Müzakereler sonucu 2002'de Mişakus Protokolü, 2005'te Kapsamlı Barış Anlaşması ve nihayet 2011'de Güney Sudan'ın bağımsız bir devlet hâline geldiği bağımsızlık referandumu ile ülke ikiye bölünmüştür. Askerî rejimler tarafından izlenen bu realist politikalar, güvenlik açısından iç çatışmaların giderek şiddetlenmesine, ülkenin ikiye bölünmesine, yeni bölünme risklerinin ortaya çıkmasına, ekonomik olarak ABD ve AB kaynaklı uluslararası yaptırımlara maruz kalınmasına, bölünme sonrasında petrol kaynaklarının kaybedilerek ekonomik bir çöküş yaşanmasına ve sosyal olarak halk arasındaki huzursuzluk ve gerginliklerin artmasına neden olmuştur. Böylece başarısız bir devlet profili çizilmiştir. 2019'da Ömer el-Beşir'in başka bir askerî darbeye devrilmiş olması, ülkeyi refaha ve huzura kavuşturmaktan uzak olduğu gibi, kaos ortamının giderek kaygı verici boyutlara ulaşmasına yol açacağı açıktır.

1.1. Bağımsızlık Sonrası Çalkantılı Dönem

II. Dünya Savaşı yıllarında bölgede bağımsızlık hareketleri filizlenmiş, yeni siyasi partiler kurulmuş ve İngiliz-Mısır ortaklığı zayıflamaya başlamıştır. Bunun üzerine bir anlaşma imzalanmış, Mısır'ın Sudan üzerindeki hakları yeniden onaylanmıştır. Yapılan anlaşma sonucunda Sudan'da bir rahatsızlık durumu meydana gelmiş, 1952'de Hidiv ailesine yapılan darbe Sudan'ı da etkilemiştir. İngiltere'nin Mısır'la anlaşması sonucunda Sudan'da seçim yapılmasına karar verilmiş, Ali el-Mirgani'nin Demokratik Birlik Partisi ile hareket eden İsmail el-Ezherî seçimlerde galip gelmiştir.

Seçimlerden sonra Sudan 1956'da yeni bir devlet olarak siyasi arenada yerini almıştır. Bu esnada Abdurrahman el-Mehdi'nin Demokratik Birlik Partisini temsil eden Ali el-Mirgani ağırlığını hissettirmiştir. Aynı yıl içerisinde oluşturulan bir meclis idaresiyle devletin başına İsmail el-Ezherî başbakan olarak seçilmiştir. İsmail el-Ezherî'nin devletin başına geçmesiyle Sudan'da reelpolitik bir değişim süreci yaşanmıştır. Bağımsız bir devlet olarak siyasi arenada yer bulan Sudan'ın ilk Başbakanı Ezherî'nin iktidarı fazla sürmemiş, güç dengeleri değişerek koalisyon hükûmetinin adayı Abdullah Halil başkanlığa getirilmiş, ardından 1958 yılında Genelkurmay Başkanı General İbrahim Abbûd askerî bir darbe ile yönetime el koymuştur.(Bayram, 2017, s. 43) Devlet yeni kurulmasına rağmen aradan geçen iki yıllık süreçte devlet başkanı değişmiş, otorite tek parti yönetimine değil, koalisyon hükûmetine devredilmiş, askerî bir darbe yaşanmış, güç dengeleri sarsılmıştır. Siyasi olarak kendini yeni yeni tanıtmaya başlayan devlet, ilk iki yılında olumsuz bir imaj çizmiştir. 1964'e kadar yönetimde siyasi partilerin de faaliyetleri yasaklanarak halk odaklı bir anlayış değil, devlet odaklı bir anlayış çerçevesinde siyasi faaliyetler yürütülmüştür. Sudan'ın bağımsızlığını kazandığı yıllarda Kuzeyli Arapların yönetimi elinde bulundurmaları Güneyli Afrikalıları rahatsız etmiş ve iki grup arasında çatışmalara neden olmuştur. Ülkenin güneyinde başlayan isyanlar 1964'te iç savaş hâlini almıştır.

Darbe yönetiminde Sudan'ın güney bölgesinde çoğunluğu oluşturan animistler ve Hristiyan azınlığın başlattığı karışıklıklar darbe döneminde giderek artmıştır. İç savaş giderek kızışırken yönetim, bölgede Arapçanın ve İslam'ın yayılması için birtakım çok da ciddi olmayan faaliyetlerde bulunarak bu bölgeyi devletin millî sınırları içerisinde tutma siyaseti gütmüştür.(Zeyd, 2018)

Sudan’da 1964’te siyasi partilerin faaliyetleri tekrar başlatılmıştır. Aynı yıl Sırrülhalife el-Halîm’in başbakanlığında yeni bir hükûmet kurularak 1965’e kadar faaliyetlerini sürdürmüştür. 1965’te yapılan seçimlerin ardından Ümmet Partisi ile Millî Birlik Partisi yeni bir koalisyon hükûmeti kurmuşlar ve 1966’ya kadar başbakanlığa Ümmet Partisinden Muhammed Ahmed el-Mahcûb getirilmiştir. Mahcûb’un iktidarı da fazla sürmemiş, 1966’da Sadık el-Mehdi başbakan olarak göreve gelmiş ve 1967’ye kadar bu görevde kalmıştır. Güç dengelerinin sürekli olarak el değiştirdiği bu dönemde ülkedeki iç savaşın olumsuz getirileri artarak devam etmiştir.(Bayram, 2017)

1969’da ülkedeki çok partili hayat, Albay Cafer en-Numeyri idaresindeki bir grup askerin darbesiyle tekrar kesintiye uğramış, ülkedeki siyasi istikrarsızlık zincirine bir yenisi daha eklenmiştir. Numeyri’nin başa geçmesiyle ülkede iki yıl boyunca sosyalist bir rejim uygulanmıştır. Bu rejime karşı, Sudan Komünist Partisi’yle hareket eden Albay Ebubekir en-Nur Osman tarafından bir askerî darbe girişiminde bulunulduysa da 10 günlük süre içerisinde Numeyri, darbe girişimini bertaraf etmiş, 1971’deki seçimlerde de kendisini devlet başkanı olarak seçirmiştir. Seçimlerden sonra ülkede sistemin İslami bir kimliğe bürünmesi yolunda adımlar atılmaya çalışılmıştır. Darbe ile başa gelen Numeyri Dönemi’nde iç savaş giderek daha da kötü bir hâl almış, bunun üzerine Numeyri 1972’de Addis Ababa Barış Antlaşması’nı gündeme getirerek ülkedeki iç savaşa son verme girişiminde bulunmuştur. Ancak bu anlaşma sonucunda, Güney Sudan’ın özerklik kazanmıştır. Siyasi istikrarsızlık ve kötü giden ekonomi nedeniyle ülke içinden çıkılmaz bir hâl almıştır. Numeyri’nin bu adımı ülkede barış ortamını sağlar gibi gözükse de aradan fazla bir zaman geçmeden ülkede ikinci iç savaş başlamıştır. Numeyri’nin, devlet politikaları gereğince halkı gözetmeksizin sadece faydacı bir devlet anlayışıyla hareket etmesi ekonomik olarak kötüye giden ülkenin daha da çıkmaza sürüklenmesine, siyasi ve sosyal anlamda kaos ortamına yol açmıştır. Bu arada 1976’da Sadık el-Mehdi tarafından bir darbe girişimi yapılmış fakat bu girişim başarıya ulaşamamıştır. Numeyri bu girişimden sonra Güney bölgesinde sert tedbirler almaya almıştır.(Bayram, 2017)

Ülkede kaos ortamı sürerken Güney Sudan’da sevindirici olabilecek bir gelişme yaşanmış, 1978’de Güney Sudan bölgesinde petrol keşfedilmiştir. Ancak bu gelişme de tam olarak Sudan’ın ekonomik anlamda ilerlemesine yeterli katkıyı sağlayamamıştır. Petrolün bulunmasıyla bölge, küresel aktörlerin odağı hâline gelmiştir. Bu gelişme daha sonraki yıllarda Sudan’ın siyasi arenada etkinliğinin kısmen de olsa artmasını sağlamıştır.

Güney Sudan’da petrol bulunmasından bir yıl sonra İran’da dünya gündemine oturan bir gelişme yaşanmıştır. Bu gelişme realist yönlü bir politika izleyen Sudan’ı da etkilemesi açısından önem taşır. İran İslam Devrimi, tüm Orta Doğu’yu etkilediği gibi Sudan’ı da etkilemiştir. Devrim’den 4 yıl sonra Numeyri de Sudan’da tüm bölgelerde şeriat kanunlarını devreye soktuğunu ilan etmiştir. Bu politikayla Numeyri âdetâ İran’a yeşil ışık yakmıştır. Aynı yıl Numeyri, Addis Ababa Antlaşması’nı da iptal ederek tekrar tepkileri üzerine çekmiştir.(Bayram, 2017)

Numeyri’nin Addis Ababa Antlaşması’nı iptal etmesi ve Sudan Halk Kurtuluş Ordusu’nun faaliyetleri üzerine karışıklık içerisinde olan ülkede ikinci iç savaş dönemi başlamıştır. 22 yıl süren iç sava sonucunda milyonlarca insan hayatını kaybetmiştir. Numeyri’nin icraatına karşı olan gruplar da ona karşı örgütlenerek ülkenin kötü gidişatına son vermek için harekete geçmişlerdir. 1985’te Numeyri’nin bir yurt dışı seyahati esnasında siyasi partiler harekete geçmiş ve yönetimi ele geçirmişlerdir. Askerî rejimi sona erdiren bu hareket, iktidarın başına Abdurrahman Sivarüzzeheb’i getirmiş, onun ardından Ahmed Ali el-Mirgani başa geçmiştir. Numeyri’ye cephe alanlar arasında İhvan-ı Müslimin ve komünizmi benimseyen gruplar da yer almıştır. 1986 seçimleriyle Sadık el-Mehdi başa geçmiş ancak Mehdi’nin şeriat kanunlarını fesheden bir anlaşma imzalaması bölgede tepkilere yol açmıştır. Böylelikle Mehdi yönetiminin de siyasi faaliyetleri fazla sürmemiş, 1989’da askerî bir darbeyle Ömer el-Beşir yönetime el koymuş ve 30 yıl sürecek olan iktidar dönemini başlatmıştır.

1.2. Ömer el-Beşir Dönemi ve Başarısız Dış Politika

30 Haziran 1989’da “Ulusal Kurtuluş Devrimi” adı altında ülke yönetimine el koyan Ömer el-Beşir rejiminde, anayasa askıya alınmış, parlamento feshedilmiş, bütün siyasi partiler ve sendikalar yasaklanmış, hükûmet üyeleri ve çok sayıda subay tutuklanırken, Sadık el-Mehdi “yolsuzluk” ve “ekonomik sabotaj” suçlamalarıyla yargılanıp sürgün edilmiştir.(Bayram, 2020, s. 165) Dolayısıyla Ömer el-Beşir’in iktidara gelmesi sonucunda ülkede yine suların durulması bir yana, siyasi çalkantılar hız kesmeden devam etmiştir.

Ömer el-Beşir yönetimindeki Sudan, Güney Sudan ile barışçıl yollarla çözüme gitmeye çalışmıştır. Bunun için 1990’da Güney Sudan Ulusal Komitesinin kurulması kararlaştırılmıştır. Sudan yönetimi bu kararlar güneydeki isyancı hareketleri bölmeye çalışmış ve bunda başarılı olmuştur. Böylece SPLA, Garang’ın liderliğindeki Torit grubu ve onun muhaliflerinden oluşan

ve Riek Machar önderliğinde bir araya gelen Nasir grubu olarak ikiye bölünmüştür.(İnat et al., 2010, s. 9-10)

1992-1994 yılları arasında devam eden barış görüşmelerinin başarısızlığa uğramasından sonra 1995'te SPLA ve Sudanlı muhalifler anlaşmışlardır. Bu anlaşma sonucunda Güney bölgesinin bağımsızlığı için oylama yapılması, dinî özgürlüklerin bölgede sağlanması için müzakerede bulunmuşlardır.

Torit grubu ve Nasir grubu belirli bir süre birleşmeyi düşünseler de bunu başaramamışlar ancak 1996 yılında muhalifler Ulusal Savunma İttifakı adıyla birleşerek faaliyetlerine devam etmişlerdir. Bu birleşmeyle siyasal süreçte muhaliflerin etkisi tekrar etkin konuma gelmiştir. Birleşme hareketinden sonra muhalif kanatta hareketlilik olmasına rağmen SPLA, gücünü pekiştirme yolunda önemli adımlar atmıştır. 1996 ve 1997'de Sudan Hükûmeti ile işbirliği yapan SPLA, Machar'ı Güney Sudan Savunma Gücünün başına geçirmiştir. SPLA için önemli olan bu adımla bu kanat, Sudan Hükûmetinden ekonomik olarak destek görmüş, silah temin etmiş ve böylece gücüne güç katmıştır. Bu ilişki 2000 yılına kadar sürse de süreçte SPLA etkinliğini artırmıştır.

Sudan'da petrolün keşfedilmesi ve II. Sudan İç Savaşı'nın başlamasıyla beraber Sudan'ın jeopolitik ve jeostratejik konumları, yer altı ve yer üstü zenginlikleri küresel güçlerin ilgi odağı olmaya başlamıştır. Özellikle ABD-Çin rekabeti bölgenin siyasetini etkileyen en önemli faktör olarak göze çarpmaktadır.

Dünya siyasetine etki eden 11 Eylül olayları Sudan siyasetine de etki etmiş; ABD, Sudan üzerindeki baskısını artırarak ülkedeki siyasete etki etmiştir. Uluslararası baskı da devreye girince ülkede yeni bir süreç başlamıştır. Ayrıca 2000'li yılların başlarında Merkezî Hükûmet ve güneydeki ayrılıkçı hareket ile müzakere süreçleri başlamıştır. Ülkede petrolün bulunması ABD ile Çin'in bölgedeki faaliyetlerini hızlandırmasına neden olmuştur. Çin'in rafineri kurarak Sudan'da etkin olması, ABD'nin 11 Eylül olaylarından sonra Sudan'ı terör olaylarıyla suçlamasına kadar varmış, ABD bölgede terör olaylarına destek verdiği gerekçesiyle Sudan'a ambargo uygulamıştır.

Ancak hükümetin Güney Sudan sorununun çözümü ve uluslararası baskıların azaltılması yönünde attığı bir adım olarak 2002'de Mişakus Protokolü ile başlayan süreç; Güvenlik Düzenlemeleri Anlaşması, Zenginlik Kaynaklarının Paylaşımı Anlaşması, Güç Paylaşımı Anlaşması, Abyei Çatışmasının Çözümüne Dair Anlaşma, Güney Kordofan ve Mavi Nil Devletlerinde Uyuşmazlıkların Çözümünde Protokol, Kapsamlı Barış Anlaşması gibi

süreçlerle devam etmiştir. Bu süreç küresel güçlerin de etkisiyle 2011’de Sudan’ın güneyinin bağımsızlık kazanmasıyla sonuçlanacak yolun başlangıcı olmuştur.

Mişakus Protokolü ile Sudan Hükûmeti ile Güney Sudan yönetimi arasında ateşkes imzalanmış, barışın sağlanması yolunda adımlar atılmıştır. Protokolle birlikte Güney Sudan altı yıllık bir geçiş süresinden sonra kendini yönetme konusunda referandum yapma hakkı elde etmiştir. Ayrıca Güney’in şeri kanunlardan özel bir statüyle muaf olması Protokol maddeleri arasında yer almıştır. Bunların yanında petrol kaynaklarının paylaşımı, Sudan’ın iki ayrılması hâlinde sınırların nasıl çizileceği, petrol kaynaklarının paylaşımı ile ilgili konularda da bu protokolde kararlar alınmıştır.

1.3. Darfur Krizinin Ortaya Çıkışı

2003’e gelindiğinde ise Sudan’da Darfur Krizi filizlenmeye başlamıştır. Darfur, kelime anlamı olarak Fur Diyarı anlamına gelmektedir. Bölgede Osmanlılardan ve Furlardan geçmiş gelen bağlar bulunmaktadır. Osmanlıların bölgeden çekilmesinden sonra Furların son hükümdarı Ali Dinar’ın da bertaraf edilmesiyle bölgede çatışmalar yoğunlaşmıştır. Darfur bölgesinde Fur kabilesi etkin bir konumdadır. Bölgenin tamamında Sünni Müslümanlar yaşamaktadır. Dolayısıyla kabileler arasında her zaman yaşanabilen arazi ve mera sorunları şeklinde başlayan bu kriz, asırlar boyunca olduğu gibi barışçıl yöntemlerle çözülebilecekken, bir yandan bölgedeki güvenlik boşluğunun istismar edilmesi, diğer yandan Ömer el-Beşir yönetiminin Cencevid adı verilen milisleri devreye sokmak suretiyle Darfur sorunu esnasında sert tedbirler alarak olayları bastırma yoluna gitmesi, ülkedeki kaos ortamı daha da derinleşmiştir. Yerel düzeyde izlenen kötü ve başarısız güvenlik politikalarının yanı sıra gerek bölge ülkeleri, gerekse küresel güçlerin bu olaylarda etkisinin olduğu açık bir şekilde gözlemlenmesi de Sudan dış politikasını içinden çıkılmaz sorunlara sürüklemiştir.

Öte yandan Güney Sudan cephesinde, Darfur Sorunu’nun ortaya çıkmasından iki yıl sonra 2005 yılında Kapsamlı Barış Antlaşması süreci başlamıştır. Bu süreç, Sudan’ın ikiye bölünmesinin startının resmen verildiği kararları kapsamaktadır. Ömer el-Beşir, bu süreçte diğer iktidarlarda olduğu gibi halkı değil, siyasi menfaatleri ön planda tutarak ülkenin içinde bulunduğu iç savaşı sonlandırmaya yolunda adım atmaya çalışmıştır. Kapsamlı Barış Antlaşması’nın ardından imzalanan birçok anlaşma da Sudan’ın ikiye bölünmesinin zeminin hazırlayan etkenleri barındırmaktadır. Bu anlaşmalarda Sudan’a dıştan müdahalelerin etkisi

gözle görülür hâle gelmiştir. Antlaşmada servetlerin paylaşımı, güç dengeleri, Güney bölgesinde referandumla bağımsızlık sürecinin işletilmesi gibi konularda uzlaşmaya çalışılmıştır. Ancak tüm bu konularda belirsizliğin yaşanması bölgedeki çatışmaları daha da hızlandırmıştır.

Darfur krizinin giderek derinleşmesi beraberinde Sudan’a yönelik uluslararası baskıları gündeme getirmiştir. Meselenin yerel boyutun ötesine geçerek uluslararasılaşmaya başlaması üzerine BM Güvenlik Konseyi, 31 Temmuz 2007 tarihinde aldığı 1769 sayılı kararla BM ve Afrika Birliği ortak görev gücünün (UNAMID) Darfur’a gönderilmesini kabul etmiştir. UNAMID yıllık 1,6 milyar dolarlık bir bütçe ve 19.555 askerî personel, 6.432 polis gücünün yanı sıra sivil personeli de öngörmesine rağmen, bu konuda yeterli ilerleme sağlanamamıştır.(Arpa, 2011) Nihayet 2009 yılında Darfur’daki iç savaşta savaş ve insanlık suçu işlediği öne sürülen Ömer el-Beşir hakkında Uluslararası Ceza Mahkemesi tarafından tutuklama kararı çıkarılmış, Sudan hükümetine karşı uluslararası bir boykot uygulanmıştır. Bu durum, dış politika giderek yalnızlaşan Ömer el-Beşir hükümetini çok daha zor bir durumda bırakmıştır.

Ömer el-Beşir’in uluslararası arenada yalnızlaştırılması aynı zamanda Türkiye-Sudan ilişkileri açısından bir yakınlaşmaya vesile olmuş, Uluslararası Ceza Mahkemesinin Ömer el-Beşir hakkında yakalama kararı çıkarması, aynı yıl İslam Konferansı Örgütünün toplantı düzenlemesi ve toplantının Türkiye’de gerçekleşecek olması iki ülke arasında ilişkilerin Osmanlı Devleti’nin bölgeden çekilmesinden sonra ilk kez bu kadar belirgin hâle gelmesini ve Türk kamuoyunda Darfur Sorunu’nun tanınmasını sağlamıştır. O dönemde Türkiye’ye gelen Ömer el-Beşir dönemin cumhurbaşkanı Abdullah Gül tarafından Çankaya Köşkü’nde ağırlanmış ve Türk basınında ilk kez Darfur Sorunu gündeme gelmeye başlamıştır.(Öztürk, 2011)

1.4. Güney Sudan’ın Devletleşmesi

2011’de Sudan büyük bir kararın eşiğine gelmiş, ülkenin güney kısmının ayrı bir devlet olarak siyasi arenada yer almasına dair referandum süreci başlamıştır. 9-15 Ocak 2011’de yapılan referandumla bağımsızlık isteyenlerin %98.83 ezici çoğunluğuyla Güney Sudan’ın devletleşmesinin önü açılmıştır. Referandum sonrasına ülkede tarihî bir karar alınarak Sudan ikiye bölünmüştür. Ülkedeki kaos, ekonomik sıkıntı bu anlamda ikiye bölünmüş; bölgedeki

çatışmalar iki katına çıkmıştır. Sudan ve Güney Sudan arasındaki çatışmalar da her zaman olduğu gibi ezilen ve hakkı gasp edilen halk olmuştur.

Güney Sudan'ın ayrı bir devlet olarak siyasi arenada yerini almasında yerel güçlerden daha çok, komşu ülkeler ve küresel güçlerin etkisinden söz edilebilir. Petrolün bölgede keşfedilmesinin ardından bölgede küresel sermaye de yerini almaya başlamıştır. 1992'de Chevron'un bölgeden çekilmesinde isyancı güçlerin etkisi söz konusudur. İsyancılar, hükûmetle pazarlık için petrol tesislerine saldırmışlar ve Hükûmetle pazarlık girişiminde bulunmuşlardır. Chevron'un ardından Kanadalı Talisman Sudan'da petrole yatırım yapmak istemiş ancak ABD buna izin vermemiştir. Çünkü Kanada ve ABD'nin ortak çıkarları Kanada'nın burada yatırım yapmasına engel olmuştur. Bunun ardından bölgede Çin, Malezya ve Hindistan kökenli yatırımlar görülmüştür.(Bayram & Emiroğlu, 2016)

Yabancı kaynaklı yatırımcılar arasında Çin'in ayrı bir yeri bulunmaktadır. Çin bölgede rafineri ve boru hatları inşa etmiştir. Bununla birlikte Sudan 1999-2000 yılları arasında dış ticaret fazlası vermiş, ekonomi büyümüştür. Elbette bu yükseliş Körfez ülkeleri ve Asya ülkelerinden yatırımı da beraberinde getirmiştir. Sudan'ın yükselişi Batılı devletleri de etkilemiş, ABD ve İngiltere Sudan'daki büyükelçiliklerini tekrar faaliyete geçirmişlerdir. Fransa, Sudan'ı destekler nitelikte açıklamalarda bulunmuştur. Bunun yanında yatırımcı Çin, Sudan'daki iç savaşta kullanılan silahları temin etmiştir.

Sudan'da göreceli de olsa şeriat kanunların uygulanması komşu ülkeleri ve Batılı devletleri rahatsız etmiştir. Bunun yanında Sudan'ın uyguladığı politikalar, söz konusu devletleri rahatsız eden başka bir faktör olarak gündemde yerini almıştır. Bu devletler, Sudan'a ambargo uygulayarak Sudan'ın Çin'e bağımlı hâle gelmesine neden olmuşlardır. Çin'in bölgedeki faaliyetleri de ambargoya etki eden başka bir etkidir.

Güney Sudan'ın bağımsız bir devlet olmasıyla da bölgede çatışmalar, iç kargaşalar, siyasi istikrarsızlık devam etmiştir. Güney Sudan'ın bağımsız olmasından bir yıl sonra Sudan ve Güney Sudan'ın hak iddia ettiği Heclie petrol sahalarını Güney Sudan işgal etmiştir. Sınır Güvenliği ve İki Tarafın Ortak Siyasi ve Güvenlik Mekanizması ve Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi tarafından Birleşmiş Milletler Geçici Güvenlik Gücünü (UNISFA) kuran 1900 sayılı Karar'ın kabul edilmesi yolunda bir anlaşma imzalanması için çabalar uluslararası boyutta başlamıştır. Bunun üzerine Mart ve Şubat 2012'de saldırmazlık anlaşmaları imzalanmıştır. 2013'te ise iki devlet petrol üretimine devam etmeyi ve sınırlarını askerden arındırmayı kabul etmişlerdir.(İbrahim, 2020)

2014'ten itibaren Ömer el-Beşir ülkedeki gidişata dur demek için birtakım hamlelerde bulunmuştur. Bu hamleler iç siyasette muhalefet ile diyalog, dış siyasetten uluslararası sisteme entegrasyon çabaları olarak iki başlıkta toplanabilir. Ömer el-Beşir; muhalif gruplarla içine girmeye çalışmış, dış siyasette ise Batılı ülkelere özellikle ABD'ye normalleşme yolunda ilerlediğini göstermeye çalışmıştır. ABD, Ömer el-Beşir'in normalleşme mesajını görmezden gelmemiş ve Sudan'la işbirliği içerisine girmiştir. Bu çalışmalar neticesini vermiş, ABD ile Sudan ortak bir konsey oluşturmuş ve ABD, Sudan'a uyguladığı ambargoyu kaldırmıştır. Bu çabalar ülke içerisinde istenilen neticeyi vermemiş, Ömer el-Beşir iktidarına yönelik hoşnutsuzluk sonucu bölgede protestolar ve gerilim artmıştır.

1.5. Ömer el-Beşir Döneminin Sonu

Kötüye giden ekonomi, artan işsizlik, iç ve dış siyasetteki pragmatist tutumlar halk nazarında büyük tepkilere yol açmış, 2018'de halk sokağa dökülmeye başlamıştır. 19 Aralık 2018'de Hükûmetin, döviz sıkıntısı çektiği ve %70 enflasyonla boğuştuğu bir dönemde mal fiyatlarını 3 katına çıkaran bir karar alması sonucunda Ömer el-Beşir'e karşı kitlesel protestolar başlamış, halk sokağa dökülmüştür. İstifa etmeyi reddeden El-Beşir, 11 Nisan 2019'da tutuklanmıştır. Böylelikle 1989'da darbe ile başa geçen Ömer el-Beşir dönemi, ülkedeki ekonomik kriz, yaşanan iç çatışmalar, siyasi istikrarsızlık, dışa bağımlı politikalar vb. birçok sorunun müsebbibi olarak, aradan geçen 30 yıl sonra 2019 yılında yine bir darbe ile son bulmuştur.

17 Temmuz 2019'da ise darbe sonrasında Sudan'da yönetimi elinde bulunduran Geçici Askerî Konsey ile Özgürlük ve Değişim Bildirgesi Güçleri aralarında 22 maddelik siyasi bir anlaşma imzalamıştır. Buna göre asker ve sivillerden oluşan karma bir konsey kurularak tarafların iktidar paylaşımı ve seçimlere kadar devlet başkanlığını dönüşümlü olarak yürütmeleri öngörülmüştür.(Satti, 2022)

Geçici Askerî Konsey ile Özgürlük ve Değişim Bildirgesi Güçleri Temmuz 2019'da siyasi bir anlaşma imzalamıştır. Bu anlaşma 39 aylık geçici bir yönetim bildirgesini gündeme taşımıştır. 22 maddeden oluşan anlaşma askerî ve sivil kanatların iktidar paylaşımına yönelik kararları barındırmaktadır. Söz konusu anlaşma ile sivil kanat ve askerî kanadın dönüşümlü olarak iktidarı yürütmelerine dair idari maddelerle kaleme alınmıştır.(Erdem, 2019)

Sudan'ın 30 yıllık tek adam rejiminin sonunda böyle bir bildirgeye imza atması olumlu bir görüntü çizse de ülkedeki mevcut durum, bunun aksini yansıtmaktadır. Her geçen gün enflasyonun kötüye gitmesi, yer altı ve yer üstü kaynaklarına rağmen ekonominin durumunun düzelmemesi, devletin ikiye bölünmesiyle iç çatışmaların artması ve her iki devlet arasındaki anlaşmazlıklar bölge halkının yaşam standartlarını olumsuz bir yönde etkilemeye devam etmektedir.

Sonuç olarak, Osmanlı Devleti'nin bölgeden çekilmesiyle küresel sömürge sisteminin politikaları doğrultusunda iç ve dış siyasetini belirleyen Sudan; kimi zaman askerî darbelerle kimi zaman sivil oluşumlarla kimi zaman büyük devletlerin yanında yer almakla kimi zaman ise ülke içi gruplarla diyaloga girme yoluyla idareyi elinde bulundurmaya çalışmıştır. Ancak bu ve benzeri girişimlerden herhangi bir olumlu yanıt alamayan ülke; kurulduğu 1956 yılından beri birçok kez yönetimin el değiştirmesi, ekonominin düzeltilememesi, halkın ihtiyaçlarının karşılanamaması, iç çatışmaların durdurulamaması, bağımsız gibi görünüp küresel güçlerin menziline çıkamaması, halk üzerinde zorba bir idare kurulması vb. nedenlerle siyasette başarısız bir profil çizmiştir. Önümüzdeki süreçte de bu profilin değişmesi mümkün gibi görünmemektedir. Ancak halkın tamamını kuşatıcı ve tüm sorunlara yönelik çözümlere dair fikrî atılımlarla ülkenin olumsuz profili değiştirilebilir.

BÖLÜM 2: ÖMER EL-BEŞİR DÖNEMİ SUDAN DIŞ POLİTİKASININ TEMEL DİNAMİKLERİ

2.1. Ömer El-Beşir Dönemi Sudan Dış Politikasına Giriş

1989 askeri darbesiyle iktidara gelen Ömer el-Beşir ilk icraat olarak yürütme ve yasama kurumlarını lağvetmiş, anayasayı askıya almış, önde gelen birçok sivil siyasetçiyi tutuklamış, siyasi partileri yasaklamış ve basın özgürlüğünü kısıtlamıştır. Yüzlerce ordu mensubu, üst düzey devlet memuru ve öğretmen tasfiye edilmiş, 1990 yılında ülkenin Müslüman çoğunluğunun yaşadığı Kuzey’de şeriatın uygulanacağı ilan edilmiştir. Devrim Komuta Konseyi (DKK) kurularak Sudan’ın yasama otoritesi haline getirilmiştir. 15 üyeli DKK’nin başkanı olan Ömer el-Beşir, kendisini hemen korgeneralliğe terfi ettirmiş, başbakan, savunma bakanı ve silahlı kuvvetlerin başkomutanı görevlerini üzerine almıştır. Orta ve alt rütbeli subaylardan oluşan DKK üyelerinin çoğu, hükümette muazzam bir güce sahip olan ancak 1996 yılına kadar resmi bir pozisyonu bulunmayan Hasan el-Turabi liderliğindeki siyasi parti Ulusal İslami Cephe (NIF) ile kişisel ve ideolojik bağları vardı. El-Beşir hükümetten sorumlu olmaya devam etse de El-Turabi’nin hükümetin ardındaki gölge güç olduğuna dair yaygın bir kanaat söz konusuydu. Ancak sonradan anlaşılacağı üzere başından beri El-Beşir ve El-Turabi amaçlarına ulaşmak için birbirlerini kullanmaya çalışmışlardı.

DKK, 1992 yılında yasama meclisi seçilinceye kadar yasama makamı olarak bir Geçici Ulusal Meclis tayin etmiş, ardından 1993 yılında kendini feshederek El-Beşir’i Sudan Devlet Başkanı olarak atamıştır. El-Beşir 1995’te bir Ulusal Meclis ve cumhurbaşkanı seçilmesini öngören anayasal bir kararnameyi onaylamış, Mart 1996’da yapılan seçimlerle El-Beşir ülkenin cumhurbaşkanı seçilmiştir. Meclis seçimlerinde ise çoğunluğu NIF’in halefi olan Ulusal Kongre Partisi (NCP) kazanmış, El-Turabi de yeni meclis başkanı olmuştur.(Shinn, 2015)

1990’ların başında hükümet politikalarını üç temel hedef belirlemiştir. Bunlardan ilki, Sudan’ı mümkün olan en kısa sürede bir İslam cumhuriyetine dönüştürmektir. Çünkü askeri darbeye iktidara gelen rejimin Arap ve Müslüman kamuoyunda meşruiyet kazanmasını sağlayacak bir argümana ihtiyacı vardı. Ayrıca “İslamcı” imajıyla İran ve Libya gibi

devletlerden destek almayı umuyordu. Zira ileride izah edileceği gibi rejimin İslamcı sıfatı göstermelik uygulamalardan ibaretti ve pragmatist yaklaşımlar sonucu çok geçmeden ortadan kalkmıştı. İkincisi; Güney'deki savaşı sona erdirmek için müzakere yerine askeri güç kullanmaktı. Zira askeri rejim, izlediği güvenlikçi politikalarla varlığını ve meşruiyetini pekiştirme ihtiyacındaydı ve Güney'de süregelen ayrılıkçı hareket ordunun iktidarını beslemek için ideal bir kaynak teşkil ediyordu. Üçüncüsü ise ülkede kontrolü sürdürmek için tüm muhalefeti bastırmaktı. Ömer el-Beşir rejiminin kurulmasına destek veren Hasan el-Turabi bile çok geçmeden askeri vesayetin baskısıyla, el-Beşir ile yaşadıkları ihtilaflar gerekçe gösterilerek iktidardan uzaklaştırılmıştı. Sudan'ın kendisini İslamcı bir rejim olan sunmasının sonuçlardan biri olarak, İslamcı gruplara ve liderlere kucak açan bir ülke görünümü sergilemiş, sonradan ABD'nin küresel terörle mücadele konseptinin sıçrama tahtasını teşkil edecek 11 Eylül olaylarına karışmakla suçlanacak olan el-Kaide lideri Usame bin Ladin 1991'in sonlarında karargahını Afganistan'dan Sudan'a taşımış, ülkeyi terk etmesinin isteneceği 1996 yılı ortalarına kadar Sudan'da kalmıştı. El-Beşir'in sergilediği bu tutum, 1993 yılında ABD'nin Sudan'ı terörizmi destekleyen ülkeler listesine ekleme kararına yol açmıştır. 1995 yılında Mısır Devlet Başkanı Hüsnü Mübarek'in Addis Ababa'yı ziyareti sırasında düzenlenen suikast girişimi olayında da Mısır ve Etiyopya Sudan'ı suçlamıştır. Ayrıca el-Beşir'in, sözde İslamcı ideolojisini komşu ülkelere ihraç etmeye çalıştığı iddia edilmiş, sonuçta Sudan'ın Mısır, Uganda, Etiyopya ve Eritre ile ilişkileri 1990'ların başında ciddi şekilde kötüleşmiştir. Ancak Sudan'ın hem İslamcı politikadan vazgeçeceğinin sinyallerini vermesi üzerine, hem de bölgesel çıkar ilişkileri ve ittifak arayışları sonucu, önce Mısır ile, daha sonra Uganda, Etiyopya ve Eritre ile olan ilişkiler düzelme yoluna girmiştir.(Shinn, 2015)

Güney Sudan'daki savaş 1990'lar boyunca devam etmiş, el-Beşir rejimi petrol kaynaklarını halkın refahına kullanmak yerine iç savaşı sürdürmek için avantaja dönüştürmüştü. İç politikada ise 1996 yılına gelindiğinde El-Turabi, özerk bir siyasi güç elde etmesini sağlayacak toplumsal güçlerle ittifaklar kurmaya ve kendisini halkın sesi olan reformist bir lider olarak göstermeye çalışmış, bu yönüyle el-Beşir ile olan ilişkileri gerilmeye, hatta el-Beşir tarafından büyüyen bir tehdit olarak görülmeye başlamıştı.(Shinn, 2015)

El-Beşir ve El-Turabi arasındaki iktidar mücadelesi 1999'da bir krize dönüşmüş, el-Beşir anayasanın bazı bölümlerini askıya almış, meclisi ve buna bağlı olarak El-Turabi'nin meclis başkanlığı görevini feshedip olağanüstü hâl ilan etmişti. 2000 yılı Mayıs ayında El-Turabi, iktidardaki NCP partisinin genel sekreterliği görevinden alınmış, hatta hükümetin

faaliyetlerine engel olmakla suçlanırken o da El-Beşir'i ülkeyi tehlikeli bir yola sürüklemekle suçlamıştır. 2000 yılı Aralık ayında düzenlenen seçimleri muhalefet partilerinin çoğu boykot ederken El-Beşir ezici bir zafer kazanmıştır. El-Beşir ile El-Turabi arasında devam eden gerginlik sonucu 2001 yılı başlarında El-Turabi ve dört yardımcısı hükümeti devirmek için komplo kurmakla itham edilerek tutuklanmış, ancak birkaç ay sonra serbest bırakılarak ev hapsine konulmuştur. Gerginliğin yatışması sonrasında 2003 yılında El-Turabi ev hapsinden çıkarılarak siyasete dönmesine izin verilmiştir. Fakat çok geçmeden 2004 yılı başında El-Turabi ve destekçileri hükümeti devirmeyi planladıkları iddiasıyla yeniden tutuklanmış, ayrıca partisine siyasi yasak getirilmiştir. El-Turabi daha sonra tekrar serbest bırakılmış, ancak siyasetteki etkisi giderek zayıflamıştır.(Shinn, 2015)

Dış politikada ise Amerika Birleşik Devletleri'ne yönelik 11 Eylül 2001 saldırılarının ardından Sudan, terörle mücadele konusunda Amerika Birleşik Devletleri ile işbirliğini geliştirmeye karar vermiştir. Ancak Hartum'un politikasındaki en önemli değişiklik Güney ile savaşı sona erdirmek üzere müzakereleri başlatma kararı olmuştur. Elbette bu kararda, Hasan el-Turabi'nin iktidardan uzaklaştırılması, yerine Ali Osman Taha'nın getirilmesi ve dolayısıyla 1999 yılı itibarıyla İslamcı dış politikaya son verilmesi de etkili olmuştur. Bu süreç SPLM ile iki yıl süren müzakerelerin ardından 2005 yılı Ocak ayında neticeye varmış, Güney'in önemli ölçüde temsil edildiği yeni bir hükümet kurulmuştur. Ancak CPA'yı uygulamak hem Hartum hem de SPLM açısından ciddi bir meydan okuma olmuştur. Bu arada, 2003 yılı Şubat ayında Darfur'da patlak veren kriz, iç istikrar ve Sudan'ın uluslararası konumu açısından yeni ve ciddi bir sarsıntıya yol açmıştır. Fakat zamanla Darfur krizinin şiddeti önemli ölçüde azalmış, Güney Sudan'daki savaş durumu sona ermiş, nihayet 2011 yılı Ocak ayında yapılan bağımsızlık referandumu ile Güney Sudan ayrı bir devlet haline getirilmiştir.(Shinn, 2015)

Güney Sudan sorunu ile ilgili müzakereler zaman içerisinde hız kazanıp bağımsızlık referandumu sonrasında ayrı bir devlet haline gelmesiyle, bir nevi sorun olmaktan çıkmışsa da el-Beşir hükümetinin başı Darfur sorunu nedeniyle ağrımaya devam etmiştir. Nitekim 4 Mart 2009'da Uluslararası Ceza Mahkemesi (UCM) Darfur'da işlenen suçlardan ötürü El-Beşir hakkında insanlığa karşı işlenen cinayet, imha, zorla yerinden etme, işkence ve tecavüz suçların dolaylı faili ya da cürmü olarak, kasıtlı olarak sivil halka ya da çatışmalarda yer almayan bireysel sivillere karşı saldırı düzenlemek ve Mart 2003 ile Temmuz 2008 arasında Darfur'da yağma yapmak gibi şeklindeki savaş suçlarının dolaylı faili olarak tutuklama emri çıkarmıştır. UCM daha sonra bunlara soykırım suçlamasını da dahil etmiştir. UCM'nin bu kararına karşı

çoğu Arap ve birçok Afrika hükümeti ile Türkiye El-Beşir'in yanında yer almış, ancak tutuklanmaktan kaçınmak için uluslararası seyahatlerini önemli ölçüde sınırlamak zorunda kalmıştır.(Shinn, 2015)

2.2. Sudan'da İslamcı Dış Politika

30 Haziran 1989 darbesiyle iktidara gelen Ömer el-Beşir'in de bulunduğu 15 subaydan oluşan grup, Sadık hükûmetini devirerek Sudan'ı yönetmek üzere Ulusal Kurtuluş Devrimci Komuta Konseyini (DKK) kurmuş, tüm siyasi partileri yasaklamış, anayasayı, ulusal meclisi ve sendikaları lağvetmiş, 100'den fazla siyasî ve askerî yetkiliyi tutuklamıştır. El-Beşir'in uzun vadeli gündeminde İslamcı bir devrimi körüklemek, Sudan'ı geleneksel Batılı müttefiklerinden uzaklaştırmak ve Arap ülkeleriyle ilişkileri geliştirmek, SPLA'ya karşı savaşı sona erdirmek ve petrol sektörünü geliştirerek ülke ekonomisini iyileştirmek vardı. Aralarında Çad, Mısır, Libya, Yemen Demokratik Halk Cumhuriyeti ve Suudi Arabistan'ın da bulunduğu çok sayıda Arap ülkesi yeni hükûmeti derhâl tanımıştı.(Shinn, 2015)

El-Beşir gerçek ve hayalî muhaliflere karşı hızlı ve kararlı bir şekilde harekete geçmiş, diğer eylemlerinin yanı sıra silahlı kuvvetleri, polisi, yargıyı ve kamu hizmetlerini tasfiye etmiş, İslamcı politikalarına karşı çıkan muhalifleri görevlerinden uzaklaştırmıştı. Mart 1990'da güvenlik güçleri, aralarında ordu mensupları ve sivillerin de bulunduğu 57 kişiyi darbe girişiminde bulundukları gerekçesiyle tutuklamıştır. El-Beşir 23 Nisan'da 28 ordu mensubunun darbe planladıkları gerekçesiyle idam edilmesini emretmiş, Nisan 1991'de 20 ordu mensubu daha benzer gerekçelerle idam edilmiştir. İşkence kullanımı da yaygındı.(Shinn, 2015) Ancak bu tür taktikler halkın muhalefetini dindirmede başarısız olmuş, Kasım 1990'da sendikalar ve öğrenciler, başkent Hartum dahil pek çok şehirde hükûmet karşıtı gösteriler düzenlemiş, buna mukabil hükûmet güçlerinin tutuklama operasyonları hız kesmeden devam etmiştir.(Shinn, 2015)

Sudan'da ve diğer ülkelerde şeriatın ne olduğu ya da ne olması gerektiği konusunda önemli ölçüde farklı yorumlar bulunmaktadır. Sudan'ın nispeten kısa süren bağımsızlık tarihi boyunca İslami otoriteler şeriata farklı bakış açılarıyla yaklaşmıştır. Sudan'da egemen olan Sufizm ve Mehdilik gelenekleri bu tartışmaları etkilemiştir. Daha yakın yıllarda şeriat için itici güç, Müslüman Kardeşler ve Turabi liderliğindeki NIF'ten gelme eğilimindeydi. Sadık el-Mehdi ve eski Cumhurbaşkanı el-Numeyri de dâhil olmak üzere diğer önemli siyasi figürler de

çeşitli noktalarda şeriatın ve dolayısıyla İslamcı dış politikanın teşvik edilmesinde etkili olmuştur.(Shinn, 2015) Rejim, İslamizasyon yönündeki ilk büyük adımını 31 Aralık 1990'da Numeyri döneminden daha katı ve daha titiz bir şekilde uygulanan bir şeriat versiyonunu dayatarak atmıştır. Çoğunlukla NIF üyelerinden oluşan İslami mahkemeler, şeriat kanunlarını uygulamıştır.(Shinn, 2015)

Sudan'ın Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu, şeriata uygun olarak 15 eyaletli Kuzey'de had cezalarına izin veriyordu ancak 2011 itibarıyla ciddi anlamda uygulanmıyordu. Alkol tüketimi bir Müslüman için 40 kırbaç ve bir Hristiyan için 20 kırbaç ile cezalandırılıyordu. Sudan'da Müslümanlar için İslami aile hukuku geçerliydi. Müslüman bir kadın herhangi bir müdahale olmaksızın kendi mülkünü elinde tutma ve tasarruf etme hakkına sahipti ve kadınlara ebeveynlerinden miras alma garantisi veriliyordu ancak bazı İslam hukuku hükümleri kadınlara farklı yaklaşıyordu. 1989-91 yılları arasında yeni çıkarılan yasalarla kadınların saat 17.00'den sonra yiyecek ya da çay satmaları, kafe ve lokantalarda çalışmaları yasaklanmıştı. Dul bir kadın, kocasının mirasının sadece sekizde birini alabiliyordu; kalan sekizde yedinin üçte ikisi oğullara, üçte biri de kızlara kalıyordu. Erkekler için yasal boşanma işlemlerini başlatmak kadınlara göre çok daha kolaydı. Müslüman bir erkek gayrimüslim bir kadınla evlenebildiği hâlde Müslüman bir kadın, Müslümanlığı kabul etmedikçe gayrimüslim bir erkekle evlenemezdi. Kadınlara, başlarını örtmek de dâhil olmak üzere İslami standartlara göre mütevazı bir şekilde giyinmeleri talimatı verilmişti ancak kıyafet kurallarının uygulanması zayıftı. 1991'de yürürlüğe giren yeni ceza kanununa göre, İslam'dan başka bir dine geçmek şeriat kapsamında irtidat olarak kabul ediliyordu ve Kuzey'de ölümle cezalandırılıyordu. Pratikte bu ceza uygulanmadı. 2010 yılı sonu itibarıyla kovuşturulan son irtidat vakası 1985 yılında El-Numeyri hükûmeti dönemindeydi ve İslami inançları sorgulayan ancak başka bir dine geçmeye teşebbüs etmeyen bir Müslümana ilişkindi.(Shinn, 2015)

Ulusal hükûmet Kuzey'de yaşayan Hristiyanlara karşı bazı ayrımcı uygulamalara göz yummuştur. Örneğin hükûmet, Kuzey'deki tüm öğrencilerin Müslüman olmaları bile okulda İslam dinini öğrenmelerini zorunlu tutuyordu.(Shinn, 2015) Hükûmet ayrıca gayrimüslimleri kamu hizmeti, yargı ve ordudaki üst düzey pozisyonlardan dışlayarak onlara karşı ayrımcılık uygulamış, din adamları, gayrimüslim Sudanlıları had¹ cezalarına tabi tutmuştur. Hartum ayrıca

¹ Had kelimesi (çoğulu hudûd) sözlükte masdar olarak “engel olmak, iki şeyin arasını ayırmak”; isim olarak “iki şeyin birbirine karışmasını önleyen şey, bir nesnenin uç ve kenar kısmı, sınır, tanım” gibi

bazı gayrimüslim nüfusa insani yardım ulaştırılmasını engellemiş ve tüm Hristiyan misyonerleri Güney Kordofan'dan kovmuştur.(Shinn, 2015)

1990'lar boyunca Sudan'ın insan hakları sicilinde önemli bir bozulma yaşanmış, bu durum Birleşmiş Milletler (BM), Uluslararası Af Örgütü, İnsan Hakları İzleme Örgütü ve Afrika Birliği'nin bir dizi rapor hazırlamasına neden olmuştur. Ancak Hartum'a yönelik kimyasal silah kullanımı ve yaygın köle baskınlarıyla ilgili bazı iddiaların yanlış olduğu ya da Batı medyasında büyük ölçüde yanlış yansıtıldığı ortaya çıkmıştır. Üstelik bu raporlarda, benzer insan hakları ihlallerine karışan SPLA ve diğer isyancı gruplara yönelik çok az eleştiri bulunuyordu.(Shinn, 2015) Nitekim ABD Dışişleri Bakanlığının 2000 yılı insan hakları raporuna göre SPLM/A'nın yargısız infaz, dayak, tecavüz, keyfi gözaltı ve zorla askere alma gibi suçları söz konusuydu. Raporda SPLM/A yetkililerinin Güney'de faaliyet gösteren sivil toplum örgütleri ve BM kuruluşlarının mallarının çalınmasından suçlu oldukları ya da suç ortaklığı yaptıkları iddia edilmişti.(Shinn, 2015) Dolayısıyla Sudan'daki insan hakları meseleleri çoğu Batılı ülke için oldukça tartışmalı ve siyasallaşmış bir konu olmaya devam etmiştir.

ABD Dışişleri Bakanlığının 2009 Uluslararası Dinî Özgürlükler Raporu'na göre Güney Sudan'ın ayrılmasından önce Sudan'daki Müslüman nüfusun oranı %70'tir. Başta Hartum olmak üzere büyük şehirlerde hatırı sayılır Hristiyan toplulukları olmasına rağmen Müslümanlar, Kuzey'de ezici çoğunluğu oluşturuyordu. Güneyde ise geleneksel dinlere inanan Sudanlılar ve Hristiyanlar çoğunlukta idi. 1998 Anayasası din özgürlüğünü sağlamakla beraber İslam'ı devlet dini olarak kabul etmiş ve şeriatı yasamanın kaynaklarından biri olarak göstermiştir. Ancak şeriatın gayrimüslimlere de uygulanması konusundaki farklılıklar Kuzey ile Güney arasındaki iç savaşın temel nedenlerinden biri olmuştur.(Shinn, 2015)

Şeriat uygulamalarının dış politikaya etkileri de söz konusuydu. 1989'daki kansız darbe sonucu, Hartum'un demokratik yollarla seçilmiş son hükûmeti iktidardan düşmüş, yerini İslamcı bir parti olan Ulusal İslami Cephe (UİC) almıştır. İslamcı ideolog Hasan el-Turabi tarafından yönetilen bu rejimin amacı "...Afrika'yı Araplaştırmak ve dünyayı İslamlaştırmak" olarak ifade ediliyordu.

anamlara gelir. İslam fıkhiında, Allah hakkı olarak yerine getirilmesi gereken, miktar ve keyfiyeti nasla belirlenmiş cezaî müeyyideleri ifade eder. Bkz. Bardakoğlu, A. (1996). "Had" md. In *İslam Ansiklopedisi* (Vol. 14, pp. 547-551). TDV Yayınları.

2.2.1. Hasan el-Turabi ve Sudan'ın İslamlaşması

Avrupa'da eğitim görmüş bir İslam âlimi olan Hasan el Turabi, NIF'in arkasındaki itici güç ve Sudan hükûmeti ve toplumunun İslamlaştırılmasının baş mimarıydı. 1989-99 dönemi boyunca El-Beşir ile ilişkisi, gerginlik ile işbirliği arasında bir hayli çalkantılı olmuştur. Ömer el-Beşir iktidarı ele geçirdikten kısa bir süre sonra, Müslüman Kardeşler'de aktif olan El-Turabi'yi altı ay boyunca hapse atmış, ardından ev hapsine koymuştu. 1991 yılının ortalarında El-Turabi, El-Beşir rejimi ile çalışmaya istekli olduğunu açıkladıktan sonra özgürlüğüne kavuşmuştu.

El-Turabi'nin yurtdışı ziyaretleri, yaptığı konuşmaları, yayınladığı kitaplar ve verdiği röportajlar Arap ve hatta İslam dünyasında büyük ilgi uyandırmış, ancak radikal İslamcı doktrinleri desteklemesine karşı çıkan Batı ülkelerinde el-Turabi aleyhine bir kamuoyu oluşturmuştu.(Shinn, 2015)

Hasan el-Turabi, Sudan'da ve diğer Müslüman ülkelerde İslamcı hareketin sembol isimlerinden biri kabul ediliyordu. Turabi, Sudan'ı Orta Doğu'da ve tüm dünyada İslamcı bir devrimin üssü olacak bir İslam devletine dönüştürme çağrısında bulunuyor; bu hedefi desteklemek için İran'daki İslamcı rejim, diğer ülkelerdeki İslamcı gruplar ve İslamcı liderlerle yakın ilişkiler kuruyordu. Sudan'ı İslamcı radikal aktivistlerin ve terör örgütlerinin dolaşımına ve yerleşimine açık hâle getirmişti.² Kışkırtıcı bir şekilde UİC; Körfez Savaşı'nda Mısır, Suriye, Suudi Arabistan, Umman ve Körfez emirliklerinin BM onaylı koalisyona katılmasına rağmen 1990 Kuveyt işgalinden sonra Irak'ı desteklemeyi tercih ederek ABD'yi kızdırdı.³

El-Turabi, 25-28 Nisan 1991'de Hartum'da Halkçı Arap ve İslam Konferansı'nı (PAIC) kurup genel sekreteri olmuş, açılış konferansına 45 ülkeden yaklaşık 500 delege katılmış ve tüm Müslümanları ABD'nin 1990-91 Körfez Savaşı'na müdahil olmasına ve Sudan'ı izole etme girişimlerine karşı çıkmaya, İslam devrimini kolaylaştırmaya ve antiemperyalist faaliyetleri koordine etmeye çağırmıştı.(Burr & Collins, 2003, s. 58) El-Beşir hükûmeti PAIC'in

² İran Port Sudan'da bir konsolosluk ve Devrim Muhafızları askerî üssü kurdu ve Sudan polisi, iç güvenlik, Halk Savunma Güçleri ve milisleri eğitmeye başladı. İran ayrıca Sudan'a ayrıcalıklı fiyatlarla petrol sağladı ve Çin, Hindistan ve Doğu Avrupa'dan silah alımını kolaylaştırdı. Irak'ın iç güvenlik teşkilatı Muhaberat da 1990'ların başında Sudan'ın silah edinmesini ve iç güvenlik personelinin eğitimini kolaylaştıran bir rol oynadı.

³ Hatta NIF Hartum'daki Kuveyt Büyükelçiliğine bayrağını indirmesini emretti, Kuveyt Büyükelçisinin akreditasyonunu geri çekti ve Iraklı yetkililerin Kuveyt diplomatik yerleşkesini işgal etmesine izin verdi. Sudan, Kuveyt Emiri ve kraliyet ailesini gayrimeşru ve yozlaşmış olarak görüyordu.

kuruluşunu “hilafetin yıkılışından bu yana en önemli olay” ve Arap Birliği ile İslam Konferansı Örgütü (İKÖ) arasındaki bitmek bilmeyen çekişmelere bir alternatif olarak nitelendirmişti. (Kepel, 2003, s. 184) PAIC ikinci konferansını 2-4 Aralık 1993 tarihleri arasında Hartum’da 60 ülkeden yaklaşık 450 delegenin katılımıyla gerçekleştirmiş, diğer konuların yanı sıra “Amerikan hegemonyası” ile mücadele etmenin ve İKÖ’yü marjinalleştirmenin yolları tartışılmıştı. PAIC’in 30 Mart - 2 Nisan 1995 tarihleri arasında Hartum’da yapılan üçüncü toplantısına 80 ülkeden yaklaşık 300 delege katıldı. (Kepel, 2003, s. 184) El-Turabi “tipik münzevi din adamlarının artık modern zamanlarda geçerli olmadığını” iddia ederek tartışmalara neden olmuş, ayrıca Uluslararası Af Örgütü’nü İngiliz istihbaratına hizmet etmekle suçlamış, İslami bir insan hakları örgütünün kurulmasını ve İslami bir insan hakları sözleşmesinin kabul edilmesini önermişti. PAIC’in üç toplantısı El-Turabi’nin İslam dünyasını birleştirme ve radikalleştirme çabalarının zirvesini temsil ediyordu. Ancak 1990’ların sonlarına gelindiğinde PAIC artık can çekişir hale gelmiş ve El-Turabi’nin Arap dünyasındaki etkisi azalmıştı. (Shinn, 2015)

Tüm bunlar yaşanırken el-Turabi-el-Beşir ilişkisi, her ikisinin de birbirini marjinalleştirmeye çalışması nedeniyle giderek gergin bir hal almaya başlamıştı. El-Turabi 1999 yılı boyunca iktidar partisi üzerindeki kontrolünü sürdürmeyi başarmış, El-Beşir’i marjinalleştirme çabalarını sürdürmüştü. Fakat El-Beşir 12 Aralık 1999’da El-Turabi’yi meclis başkanlığı görevinden azlederek, meclisi feshederek ve olağanüstü hâl ilan ederek aralarındaki çekişmeye nihai olarak son vermiştir. (Shinn, 2015)

Gerek Ömer el-Beşir ile yaşadığı siyasi anlaşmazlık gerekse el-Beşir’in dış dünya ile ilişkilerini düzeltmek üzere söz konusu İslamcı dış politikaya son vermek amacıyla Sudan’ın İslamcı dış politikasının mimarı sayılan Hasan el-Turabi, Darfur isyancıları ile bağlantılı olduğu gerekçesiyle tutuklanıp 2003 yılına kadar hapsedilmiştir. (Ali, 2008) Böylece Sudan’ın 90’lı yıllarda izlediği İslamcı dış politika tamamen sona ermiştir.

2.3. Hidro-politik Rekabetin Merkezinde Nil Nehri

Nil Nehri, Afrika kıtasının en önemli ve en uzun su kaynaklarından biri olarak hidro-politik rekabetin merkezinde yer almaktadır. 6,7 km uzunluğuyla Nil Nehri, Mavi ve Beyaz olarak iki ana kola ve 11 kıyıdaş ülkeye sahiptir: Mısır, Etiyopya, Burundi, Kongo, Kenya, Ruanda, Tanzanya, Uganda, Eritre ve ikiye bölünme sonrasında Sudan ve Güney Sudan. Nil

sularının en zengin olduğu ve Etiyopya'nın da üzerinde baraj inşaatına başladığı kol Mavi Nil havzasıdır. Nil sularının kaynağı %84 oranla Etiyopya'dadır ve Etiyopya'daki bulunan Tana Gölü'nden doğup Sudan ve Mısır sınırlarından geçerek Akdeniz'e dökülür. Beyaz Nil kolu ise daha az verimlidir ve Uganda, Kenya ve Tanzanya'da doğup Sudan'ın başkenti Hartum'da Mavi Nil ile birleşerek Mısır üzerinden Akdeniz'e dökülür.(Tandoğan & Yücel, 2017, s. 109) Nil'in bir başka kaynağı da Atbara nehridir. Nil havzasından etkilenen 11 ülke "aşağı kıyıdaş" (Etiyopya, Eritre, Kenya, Uganda, Tanzanya, Demokratik Kongo Cumhuriyeti, Ruanda ve Burundi) ve "yukarı kıyıdaş" (Mısır, Sudan, Güney Sudan) olarak iki şekilde tasnif edilir. Nil havzasındaki bu ülkeler tarım merkezli bir ekonomiye sahip olduklarından yoğun bir su kullanımına muhtaç durumdadır. Tarımın yanı sıra hidroelektrik enerji üretimi, içme su temini, balıkçılık, turizm, su taşımacılığı gibi farklı ekonomik alanlarda da suya ihtiyaç duyulmaktadır. Nil nehri 11 ülkeyi doğrudan veya dolaylı etkilemekle birlikte bu konudaki anlaşmazlık ağırlıklı olarak Sudan, Mısır ve Etiyopya arasındadır ve Sudan'ın ikiye bölünmesi sonucu denkleme Güney Sudan da dahil olmuştur.

Sudan açısından Nil Nehri'nin önemi, ülke ekonomisinin %30'u gibi önemli ölçüde tarıma bağlılığından kaynaklanmaktadır. Güney Sudan ayrılmadan önce Sudan'ın en önemli gelir kaynağı petrol ihracatıydı ve hükümet gelirinin büyük kısmını petrol ihracatı teşkil etmekteydi. Petrol yataklarının Güney Sudan'da kalması, Sudan'ın tarım ekonomisine olan bağımlılığını artırmıştır. Sudan'ın en önemli coğrafi avantajı ise Mavi ve Beyaz Nil'in kesiştiği yerde bulunmasıdır. Mısır dışındaki diğer kıyıdaş ülkeler kendi sınırları içerisindeki Nil havzası üzerinde politika üretirken, Sudan Mavi ve Beyaz Nil'e yönelik tek politika üretebilme avantajına sahiptir ve bundan ötürü Nil Nehri üzerinde geçmişte yapılan anlaşmalardan dolayı önemli bir imtiyaz elde etmiştir.(Turhan, 2020, s. 4)

2020 verilerine göre 101 milyon nüfus ve 251 milyar dolar GSMH'ya sahip Mısır açısından Nil Nehri'nin önemi ise halkın yaklaşık %95'in Nil boyunca yerleşmiş olmasından ve tarımsal üretim için suya muhtaç olmasından kaynaklanır. Bilhassa 1929 ve 1959 antlaşmaları sayesinde askeri ve ekonomik üstünlüğünü kullanarak Nil üzerinde ciddi bir nüfuz kazanan Mısır, Nil Nehri'ni siyasi bir araç olarak kullanarak hidro-hegemonyasını devam ettirmeye yönelik bir politika izlemektedir. (Turhan, 2020, s. 5)

Nil sularının en büyük kaynağı olan Etiyopya ise -diğer kıyıdaşlar gibi- Mısır ve Sudan kadar avantajlı bir konumda değildir. Mevcut Nil paylaşımı anlaşmazlıkları, İngilizlerin

sömürgeleştirme politikalarının bir sonucu olarak halen etkili durumdadır ve dönemsel olarak yürütülen müzakereler ve kurulan anlaşma masalarına rağmen henüz çözüme varılabilmiş değildir. Uluslararası hukuk ise sadece tavsiye niteliğinde kararlar vermekte, alınan kararların yaptırım gücü bulunmamakta ve nihai çözüm taraf ülkelere bırakılmaktadır.(Tandoğan & Yücel, 2017, s. 109) Nil Nehri üç ülkenin ekonomi politiğine doğrudan etki etmekle birlikte henüz anlaşma sağlanamamış en büyük su sorunlarından birisidir. Zira taraf ülkeler arasında çözüme götürecekt kapsamlı bir mutabakat ve işbirliği söz konusu değildir. Ayrıca, tarihsel antlaşmalar Nil Nehri üzerinde söz hakkı elde eden ülkeler arasında Nil'i kullanma açısında asimetrik bir yapı oluşturmıştır. Nil üzerindeki bu asimetrik yapı, büyük oranda Nil'i paylaşan ülkeler arasındaki ekonomik, askeri ve politik dengesizlikten etkilenecek ortaya çıkmıştır.(Turhan, 2020, s. 5)

2.3.1. Nil Üzerinde Sömürgeci Rekabetin Başlaması

Nil nehrine ilişkin antlaşmalar XIX. yüzyıla dayanmakta, ondan fazla antlaşma imzalanmasına rağmen hiçbir etki bir işbirliği ve mutabakat sağlamada başarılı olamamıştır. Geçmişte imzalanan antlaşmalar ise mevcut anlaşmazlığın düğümlemesine, adil olmayan paylaşımın statüko haline gelmesine ve kıyıdaş ülkeler üzerinde bir tür tahakküm oluşmasına neden olmuştur. Nil Nehri'nin paylaşımına ilişkin ilk uluslararası antlaşma, bölgenin sömürgecileri olan İngiltere ile İtalya arasında yapılan 15 Nisan 1891 tarihli protokol olarak bilinmektedir. Sömürgeci rekabetin görünürde İngiltere, Almanya, Belçika, Fransa ve İtalya arasında yaşandığı düşünölmekle birlikte ağırlıklı olarak İngiltere ile Fransa arasında olduğu açıktır. Bu dönemde Avrupalı sömürgeci devletler birbirlerinin hâkimiyet alanlarını tanıyan uluslararası antlaşmalara imza atmışlardır.(Tandoğan & Yücel, 2017, s. 110) Afrika kıtasındaki İngiliz-Fransız rekabeti, İngilizlerin diğer üç sömürgeci güç ile yaptığı antlaşma ile daha da kızışmış, 12 Mayıs 1894 İngiliz-Kongo Antlaşması'nın yapılması üzerine Fransa, İngiltere ile Nil üzerindeki tüm müzakereleri durdurma kararı almıştır. İki ülke hükümetlerinin karşılıklı ultimatoları üzerine Afrika'daki çekişme iki ülkeyi sıcak savaş riskiyle karşı karşıya bırakmıştır. (Tandoğan & Yücel, 2017, s. 111) İşte 1898'de patlak veren Faşoda krizinin temelinde Afrika'da Fransızlar ile İngilizler arasında yaşanan sömürgeleştirme yarışı yatmaktadır. İngiltere 1898 yılında kazandığı askeri ve diplomatik zafer sayesinde Nil havzasındaki hâkimiyetini sağlamlaştırmıştır.

İngiltere, Nil stratejisinde kendi çıkarlarını önde tutan ancak karşı tarafa verilecek imtiyazları en aza indirgeyen ikili antlaşmalarla yürütmek istemekteydi. Nil Nehri üzerinde, doğrudan yerel ülkeleri de antlaşma kapsamına dâhil eden ilk antlaşma, 15 Mayıs 1902 tarihli (Sudan ve Mısır'ı temsilen) İngiltere ile Etiyopya arasında Etiyopya-Sudan sınırını belirlemek üzere imzalanmıştır. Antlaşmanın 3. maddesi gereğince Etiyopya İmparatoru, Mısır ve Sudan'a ulaşan Nil Nehri suyunun akışını etkileyecek Mavi Nil, Tana Gölü ve Sobat suları üzerinde Mısır ve Sudan ile antlaşmaya varmadan herhangi bir çalışmayı inşa etmeme ve inşa ettirmeme taahhüdünde bulunmuştur. (Turhan, 2020, s. 6) Bu antlaşma Nil havzasında, Etiyopya'nın bir taraf olarak muhatap kabul edildiği son antlaşmadır. 13 Nisan 1906 tarihinde ise İngiltere, Fransa ve İtalya arasında Nil Nehri üzerinden bir antlaşma daha yapılmıştır. Bu antlaşmanın 4(a) maddesi gereğince üç sömürge ülkesi, Etiyopya'nın Nil havzası üzerindeki egemenliğini yok sayacak şekilde Nil Nehri ve onu destekleyen yan kaynaklar dâhil Mısır ve İngiltere çıkarlarını olumsuz etkileyebilecek herhangi bir girişime karşı ortak hareket etme kararı almıştır. Bu yüzden Etiyopya, hiçbir ülkenin kendi sınırları dâhilinde doğup akan su rezervleri kullanımına yönelik dışarıdan gelen engelleme hakkına sahip olmayacağını belirterek antlaşmayı reddetmiştir. Kısa bir süre sonra 12 Mayıs 1906 tarihinde İngiltere ile Belçika arasında Nil Nehri'ni ilgilendiren bir antlaşma daha imzalanmıştır. (Turhan, 2020, s. 7)

Halen Nil sularının paylaşımında referans alınan 1929 antlaşması ve onun değiştirilmiş versiyonu olan 1959 antlaşmaları ise Etiyopya'nın Nil üzerindeki yukarı kıyıdaş haklarını görmezden gelmektedir. Antlaşmanın Nil sularının tanzimiyle ilgili İngilizce ve Amharca olarak hazırlanan iki nüshasında geçen ifadelerin farklı olması, bilhassa su paylaşımına ilişkin madde içeriklerinin farklı olması, her iki tarafın da kendi yorumlarına göre değerlendirmelerine neden olmuştur. (Ferede & Abebe, 2014)

2.3.2. 1929 Antlaşması

1922 yılında Mısır, İngiltere'den koparak tek taraflı bağımsızlığını ilan etmiştir. Mısır, Nil sularını ve Sudan'ı kendi kontrolünde olacak şekilde yönetmek istiyordu. Böyle bir ortamda imzalanan 1929 Antlaşması bölgede modern Mısır'ın hegemonyasıyla başlayan ve günümüze kadar uzanan Nil sularının paylaşımı meselesinin ortaya çıkışına neden olmuştur. Bu antlaşma ile Mısır, Nil üzerindeki 'doğal ve tarihi haklarına' kavuşurken; Sudan'ın Mavi Nil üzerindeki haklarını da tanımak zorunda kalmıştır. Mısır ile İngiliz sömürgesi olan Sudan arasında varılan antlaşma, Mısır'a yılda 48 milyar m³ su, Sudan'a ise sadece 4 milyar m³ su tahsis

edilmiştir.(Ferede & Abebe, 2014) Ayrıca Mısır'a ulaşan Nil suyunu olumsuz etkileyecek herhangi bir projeye müsaade edilmeyeceği güvence altına alınmıştır. Yine diğer devletin Nil üzerinde yapacağı baraj inşa etme hedefine karşı Mısır'a güç kullanma imtiyazı tanınmıştır. Ayrıca Mısır, kendi sınırları içerisinde Nil Nehri üzerine yapacağı projeler için yukarı havza devletlerinin rızasına ihtiyaç duymayacak ve Victoria Gölü de dâhil olmak üzere yukarı havzadaki ülkelerin Nil üzerine yapacağı projeleri veto edebilecektir.(Turhan, 2020, s. 7) Bu antlaşma, İngiltere'nin Nil üzerinde taraf olduğu son önemli antlaşma olmuştur. 1929 sonrasında İngilizlerin Nil havzasındaki hidro-diplomasi teşebbüsleri akamete uğramış, bölgedeki nüfuzunun giderek zayıflamaya başladığı bir döneme girilmiştir.

1952 yılında Mısır'da milliyetçi subayların gerçekleştirdiği Hür Subaylar Hareketi, havzanın kontrolünün büyük ölçüde Kahire-Hartum ekseninde sıkışmasına neden olmuştur. Devrim sonrası Mısır'da Nil üzerindeki hakimiyeti pekiştiren en önemli iki gelişme, Asvan Barajı'nın temellerinin atılması ve 1959 yılında imzalanan antlaşmanın Mısır'a kazandırdığı imtiyaz olmuştur. Öte yandan Soğuk Savaş'ın başlamasıyla birlikte Mısır yönetimi ile iyi ilişkiler kuran SSCB bölgede giderek güç kazanmaya başlamıştır.

2.3.3. Süveyş Krizi

Cemal Abdünnâsır, Nil üzerinde yeni bir baraj yapmak için harekete geçmiştir. Planlanan Asvan Barajı için kredi verme yarışına giren Avrupa bankaları ve ABD arasındaki rekabet gittikçe kızışmış, Batılı güçlerin kendi tasarruf ve planları olduğu gibi Cemal Abdunnâsır'ın da gizli bir ajandası olmuştur. ABD, baraj inşaatını Dünya Bankası aracılığı ile finanse etmek ve yapımını ABD'li şirketler üzerinden yürütmek isterken Temmuz 1956'da Nil havzasını da doğrudan etkileyen bir olay olarak Mısır, Süveyş Kanalı'nı ani bir hamleyle kamulaştırmıştır. Böylece 1950'li yıllarda Asvan Barajı'nın inşaatının finansmanı sekteye uğramış, Süveyş Krizi ve Arap-İsrail çatışmalarının önü açılmıştır.

Mısır cephesinde bu gelişmeler yaşanırken Nil'in bir diğer kıyıdaş ülkesi Sudan'da 1929 Antlaşması'nın tekrardan gözden geçirilerek yeni bir antlaşmanın yapılması yönünde talepler gündeme gelmiş, Sudan, Muhammed Necib ve Cemal Abdünnâsır yönetimindeki Mısır'a 1929 Antlaşması'nın güncellenmesi talebinde bulunmuştur. Sudan'ın 1956 yılında bağımsızlığını ilan etmesi ile birlikte Başbakan olan İsmail el-Ezherî, Nil paylaşımı için yeniden müzakere çağrısında bulunmuş, Mısır'ın Nil üzerinde yeni bir baraj inşa etme isteğini eleştirmiş ve 1956-

58 yılları arasında iki ülke arasında Nil'in paylaşımı konusundan yaşanan uyuşmazlıklar, bölgesel rekabeti giderek tırmandırmıştır.(Tandoğan & Yücel, 2017, s. 114)

2.3.4. 1959 Antlaşması

Nil havzasında, sömürge sonrası dönemin en kritik dönüm noktalarından birisi, Mısır ve Sudan arasında 8 Kasım 1959 tarihinde imzalanan Nil sularının paylaşımının yapıldığı antlaşmadır. Mısır, 1956 yılı itibariyle bağımsız ve Nil suları üzerinde daha çok hak isteyen Sudan gerçeği ile karşı karşıya kalmıştır. Sudan, 1929 Antlaşması'nın İngiltere ve Mısır arasında yapıldığını öne sürerek meşruiyetini sorgulamaya başlamışsa da Sudan'da doğumlu Mısır lideri Muhammed Necib (1953-1954), Sudan'a karşı daha yumuşak ve Nil üzerindeki haklarını kabul eden gerçekçi politikalar izlemiştir. Necib sonrası Mısır ve Sudan ilişkileri 1958 yılına kadar uyuşmazlık içinde devam etmiş, yeni bağımsız Sudan Cumhuriyeti, 1958 yılında askeri darbeye tanık olmuş ve General İbrahim Abbud, Hartum'da kontrolü sağlayarak İbrahim el-Ezherî (1954-1956) yönetimine son vermiştir. Bu askeri darbeye birlikte el-Ezherî'nin Mısır'a karşı sert politikalarını yumuşatan Abbud, Nil havzasında uyuşmazlığa son verecek yeni bir paylaşım antlaşmasının önünü açacak bir dönemin başlamasını sağlamıştır.(Tandoğan & Yücel, 2017, s. 114)

Cemal Abdünnâsır, Sudan'ın yumuşak politika izlemesini fırsata dönüştürüp Asvan Barajı projesine meşruiyet sağlamak ve Sudan'ın itirazlarını azaltmak için Sudan'ın su depolama ve sulama kanalları yapımına yardım etmiştir. İki ülke ilişkilerindeki bu yumuşama 1959 yılında 'Nil sularının tam kullanımı' çerçevesinde yeni bir antlaşmaya imza atılmasına zemin hazırlamıştır. Bu sayede 1929 Antlaşması'na göre Nil paylaşımında en yüksek seviyedeki su oranına her iki taraf da ulaşmıştır. Yılda 84 milyar m³ su Asvan Barajı'na dolacak, bu sudan Mısır 55,5 milyar m³, Sudan ise 18,5 milyar m³ kullanım hakkı sağlayacaktı. Hatta Nil'in %85'nini besleyen Etiyopya dâhil diğer kıyıdaş ülkelerin su talebinde bulunmaları durumunda 1-2 milyar metreküpten fazla kullanmalarına izin verilmemesi kararı alınmıştır. Ayrıca bu antlaşma, Nasır Gölü'nün Sudan sınırları içinde 150 km genişlemesine ve burada ikamet eden 50 bin Sudanlının başka bölgelere yerleştirilerek, tüm nakil masraflarının Mısır tarafından karşılanmasına olanak sağlamıştır. Sudan ve Mısır'ın karşılıklı çıkarlarının korunmasına dayalı olarak imzalanan bu antlaşma ile Mısır, Mavi Nil üzerindeki nüfuz ve hâkimiyetini güçlendirmiştir. Sudan ise ihtiyacı olan suyu kullanma karşılığında Mısır'a Nil üzerinde her türlü inşaat ve kullanım imtiyazını tanımıştır. Nil'in bir diğer kıyıdaş ülkesi

Etiyopya ise bu antlaşmaya taraf olmak istese de Mısır ve Sudan tarafından antlaşmaya dahil edilmemiştir.(Tandoğan & Yücel, 2017, s. 115) Mısır ve Etiyopya arasında 1993 yılında imzalanan karşılıklı İşbirliği Çerçeve Antlaşması taraf ülkelerin birbirlerine ‘zarar vermeme’ prensibinde ortak noktayı buldukları ama su paylaşımında uyuşmazlığın son bulmadığı, muğlaklıkların giderilmediği bir dönemin kapısını aralamıştır. Bu antlaşmanın imzalanmasında Hüsnü Mübarek’in (1981-2011) Afrika ve Nil politikaları etkili olmuş, Mübarek yönetimi başta Nil olmak üzere Afrika’daki işbirliğini önemsememe ve Nil üzerinde mevcut statükoyu devam ettirme politikası izlemiştir.(Tandoğan & Yücel, 2017, s. 116)

1959 Antlaşması, Nil’in Beyaz ve Mavi kollarındaki tüm kıyıdaşlarını görmezden gelip Mısır ve Sudan’a su paylaşımı konusunda aslan payını veren bir antlaşmadır. Dolayısıyla günümüzde diğer kıyıdaş ülkeler tarafından bu antlaşmanın meşruiyeti sorgulanmaktadır. Bu bağlamda Nil kıyıdaşı yedi ülke tarafından İşbirliği Çerçeve Antlaşması imzalanarak 1959 Antlaşması’na alternatif, daha kapsamlı bir sözleşme etrafında Nil sularının daha adil paylaşımı hedeflenmektedir. Fakat Mısır ve Sudan, bu hamlenin 1959 Antlaşması’nın alternatifi olabileceğini düşündükleri için antlaşmayı imzalamaya yanaşmadıkları gibi bunun geçerliğini de kabul etmemektedirler.(Tandoğan & Yücel, 2017, s. 115)

2.4. Darfur Sorunu

Elli yılı aşan bir tarihi geçmişe sahip Darfur sorunu, 1980’li yıllarda süregelen kabile çatışmaları ve 2003 yılında hükümet güçlerine yönelik saldırılarla birlikte uluslararası bir boyut kazanmıştır. Dikkat çekici husus, bu sorunun patlak verdiği dönemin, bir yandan Kuzey-Güney çatışmasının sona erip tarafların anlaşma masasına oturması ve yaşanan olaylara sessiz kalması, diğer yandan ABD’nin Irak’ı işgal etmesi ile aynı döneme denk gelerek dünya gündemini meşgul etmesi ile eşzamanlı olmasıdır.(Bayram, 2014, s. 175)

Asırlar boyu birlikte yaşamış Darfur’daki halklar, ekonomik ve ekolojik sıkıntılar yüzünden ortaya çıkan çıkar çatışmalarını ciddi boyutlara ulaşmadan çözebiliyorlardı. Ancak, giderek artan nüfus nedeniyle ihtiyaçların da artmasına karşın, kaynakların ekolojik nedenlerle daralması, geçim kaynağı toprak olan bölge insanını kıtlık ve açlık ile karşı karşıya getirmiş, bu da arazi ve su paylaşımı üzerindeki çatışmaların sıklığını ve boyutunu artırmaya başlamıştır.(Acar, 2010, s. 7)

Dolayısıyla Darfur sorununun temelinde yerli Afrikalılar ile göçebe Araplar arasındaki su kaynakları ve otlakların kullanımı konusunda çıkan anlaşmazlıkların kısa sürede şiddete dönüşmesi yatmaktadır. Araplar, yerli Afrika halkının yaşadığı köylere girip tarım alanlarına zarar vermiş, ardından Afrika kökenliler de Arapların su kaynaklarından yararlanmalarını engellemiş ve hayvanların otlatıldığı meraları yakmıştır.(Arslan, 2011, s. 56)

Darfur halkları arasında süregelen araziler ve kaynaklar üzerindeki ihtilaflar aslında öteden beri mevcuttu ve bir şekilde çözülebiliyordu, ancak hükümetin özellikle Çad ile ilişkileri bağlamında soruna siyasi bir boyut katarak Arapları yerli Darfur halklarına karşı kullanmaya başladığı 1987 yılından itibaren zaman içinde bir iç savaşa ve binlerce can kaybına neden olmuştur.(Wolff, 2008, s. 64) Sorunun alevlenmesinde, Güney Sudan'daki ayrılıkçı silahlı hareketin etkisi olduğu da düşünülebilir.(Arslan, 2011, s. 57) Ayrıca Batılı ülkelerle ilişkileri olan isyancı grupların Darfur'daki soruna çözüm yolu olarak Güney Sudan gibi Sudan'dan ayrılma ya da imtiyazlı federasyon olarak göstermesi, el-Beşir hükümetinin askeri seçeneğe ağırlık vermesine neden olmuş, hükümet güçlerinin yetersiz kaldığı bölgelerde, isyancı kabilelere karşı "Cencevid" adı verilen Arap milislerini destekleyerek, silahlandığı bu grupları isyanları bastırmak için kullanmıştır. Ancak hükümetin desteğini arkasına alan Cencevidler Darfur'da, Afrika kökenli halkın katledilmesiyle ya da yaşadıkları yerlerden göç etmesiyle sonuçlanacak olan bir çatışma döneminin de başlamasına sebep oldu. (Arslan, 2011, s. 57)

Darfur'daki çatışmaların uluslararası boyut kazanmasında, özellikle Çad, Eritre ve Uganda önemli roller oynamıştır. Çad tarafından Darfur'daki isyancı örgütlere silah temin edildiği, Eritre tarafından da hem Darfur'daki örgütlere hem de Sudan'ın doğusundaki isyancı gruplara askeri eğitim verildiği ve başkent Asmara'da örgüt kamplarının konuşlandırıldığı iddia edilmiştir. Bu iddialar sonucu, Eritre ile Sudan arasındaki ilişkiler kesilmiş, sınırlar kapatılmış ve Sudan, Eritre'nin Darfur bölgesindeki isyancıları kışkırttığı, desteklediği ve finanse ettiği gerekçesiyle Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ne resmi olarak şikayette bulunmuştur.(Hennig, 2001) Uganda hükümeti, daha önce Garang gerillalarının altındaki SPLA çatısını aktif biçimde desteklemiş, Darfur'daki Sudan SKH'ya önemli miktarda silah tedarik ettiği bildirilmiştir. Hennig'e (2011) göre, Eritre, Uganda, SPLA ve SKH'nın Hartum hükümetini zayıflatma çabalarının arkasındaki neden, hepsinin ABD ve Avrupa devletlerinin müttefiki olmak istemeleridir. Bu amaçla, Hartum'daki İslami yönetimin etkisi

sınırlandırılmakta, ülke parçalanmakta ve zengin petrol kaynakları güvence altına alınmaktadır.(Bayram, 2014)

Sudan'ın batısında yer alan Darfur'da çatışan tarafların çoğunluğu Müslüman olduğundan, mesele esasen dini temelli değil etnik temelliydi. Darfur bölgesinde, yerel ve Arap kabilelerin hayvancılıkla geçindiği bölgede su kaynakları ve otlakların paylaşımı konusundaki ihtilaflar kuraklığın etkisi ile büyümüş, 2003 yılında başlayan ayaklanma sonucu yerel halk ile hükümet destekli milis güçleri arasında çatışmalar başlamıştır. Bu çatışmalarda Darfur nüfusunun üçte birini teşkil eden yaklaşık 2 milyon insan zorla yerinden edilmiş, binlerce insan öldürülmüştür. Birleşmiş Milletler'in, Darfur'daki çatışmalarda 300 bin insanın öldürüldüğünü, 2,5 milyondan (Yılmaz, 2015, s. 28) fazla insanın göç etmek zorunda bırakıldığını iddia etmesine karşın Sudan hükümeti ölü sayısının yalnızca 10 bin olduğunu açıklamıştır.(Bayram, 2014) BM Güvenlik Konseyi, hükümetin Darfur'da geniş çaplı bir "etnik temizlik" başlattığı iddialarını araştırmak için bir komisyon kurmuştur. İlgili komisyonun hazırladığı rapor sonrası, BMGK meseleyi Uluslararası Ceza Mahkemesi'ne taşıma kararını almıştır.

Uluslararası Ceza Mahkemesi, 4 Mart 2009 tarihinde Sudan Devlet Başkanı Ömer El-Beşir hakkında, Darfur Bölgesinde soykırım, savaş suçu ve insanlığa karşı suçlar işlediği gerekçesiyle tutuklama emri çıkarmıştır. Böylelikle, ilk kez görevde olan bir liderin bu tür suçları işlediğine hükmedilmiş ve cezası onanmıştır. El-Beşir'in Eritre ve Mısır'a yaptığı ziyaretler ise bu kararı tanımadığının göstergesi olarak görülmüştür. Ayrıca Mart 2010'da El-Beşir, Darfur'a yardım yapan grupları bölgeden çıkarmıştır. Afrika Birliği bu kararı üzücü olarak nitelendirirken, Arap Birliği El-Beşir yönetimine destek vermiş ve kararın barış ve istikrarı olumsuz etkileyebileceği belirtilmiştir.(Yılmaz, 2015, s. 28) Darfur sorununun çözümü, sadece Sudan açısından değil, aynı zamanda tüm Afrika kıtasının istikrarı için de büyük önem taşımaktadır. Birleşmiş Milletler ve Afrika Birliği, Sudan hükümetiyle birlikte Darfur'da kapsamlı bir barış için bir yol haritası oluşturmaya çalıştığı düşünülse de Sudan'daki muhalif grupların bu sürecin dışında tutulması ve Sudan hükümetinin güvenlikçi yaklaşımı nedeniyle iyimser bir sonuç elde edilmesi pek muhtemel görünmemektedir.

2.5. Ömer el-Beşir ve Uluslararası Terörizm

El-Beşir ve NIF 1989'da iktidara geldikten sonra Sudan'ın uluslararası terörizmle olan bağlarının genişlediği iddia edilmiştir. Nitekim El-Turabi, siyasal İslam'ı dünyaya yayma

planına finansman sağlamak umuduyla Usame bin Ladin ile ilişkilerini geliştirmiş, 1991 yılında Bin Ladin, ailesi ve Afganistan'dan çok sayıda savaşçı Hartum'a gelmişti. Bin Ladin diğer faaliyetlerinin yanı sıra tarım, finans, inşaat ve deri sektörlerinde çeşitli şirketler kurmuş, ancak bu şirketleri diğer faaliyetlerini finanse etmek için kullandığından bu sektörde beklenen başarıyı sağlayamamıştı.(Shinn, 2015)

Yine “Çakal Carlos” olarak bilinen Venezuelalı suç örgütü lideri Ilich Ramirez Sanchez Ağustos 1994'te Hartum'da tutuklanıp Fransız güvenlik yetkililerine teslim edilmişti. Hartum, Carlos olayının uluslararası terörizmle hiçbir bağlantısı olmadığını kanıtladığını savunurken, ABD bu iddiaya karşı çıkmıştı.(Jonathan, 1994)

Sudan'ın uluslararası terörizmle bağlantılarının bir sonraki tezahürü 26 Haziran 1995'te silahlı kişilerin Mısır Cumhurbaşkanı Hüsnü Mübarek'e Afrika Birliği Örgütü (OAU; şimdiki adıyla Afrika Birliği) zirvesinin açılışına katılmak üzere Addis Ababa'ya geldiği sırada suikast girişiminde bulunmasıyla yaşanmıştı. Suikastçılar Mübarek'in limuzinine bir düzine mermi sıkmış olsa da, Mübarek saldırıda zarar görmemiş ve hemen Kahire'ye dönmüştü, ancak çıkan arbedede iki Etiyopyalı polis memuru ve iki saldırgan hayatını kaybetmiş, birkaç kişi de yaralanmıştı. Üç gün sonra Etiyopya polisi baş şüphelinin Sudanlı Sirac Muhammed Huseyn olduğunu tespit etmişti. Diğer suikastçıların Mısırlı İslamcı militanlar olduğu, daha sonra Addis Ababa'da tutuklandıkları ya da öldürüldükleri veya Sudan'a kaçtıkları tahmin ediliyordu. Hüsnü Mübarek, Sudan hükümetinin doğrudan bir dahli olduğunu iddia etmeksizin, genel olarak Hartum'u, özel olarak da El-Turabi'yi suikast planını planlamakla suçlamıştı. El-Beşir olaydan duyduğu üzüntüyü dile getirmiş ancak hem kendisinin hem de El-Turabi'nin saldırıya karıştığı iddialarını reddetmişti.(Shinn, 2015)

Bu olayın ardından Sudan-Mısır ilişkileri hızla kötüleşmiş, tartışmalı Halayib Üçgeni'nde Sudan ve Mısır güçleri arasında çatışmalar yaşanmıştı. Akabinde Mübarek Sudan polis gücünü Halayib Üçgeni'nde ortaklaşa korunan karakollardan kovmuş, Sudan'da iktidarda olan “suçlular çetesine” karşı misilleme yapılabileceği uyarısında bulunmuş ve bu tehdit Hartum'da savaş için teyakkuz durumuna geçilmesine neden olmuştu. Bununla birlikte Mısır Dışişleri Bakanlığı, Hartum ile Addis Ababa'daki başarısız suikast girişimi arasında bir bağlantı bulması halinde Mısır'ın Sudan'a saldırmayacağını ancak ülkeyi askeri olmayan yollarla cezalandıracağını açıklamıştı.(Shinn, 2015)

Uluslararası toplum da olaya karıştığı gerekçesiyle El-Beşir rejimine karşı harekete geçmiş, Afrika Birliği Örgütü 11 Eylül 1995'te Sudan'ın suikast girişimine karışan üç şüpheliyi teslim etmesini talep eden bir karar almıştı. Hartum'un karara uymayı reddetmesi üzerine BM Güvenlik Konseyi 31 Ocak 1996'da Sudan'ı 60 gün içinde OAU kararını uygulamaya teşvik eden bir karar kabul etmişti. Nisan ayında Güvenlik Konseyi, Hartum'un bu kararlara uymayı reddetmeye devam etmesine, Sudan'ın üç şüpheliyi iade etmesini ve uluslararası terörizmle bağlarını koparmasını isteyen bir başka kararı kabul ederek yanıt vermişti. BM ayrıca üye ve üye olmayan devletlerden Sudan diplomatik misyonları ve konsolosluklarındaki personel seviyelerini düşürmelerini ve Sudan hükümet yetkililerinin ülkelerindeki hareketlerini kısıtlamalarını talep etmişti. Diğer yaptırımlar arasında Sudanlı hükümet ve askeri yetkililerin kendi topraklarına girişlerinin ya da topraklarından geçişlerinin kısıtlanması ve tüm uluslararası ve bölgesel örgütlere Sudan'da konferans düzenlemekten kaçınmaları çağrısı yer alıyordu. Akabinde Güvenlik Konseyi, Hartum'u üç şüpheliyi teslim etmeye zorlamak için bir hava ambargosu uygulanmasına izin vermiş, ancak bu öneri insani gerekçelerle reddedilmişti.(Shinn, 2015)

1990-96 yılları arasında ABD istihbarat raporlarının çoğalması, Hartum'un Sudan'daki ve başka yerlerdeki ABD hedeflerine saldırmayı planladığı iddialarına dayanak teşkil etmiş, sonuçta 1993 yılında ABD Sudan'ı terörizmi destekleyen ülkeler listesine almış, ABD elçilik personelinin Hartum'dan tahliye etmiştir. 1996 yılında ABD istihbaratı, Sudan'ın o dönemde Başkan Clinton'ın ulusal güvenlik işlerinden sorumlu danışmanı olan Anthony Lake'i öldürmek istediğini bildirmiş, ancak 1998'de New York Times, ABD Merkezi İstihbarat Teşkilatı'nın Sudan'ı Lake suikastı ve uluslararası terörizmle ilişkilendiren 100'den fazla raporunu, kaynağının bilgileri uydurması nedeniyle geri çektiğini açıklamıştır.(Shinn, 2015)

Öte yandan El-Kaide mensupları 7 Ağustos 1998'de Nairobi ve Darüsselam'daki ABD büyükelçiliklerini bombalamıştır. İki gün sonra Sudan Dışişleri Bakanı Mustafa Osman İsmail, hükümetinin ABD'nin Kenya'daki Amerikan diplomatlarını ve vatandaşlarını tahliye etmek ve yaralılara acil yardım sağlamak için hava sahasını kullanma taleplerini onayladığını açıklamış, ancak bu yardıma ve Sudan'ı saldırılarla ilişkilendiren inandırıcı bir kanıt olmamasına rağmen Washington Hartum'u bombalamalara karışmakla suçlamıştır.(Shinn, 2015)

20 Ağustos'ta ABD, Kuzey Hartum'daki El-Şifa ilaç fabrikasını bombalamış, Başkan Clinton ve diğer üst düzey ABD yetkilileri bu eylemi, fabrikanın patlayıcı madde ürettiğini,

Usame bin Ladin'in fabrikanın sahibi olduğunu ya da fabrikaya yatırım yaptığını, el-Şifa'nın herhangi bir ilaç üretmediğini, fabrikanın Sudan Silahlı Kuvvetleri tarafından korunan yüksek güvenli bir tesis olduğunu ve Irak'ın Sudan'a kitle imha silahları gönderdiğini iddia ederek gerekçelendirmiştir. Ancak bu iddialar uluslararası basın ve bazı uzmanlarca şüpheyile karşılanmıştır.(Shinn, 2015)

El-Şifa fabrikasının sahibi Salah İdris ise 1999 yılında Amerikan mahkemelerinde ABD hükümeti aleyhine bir dava açmış, saldırı için özür dilenmesini, ABD bankalarında dondurulan 24 milyon ABD doları tutarındaki mal varlığının serbest bırakılmasını ve tahrip edilen fabrikası için 30 milyon ABD doları tazminat ödenmesini talep etmiştir. İdris ayrıca, fabrikanın kimyasal silah ürettiği ve Irak ile bağlantıları olduğu yönündeki ABD iddialarını araştırması için uluslararası bir güvenlik şirketi olan Kroll Associates'i tutmuş, şirket bu suçlamalar için bir kanıt bulamamıştır. 1999 yılının sonlarına doğru terörizm sorunu ve Güney Sudan'daki savaş Hartum ile Washington arasındaki ilişkilerin soğuk kalmasına neden olmuştur.(Shinn, 2015)

2.6. Güney Sudan'da Barış Süreci

El-Beşir iktidarı ele geçirdiğinde Güney'deki iç savaş sona erdirmek için barış görüşmeleri başlatma sözü vermişti çünkü birçok üst düzey komutan SPLA'ya karşı kesin bir askeri zaferin imkansız olduğuna inanmaya başlamıştı. Bunun üzerine Ömer el-Beşir, bir aylık ateşkes ilan etmiş, tüm isyancılara af teklif etmiş ve SPLA komutanı John Garang'ı barış sürecine katılmaya davet etmişti. El-Beşir ayrıca federal bir hükümet sistemini kabul etmesi koşuluyla Güney'in ayrılmasına itirazı olmadığını söylemiş, ancak Hartum daha sonra bu açıklamayı yaptığını yalanlamıştır. Ağustos 1989'da Garang, geniş tabanlı bir ulusal birlik hükümeti ile SPLA güçleri ve Sudan ordusundan oluşan bir ordu kurulması çağrısında bulunan bir barış girişimi açıklamıştı. Ayrıca ülkenin "temel sorunlarını" çözmek ve "özgür genel seçimlere" hazırlık olarak yeni bir anayasa taslağı hazırlamak için ulusal bir anayasa konferansı toplamak istiyordu.(Shinn, 2015)

El-Beşir Garang'ın açıklamasına yanıt vermek yerine Hartum'da bir ulusal barış konferansı düzenleneceğini duyurmuş, ancak SPLA katılmayı reddetmiştir. Çünkü El-Beşir Kuzey-Güney sorununa federal bir çözüm bulunmasını savunuyordu.

El-Beşir liderliğindeki yeni Sudan yönetimi, Güney Sudan ile yeni bir diyalog girişimine başlamış, sorunların barışçıl yollarla çözümü için 11 Ağustos 1990 tarihinde Güney

Sudan Ulusal Komitesi oluşturulmuştur. Hartum, bu girişimle güneydeki isyancı hareketi bölmeyi amaçlamış ve 1991 yılında merkezi hükümetin Güney Sudan saflarında beklediği bölünme gerçekleşmiş, böylece SPLA, Garang'ın liderliğindeki Torit grubu ve onun muhaliflerinden oluşan ve Riek Machar önderliğinde bir araya gelen Nasir grubu olarak ikiye ayrılmıştır.(İnat et al., 2010, s. 9-10)

Ayrıca 1990 yılı başlarında iki barış girişimi gündeme gelmişti. İlkinde ABD eski Başkanı Jimmy Carter Nairobi'deki görüşmelere destek verirken, diğerinde Mısır Sudan'da barışın sağlanmasına yardımcı olacağına söz vermişti. Fakat her iki plan da başarısız olmuştu, çünkü Carter'a göre "iki taraf da barış için gerekli zor adımları atmaya hazır değildi."

Abuja'da başlayan bir sonraki barış girişimine bu kez Nijerya ev sahipliği yapmış, görüşmelerin ilk turunda (26 Mayıs-4 Haziran 1992) iki taraf Sudan'ın çok etnikli, çok dilli, çok dinli ve çok kültürlü bir ülke olduğunu kabul etmiş, bu kabulün dışında başka hiçbir neticeye varılamamıştı. Müzakerelerin ikinci turunda (26 Nisan-17 Mayıs 1993) ise katılımcılar çeşitli anayasal, siyasi, güvenlik ve sosyal konuları tartışmışlardı. Gündem konuları arasında Hartum ile federe eyaletler arasında güç paylaşımı, merkezi hükümetin yetkileri, Güneylilerin Sudan'ın bir parçası olarak kalmak mı yoksa bağımsız olmak mı istediklerini belirlemek için bir referandum yapılması ve savaştan etkilenen Güneylilerin yeniden yerleştirilmesi ve rehabilitasyonu gibi hususlar yer alıyordu.(Shinn, 2015)

1995 yılında SPLA ve Sudan muhalif partileri, iç savaşın sona erdirilmesi, Güney bölgesinin bağımsızlığı konusunda referandum yapılması ve ülke genelinde din özgürlüğünün sağlanması konusunda anlaşmışlardır, ancak muhalifler, 1996 yılında Ulusal Savunma İttifakı adı altında güçlerini birleştirerek hükümetle mücadele etmeye devam etmişlerdir. Sonraki süreçte 2002 yılında Machar ile Garang'ın uzlaşarak güçlerini birleştirmişlerdir. Aynı yıl 20 Temmuz 2002 tarihinde Sudan Hükümeti ile SPLA arasında Mişakus Protokolü imzalanarak 22 yılda 2 milyondan fazla insanın hayatını kaybettiği, 4 milyon insanın yerinden edildiği iç savaş sona erdirilmiştir.

Mişakus Protokolü ile Güney Sudan'ın altı yıllık bir geçiş döneminden sonra bir bağımsızlık referandumu yapma hakkı elde etmesi, Güney bölgesinin bu süreç boyunca özel bir statüye sahip olarak şeriatın muaf tutularak yönetilmesi, tarafların petrol kaynaklarının paylaşımı, güvenlik sorunları, ayrılık olması halinde oluşturulacak sınırlar gibi konularda müzakereler yapması kararlaştırılmıştır.

2005 yılında ise yine Sudan hükümeti ile SPLA arasında, iki devletli çözüm öngören, yani Güney Sudan'ın bağımsızlığının temellerini atan ve kurulacak bu yeni devletin hukuki dayanağını teşkil eden Kapsamlı Barış Anlaşması imzalanarak 2002 yılından itibaren taraflar arasında imzalanan anlaşma ve protokollerin uygulanmasına ilişkin esaslar belirlenmiş, güç paylaşımı, çatışma çözümü, kaynak paylaşımı ve güvenlik düzenlemeleri gibi mutabakata varılan hususlara yer verilmiş (İnat et al., 2010, s. 35-37) ancak başta petrol kaynakları olmak üzere bağımsızlık sonrası kaynakların paylaşımına açıklık getirilmemiştir. Bundan dolayı zengin petrol yataklarına sahip olduğu bilinen ve özel bir statü verilen Abyei bölgesinde çatışmalar ve anlaşmazlıklar devam etmiştir. Abyei'nin aksine self-determinasyon (kendi geleceğini tayin hakkı) tanınmayan Güney Kordofan ve Mavi Nil bölgelerine de özel statü verilerek tartışmalı bölgeler haline getirilmiştir. Bu arada 30 Temmuz 2005 tarihinde SPLA lideri John Garang şaibeli bir helikopter kazasında hayatını kaybetmiş, yerine Salva Kiir Mayardit geçmiş ve hemen akabinde 22 Ekim'de Güney Sudan Geçici Hükümeti kurulmuştur.(Bayram, 2016, s. 212)

CPA sonrasında alınan özerklik kararı sonrasında yeni bir devletin inşasına yönelik adımların atılmasıyla birlikte, 9-15 Ocak 2011 tarihleri arasında düzenlenen referandum sonucu, Güney Sudan halkının ezici çoğunluğunun oylarıyla Temmuz 2011 itibarıyla Güney Sudan devleti resmen bağımsızlığını ilan etmiştir. Ülkenin resmi dili Arapça olmasına rağmen eğitim ve yazışma dili İngilizce olmuştur. Güney'de halkın %25'i Hristiyan olmasına rağmen resmi din Hristiyanlık olmuştur.

Güney Sudan bağımsızlığını kazandıktan sonra 2005'ten bu yana zaten altyapısı hazırlanmakta olan yasama, yürütme ve yargı gibi devlet kurumları hızla hayata geçirilmiştir. Her alanda Sudan'ın ve İslam'ın izlerinin silinmesi ve yeni bir ulusal kimliğin inşasına başlanmıştır. Ancak yeni bir devlet ve ulus inşa süreçlerinin başladığı bu dönemde etnik gerilimler de artarak çatışmaya dönüşmüştür.(Orakçı, 2017)

2013 yılı Ekim ayında Güney Sudan'da başlayan iç çatışmalar kısa sürede ülkenin önemi bir kesimine yayılmış, Güney Sudan Başkanı Salva Kiir, eski Başkan Yardımcısı Riek Machar'ı darbe teşebbüsü ile itham etmiş, ordu ile isyancı askerler arasında Güney Sudan'da yaşanan darbe girişiminin ardından şiddetlenen olaylar, ülkedeki Nuer ve Dinki kabileleri arasında şiddete dönüşmüştür. Ülke tam bir iç savaşa doğru giderken, BM Güvenlik Konseyi ülkedeki "barış gücü" askerlerinin sayısını iki katına çıkaran planı onaylamış, Amerika Birleşik

Devletleri de ülkedeki Amerikalıları tahliye etmek gerekçesiyle takviye asker göndermiştir.(Kulish, 2013) Dönemin İsrail Dışışleri Bakanı Liebermann da yaşanan son çatışmaların ardından ülkesinin Güney Sudan’a desteğini yinelemiştir.(Ravid, 2013)

2017 yılı itibariyle Sudan ordusu ile Mavi Nil ve Güney Kordofan’da bulunan örgütler şiddetli çatışmalar yaşanmakta, Sudan Hükümeti, SPLM-N’nin Güney Sudan tarafından desteklendiğini iddia etmektedir. Dolayısıyla SPLM-N ve Sudan hükümeti arasındaki çatışmalar şiddetle sürmekte, Sudan Hükümeti Nube dağlarını bombalamakta, bu da bölge halkını evlerinden kaçıp mağaralarda barınmak zorunda bırakmaktadır.

2.7. Ömer el-Beşir Dönemi Sudan’ın Ekonomi Politigi

Sudan, bağımsızlığından bu yana iktidara gelen başarısız yöneticilerin pragmatik politikaları sonucu iç sorunlarını çözememiş, çözümsüz kalan bu sorunlar (Bilhassa Güney Sudan, Darfur, Güney Kordofan ve Mavi Nil bölgelerinde iç çatışmalar, ekonomik adaletsizlik, askerî yönetim, kötü dış politika vs.) ve yol açtığı yansımalar (yaptırımlar, bölgesel gerginlikler, uluslararası düzeyde prestij kaybı) ülkenin bölünmesine, ekonomisinin bağımlı olduğu petrol kaynaklarını kaybetmesine, diğer eyaletlerdeki bağımsızlık isteklerinin artmasına, ekonomik krize ve son olarak 2019 yılında yaşanan protestolar sonucu Ömer el-Beşir rejiminin askerî darbeye devrilmesine neden olmuş, aradan geçen zaman boyunca ülke ekonomik kalkınmayı gerçekleştiremediği gibi, sahip olduğu zengin kaynaklara ve stratejik konuma rağmen dünyanın en yoksul ülkelerinden biri olarak kalmaya devam etmiştir. Sudan’ın başarısız bir devlete dönüşümünde en kritik dönem Ömer el-Beşir iktidarı olmuş, Ömer el-Beşir’in izlediği politikalar ülkenin bölünmesine ve ekonomik yıkımına varan kaotik bir olaylar silsilesine neden olmuştur.

2.7.1. Sudan Coğrafyası ve Ekonomik Etkinlikler

Sudan, ortalama yükseltisi 300-600 m arasında değişen düzlüklerden meydana gelmektedir. Mavi Nil ve Beyaz Nil, ülkenin akarsu sisteminde önemli bir konumdadır. Kızıldeniz’e kıyısı olan ülke, ulaşım güzergâhları açısından zengindir. İklim, ülkenin bölgelerine göre çeşitlilik gösterir. Çöl iklimi ve tropikal iklim ülkenin genel iklim haritasını kaplamaktadır. “Yükseltinin fazlaştığı yerlerde tropikal ormanlar yaygındır ve bu ormanlar Sudan’ın ekonomisinde önemli bir paya sahiptir. Bunların dışında odun ve kereste üretiminin

yanında Arap zımkı gibi ağaç ürünlerinin elde edildiği çeşitli plantasyonlar ekonomiye katkı sağlamaktadır.”(Avcı, 2009)

Sudan birçok yer altı ve yer üstü doğal kaynaklara sahiptir. Ancak ülkedeki siyasi istikrarsızlık bu kaynaklardan yeterince yararlanılamamasına neden olmuştur. Ülkede tarım kısıtlıdır. Arazinin sadece %6,78’lik kısmı sulanabilmektedir. Toplam tarım yapılan arazi ise toprakların %10’unu ancak oluşturmaktadır. Tarıma nazaran hayvancılık daha gelişmiş bir seviyededir. Göçebe hayvancılığın yaygın olduğu bölgede orman alanları ülke topraklarının %20’si kadardır.

Sudan’ın başlıca ihraç ürünlerini darı, susam, yer fıstığı, Kavalalı Mehmet Ali Paşa’nın bölgeye hâkim olduğu süreçte tarımı yapılmaya başlanan pamuk, Arap zımkı ve hayvansal ürünler oluşturmaktadır. Bölgede üretilen pamuk, lif uzunluğu bakımından kalitelidir. Ayrıca bölgede üretilen Arap zımkı dünya ihtiyacının %80’ini karşılamaktadır.

1978’de bölgede petrolün bulunmasıyla ülke ekonomisi, petrole bağımlı hâle gelmeye başlamıştır. Petrol ve doğal gaz ülkenin en önemli yer altı zenginlikleridir. Petrol rafinerilerinden çıkarılan petrol boru hatları ile Kızıldeniz’e ulaştırılmaktadır. Ülkenin diğere yer altı zenginlikleri arasında demir, çinko, bakır, tungsten, krom, altın ve gümüş yer almaktadır.

Ülkede tarım arazileri ve gıda sanayisi bulunmasına rağmen ülke gıda yardımına ihtiyaç duymaktadır.

Hidroelektrik potansiyeli yüksek olan ülkede ulaşım sistemi çeşitliliği vardır. Ancak ülkede ulaşım ağı yeterli değildir. Stratejik bir alanda, deniz ve kara geçiş noktalarında bulunan ülkenin kara yolu ve demir yolu ağı gelişmemiştir. Ancak ülkede kara içi su yolu bulunmaktadır. Hartum Havaalanı en önemli uçuş noktasıdır.

Afrika’nın siyasi ve ekonomik olarak dünya tarihinde yeri göz ardı edilmektedir. Kara Kıta olarak bilinen bu topraklarda tarım, madencilik, hayvancılık önemli ekonomik mecralara sahiptir. Bu kıtada dünyadaki pırlanta üretiminin tamamına yakını, altın ve elmas üretiminin yarıdan fazlası yapılmaktadır. Ayrıca kakao, pamuk, kahve gibi dünya pazarında önemli ürünler de bu bölgenin tarım ürünleri arasındadır. Son yıllarda Sudan’da petrolün keşfedilmesiyle de bölge küresel ekonomideki ham madde ihtiyacını karşılamada yerini sağlamlaştırmaya devam etmektedir. Ancak genel olarak Afrika kıtasında hüküm süren sömürü bölgenin kalkınmasına ve ekonomik olarak ilerlemesine izin vermemektedir.

2.7.2. Ömer el-Beşir Dönemi'nin Ekonomi Politik Analizi

Dünya üzerinde Afrika kıtasının, Afrika kıtasında da Sudan'ın özel bir yeri vardır. Afrika'nın geçiş güzergâhları, ham madde ihtiyacı, enerji potansiyeli, kendine özgü tarım ürünleri ile Sudan ekonomik olarak büyük bir potansiyele sahiptir. Sudan'daki kaynak zenginliği ülkeyi potansiyel olarak güçlü kılsa da kaynakların tam anlamıyla değerlendirilememesi ülkeyi ekonomik olarak zayıf kılmaktadır. Doğal kaynak ihracatı yapılan ülkede istenilen düzeyde ekonomik refah sağlanamamıştır.

Sudan tarihinde farklı bir yere sahip olan Ömer el-Beşir, Sudan'da ekonomik anlamda gelişmelerin yaşandığı bir dönemin hemen ardından iktidarı ele geçirmiş ve modern Sudan'da en uzun süre iktidarda kalan isim olmayı başarmıştır. Ömer el-Beşir 1978'de, Sudan'da petrolün keşfedilmesi gibi önemli bir ekonomik gelişmenin ardından 1983'te askerî bir darbe ile Sudan'ın başına geçmiştir. İktidarı devraldığı yıllarda kötüye giden ülke ekonomisi onun iktidar döneminde de farklı bir çizgi seyretnemiştir.

Ömer el-Beşir döneminde ülke, ekonomik anlamda geçmiş dönemlere nazaran daha avantajlı bir konuma gelse de sömürgeci devletlerin etkisi, ülkedeki siyasi istikrarın bir türlü sağlanamaması, pragmatik devlet anlayışının sürdürülmek istenmesi, halkın ihtiyaçlarının göz önünde bulundurulmaması ülkeyi bölünmeye kadar götürmüştür; bu da ekonominin iflas etme noktasına gelmesine neden olmuştur.

Ömer el-Beşir'in iktidarda olduğu 1990'lı yıllarda ham madde zenginliğine sahip olursa da ülke, iç savaşın etkisiyle merkezî olarak kontrol edilemez hâle gelmiştir. Bunun sonucu olarak da ülkedeki yatırımlar sekteye uğramış, enflasyon giderek tırmanmıştır.

1990'lı yıllarda Çin'in ekonomisinde petrol odak nokta hâline gelmiştir. Bu süreçte Çin, henüz topraklarında yenice petrol keşfedilen Sudan ile ilişkilerini geliştirmeye başlamış ve iki ülke arasında hiç görülmeyen bir seviyede ticari ilişkiler yükselmiştir. Sudan topraklarında birçok yatırımcı yer almak isterken Çin, bu ülkedeki yatırımlarını hızla artırmıştır. Çin bu hamlesiyle Sudan'daki en büyük petrol yatırımcısı olmuştur.

“2000 yılında Çin Ulusal Petrol Şirketi'nin inşa ettiği yıllık 2,5 milyon ton ham işleme kapasitesine sahip Hartum Rafinerisi ile Sudan, uzun süredir devam eden ithal petrol ürünlerine bağımlılığından kurtulmuştur. Petrol ihracatının ana pazarı konumunda olan Çin, Sudan petrolüne toplamda 15 milyar dolardan fazla yatırım yapmıştır. Çin'in

denizaşırı petrolünün yarısı Sudan'dan gelmektedir. 2006 yılında Sudan'dan Çin'e yapılan petrol ihracatı 4,2 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu ihracat, Sudan'ın toplam petrol ihracatının %82'sini, Çin'e yaptığı ihracatın ise %98'ini oluşturmuştur.”(Kılıç, 2019)

Sudan'ın Çin ile yaptığı anlaşmalar ülke ekonomisinin bel kemiğini oluşturur hâle gelmiştir. Bu hamleler sonucunda petrole dayalı bir ekonomik portre çizilmiş, diğer sanayi kolları, tarım ve hayvancılık geride kalmıştır. Atılan bu adım ekonomi açısından olumlu bir hava estirse de ülkedeki durum bunun aksini yansıtmaktadır.

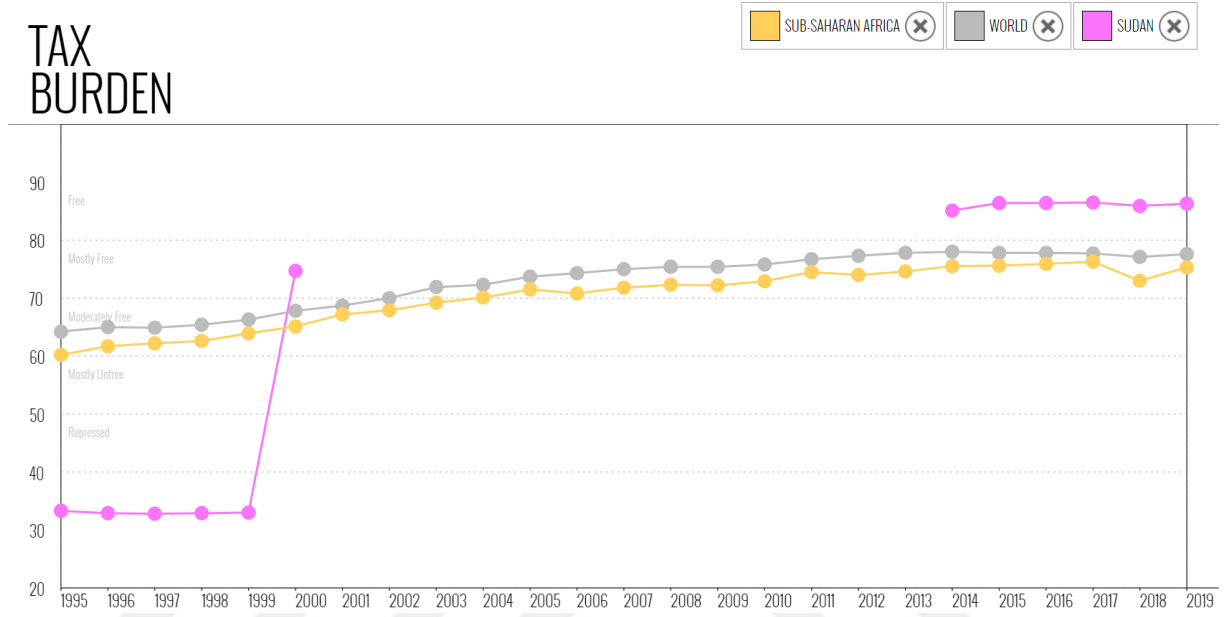
Ömer el-Beşir Dönemi'nde Darfur Krizi'nin ortaya çıkması, Kapsamlı Barış Antlaşması'nın yapılması gibi gelişmelerle Sudan 2000'li yıllarda siyasi olarak farklı bir anlayışa geçmiş, bu gibi gelişmeler daha sonraki yıllarda ülkenin ikiye bölünmesine neden olmuştur. Ülkenin ikiye bölünmesi siyasi, sosyal, kültürel birçok alanda devleti etkilemiştir. Elbette bu etkileşimden ekonomi de nasibini almıştır.

Güney Sudan'ın ayrı bir devlet olarak siyasi arenada yerini alması Sudan ekonomisini yatırım anlamında geriletmiş, bu anlamda Sudan düzelme yolunda ilerlediği söylenebilecek olan Sudan ekonomisi tekrar bir çöküşün içerisine girmiştir. 1990'lı yıllarda en yüksek seviyesini yakalayan yatırımlar, Güney Sudan'ın ayrılmasıyla oldukça geri planda kalmıştır. Bunda petrol bölgelerinin %75'inin Güney Sudan bölgesinde yer alması etkili olmuştur.

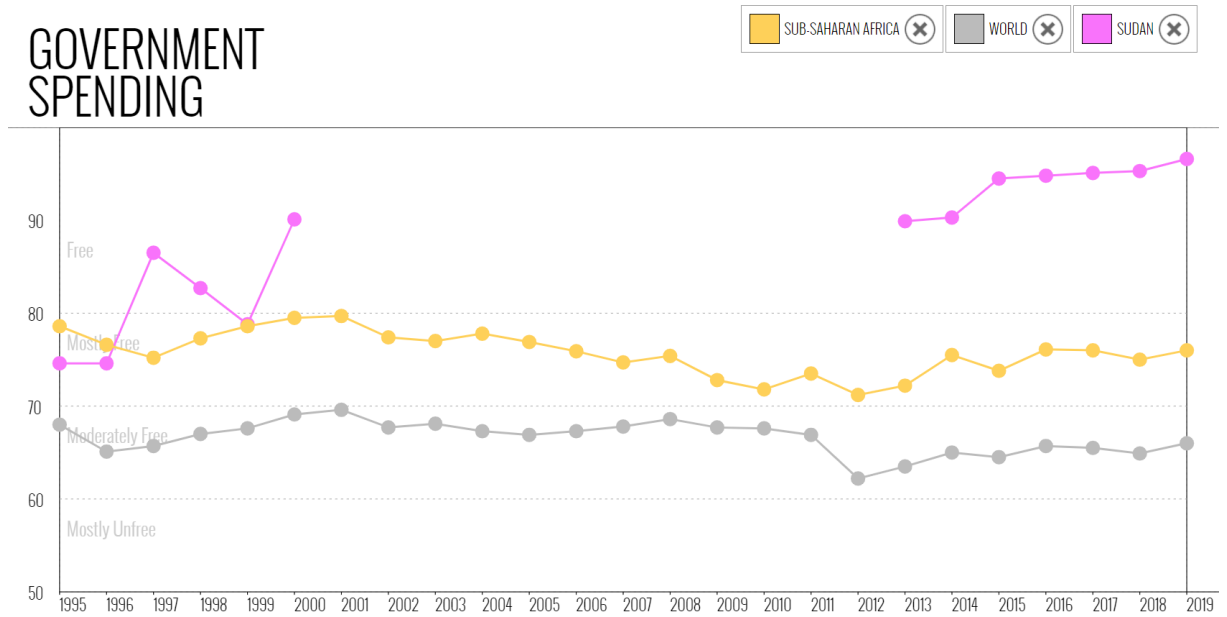
Güney Sudan'ın ayrı bir devlet olarak varlığını sürdürmesi ekonomik buhranların yanında gayrisafi yurt içi hasılda da dramatik düşüşlere neden olmuştur. Bunun yanında ihracatta %60'tan daha fazla bir kayıp yaşanmış, bu da ülkede bütçe gelirlerinde azalma yaratmıştır.

Çin, petrol bölgelerinin %75'inin Güney Sudan'da kalması nedeniyle yatırımlarını ekonomi politiğin doğası gereği Sudan yerine Güney Sudan'a yönlendirmiştir. Bu iki ülke arasında ekonomik ilişkiler hızla gelişirken Sudan'la eskisi gibi parlak bir görüntü çizmemektedir. Ömer el-Beşir'in izlediği politikalar sonucu, ülke siyasi olarak gerilediği gibi ekonomik olarak da gerilemiştir. Bu da ülkede Ömer el-Beşir'e karşı seslerin yükselmesine ve protestoların ülke geneline yayılmasına yol açmıştır. 2018 sonlarında başlayan kitlesel protestolar 2019'da Ömer el-Beşir'in iktidardan el çektilmesine kadar devam etmiş ve ülke yeni bir siyasi oluşum içerisine girmiştir.

Ömer el-Beşir Dönemi'nde ABD'nin koyduğu ambargo da ülke için büyük sıkıntılar yaşatmıştır. Amerikan ambargosunu kırma yolunda Ömer el-Beşir adımlar atmış, ABD buna kayıtsız kalmamışsa da ambargonun kaldırılması da petrol gelirlerindeki azalmanın etkisini azaltmaya yetmemiştir. Ömer el-Beşir'in iktidarda bulunduğu sürede ekonomik verileri göstermesi açısından bazı istatistikler grafiksel olarak aşağıda belirtilmiştir:

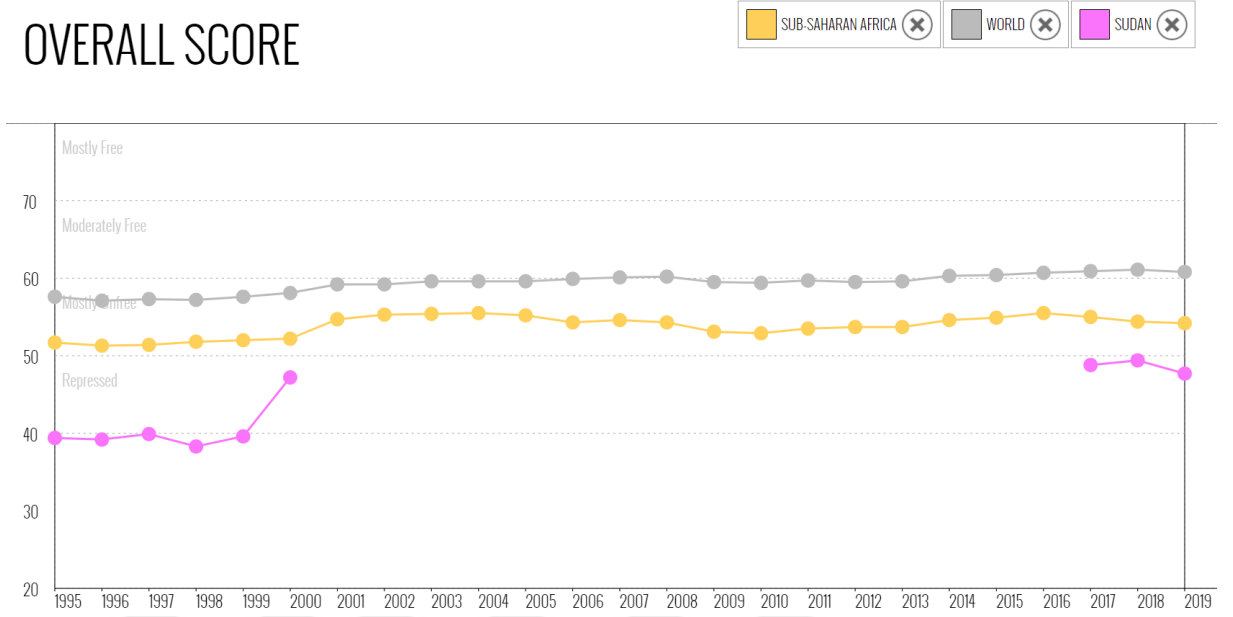

Şekil 1: Sahra Altı Afrika, dünya ve Sudan'da vergi yükü. Kaynak: Heritage Foundation

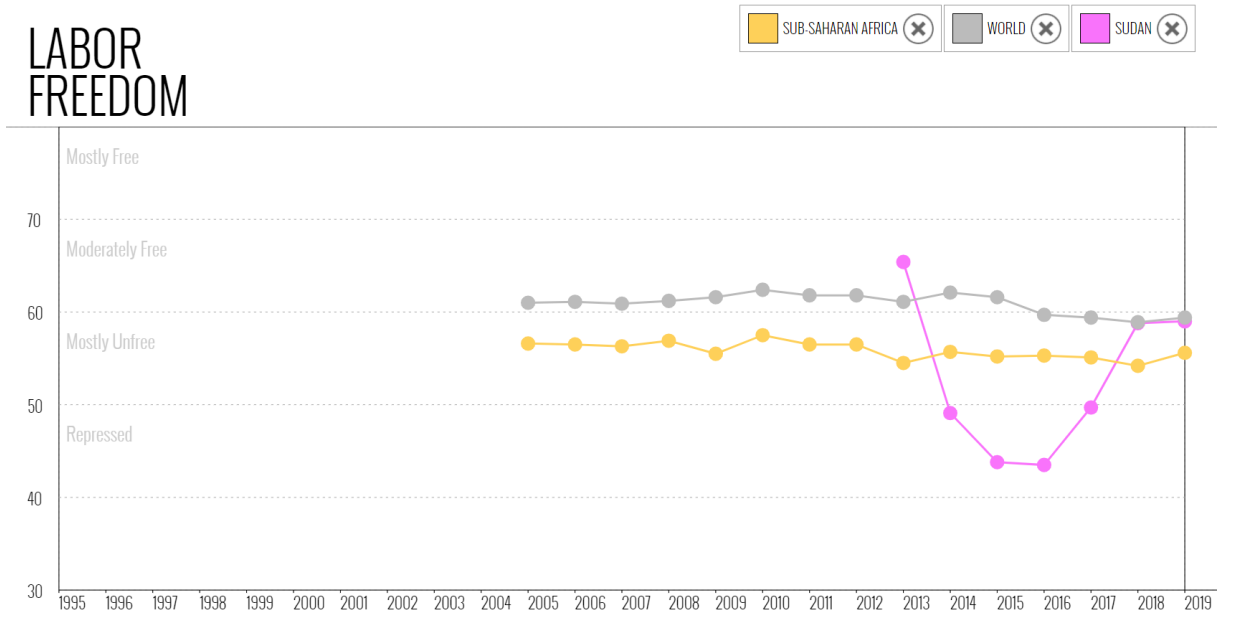
Şekil 2: Sahra Altı Afrika, dünya ve Sudan'da hükümet harcamaları Kaynak: Heritage Foundation

OVERALL SCORE

Şekil 3: Sahra Altı Afrika, dünya ve Sudan'da ekonomik özgürlük endeksi Kaynak: Heritage Foundation

LABOR FREEDOM

Şekil 4: Sahra Altı Afrika, dünya ve Sudan'da çalışma özgürlüğü Kaynak: Heritage Foundation

Grafiklerden yola çıkılacak olursa ülke ekonomisinin, çalışma şartlarının, vergi yükünün, bireysel ekonomik özgürlüğün Sudan halkı açısından olumsuz bir tablo oluşturduğu

görülmektedir. Bu açıdan kalkınmanın analizini yapmak ve bunu Sudan özeline indirgemek gerekecektir.

2.7.3. Ekonomik ve Sosyal Kalkınmayı Engelleyen Siyasi Faktörler

Kalkınma ile ilgili farklı teorisyenlerce yapılmış birçok tanım ortaya atılmıştır. Bunlardan tek tek söz etmek çalışmanın niteliğini aşacağı için kalkınmanın ne olması gerektiğiyle ilgili tanımlamalar yapılabilir. Temel olarak kalkınma fikrî bir arenada başlar. Daha sonra bu fikre bina edilen diğer fikirlerle desteklenir ve fikirlerin insani seviyeye gelmesi sağlanır. İnsanı temel alan kalkınma eylemi, fikrî olarak başladığı için maddi ve manevi alanlarda kendini gösterir. Bu yüzden esasi bir kalkınma fikrî olarak başlar; sosyal, ekonomik, ahlaki, manevi vb. alanlar başta olmak üzere diğer alanları da kapsar. Bu yüzden kalkınma; bir fikre binaen toplumsal seviyeyi yükseltme, toplumsal olarak ilerleme ve gelişme olarak tanımlanabilir.

Bir ülkede kalkınmanın sağlanabilmesi için siyasi istikrarın olması, devletin belirli fikirleri benimseyip bunu hayat sahasına indirmesi, halk ile devlet erkânının toplumsal yapıda düşünsel ve fikrî olarak beraber hareket etmesi gerekmektedir. Kalkınmayı sadece ekonomik anlamda yorumlamak eksik bir anlam ifade etmektedir. Ekonomik kalkınma esasen fikrî alanda yapılan kalkınmanın bir neticesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunu İslam tarihi ve Avrupa tarihinde görmek mümkündür.

Sudan; konumu itibarıyla siyasi aktörlerin gözleri önünde bulunan bir coğrafyadır. Bu coğrafya ulaşım, yer altı ve yer üstü zenginlikleri, jeopolitik konum vb. faktörler de göz önünde bulundurulduğunda tarih boyunca siyasi odakların ilgisini çeken bir mertebeye olmuştur. Milattan önce tarih sahnesinde kendini göstermeye başlayan bu bölge, o zamandan itibaren siyasi olayların beşiğinde kendini bulmuştur.

Sudan'da özellikle Osmanlı Dönemi'nden sonra siyasi gelişmeler daha da hızlanmış, tarihin akışını değiştiren olaylar bu coğrafyada cereyan etmiştir. Diplomasinin ve denge siyasetlerinin hiç olmadığı kadar açığa çıktığı 19. yüzyılda Sudan, Mehmet Ali Paşa ve oğullarının hâkimiyetine girmiş, Mehmet Ali Paşa yönetiminin İngilizler tarafından bertaraf edilmesiyle bölgede 1956'ya kadar İngiliz siyaseti ve hâkimiyeti egemen olmuş, küresel aktörlerin yer değiştirmeye başladığı dönemlerden itibaren de bölgede ABD'nin etkinliği görülmüştür.

1989'a kadar darbelerle ve hükûmet krizleriyle boğuşan Sudan, Ömer el-Beşir'in darbe ile yönetime el koymasından itibaren de siyasi krizlerle ve küresel aktörlerle mücadele etmeye devam etmiştir.

ABD'nin 11 Eylül olaylarından sonra tüm dünyaya karşı başlattığı teröre karşı savaş eylemi, dünyadaki çoğu devleti olduğu gibi Sudan'ı da etkilemiştir. Amerika, Sudan'ın terörü desteklemekle suçlamış ve bu devlete yaptırımlar uygulamıştır.

2002 yılında Sudan Hükûmeti ve Güney Sudan yönetimini temsil eden SPLM arasında yapılan ateşkes sonrasında bölgede barışın egemen olabilmesi görüşmeler başlatılmıştır. Bu sürecin ilk basamağı olarak Mişakus Protokolü göze çarpmaktadır. Her ne kadar barış için görüşme ve anlaşmalar yapılsa da bu süreçte de birçok sivil hayatını kaybetmiş, binlerce kişi evinden olmuş, Güney Sudan'ın ayrı bir devlet olmasıyla ekonomik ve sosyal alanlarda dramatik gelişmeler yaşanmıştır.

Sudan halkının bir türlü sosyal ve ekonomik kalkınma sağlayamamasının ardında yatan siyasi nedenleri ise şu şekilde sıralamak mümkündür: Bölgenin tarihî ve stratejik önemi, jeopolitik konum, istikrarsız yönetim, darbeler, baskı ile idare, küresel aktörlerin rolleri, birçok nedene bağlı olarak gelişen iç çatışmalar, bölgesel güçler arası siyasi mücadele, sürekli yönetim değişikliği, kanunların belirli bir düzene oturtulamaması ve kapsayıcı kanunların yürürlüğe sokulmaması, bölgenin İngiliz, Amerikan, bölgesel güçler vb. arasında siyasi çekişmelerin odağında olması, yönetime gelenlerin tutarsız ve istikrarsız politikaları, bölgedeki etnik yapının çeşitliliği ve etnik gruplar arasındaki çekişmeler ve kasıtlı olarak ortaya çıkarılan ihtilafli bölgeler.

2.7.4. Ekonomik ve Sosyal Kalkınmayı Engelleyen Ekonomik Faktörler

Bir Doğu Afrika ülkesi olan Sudan; Mısır, Kızıldeniz, Etiyopya, Eritre, Orta Afrika Cumhuriyeti, Çad ve Libya'yla çevrili bir coğrafyada jeostratejik, coğrafi konumsal önemi büyük olan bir bölgedir. Nil Nehri, Sudan'ı Batı ve Doğu Sudan olmak üzere ikiye ayırmıştır. Başkent Hartum'un yakınlarında Beyaz Nehir ile Mavi nehir birleşmekte ve Sudan'ın ortasından Nil Vadisi geçmektedir.

Coğrafi konumu etkisiyle birçok küresel aktörün, bölge içi güçlerin ve daha birçok cenahın ilgisini çeken bölge, yer altı ve yer üstü zenginlikleriyle göz doldurmaktadır. Bölgeden çıkarılan petrol, Nil Nehri'ni beslediği verimli araziler Sudan'ın ekonomik olarak kalkınmasını

gerektirirken bu zenginlikler ülkenin ekonomik olarak çöküntüye uğramasına neden olmuştur. Sudan’da kalkınmayı engelleyen ekonomik faktörler ise şu şekilde sıralanabilir: Yer altı ve yer üstü kaynaklarının yeterince değerlendirilememesi ve çatışmalara neden olması, siyasi çatışmalar ve iç çekişmeler sonucu ortaya çıkan işsizlik, açlık vb. durumlar, darbeler sonucunda rayına oturtulamayan ekonomik düzen, üretimin yeterli olmaması, üretime teşvik edecek yapılanmanın kurulamaması, gelir dağılımındaki adaletsizlik, küresel tüketim kültürünün bölgeye egemen olması, küresel aktörlerin bölgedeki sömürgeci ekonomik politikaları, temel ihtiyaçları karşılamadaki yetersizlik, tarım ve hayvancılığa yeterli önemin verilmemesi, bölgede üretilen ürünler için pazarlama altyapısının olmaması, ekonomik özgürlüğün bulunmaması ve çalışma özgürlüğünün var olmaması.

Sudan’ın bağımsız olmasından sonra Ömer el-Beşir Dönemi en uzun soluklu iktidar olmuştur. Ömer el-Beşir’e kadar birçok badire atlatan ülke, bu dönemde de siyasi ve ekonomik olarak birçok olumsuz olay yaşamıştır. Ülkedeki istikrarın bir türlü sağlanamaması, iç savaşlar, yer altı ve yer üstü zenginliklerinin değerlendirilememesi sonucunda ülke enflasyon, ekonomik buhranlar, gelir adaletsizlikleri, ağır vergi yükleri, geçim sıkıntısı vb. birçok finansal ve ekonomik problemle baş etmek durumunda kalmıştır. Doğu Afrika’nın yer altı ve yer üstü zenginlikleriyle küresel güçlerin odağı olan Sudan; tarihinde hiç olmadığı kadar siyasi, sosyal ve ekonomik olarak karmaşa içerisine girmiştir. Siyasi istikrarsızlık, darbeler, zenginliklerin yeterince değerlendirilememesi vb. nedenler de eklenince Sudan toplumunun sosyal ve ekonomik kalkınması yolunda engelleri de beraberinde getirmiştir.

Ülkede petrolün bulunmasıyla ekonomide bir canlanma yaşansa da petrolün ön plana alınıp diğer alanların geri plana atılması, Güney Sudan’ın ayrılmasıyla birlikte ülkedeki petrol kaynaklarının Güney Sudan bölgesinde kalması Sudan’ın ekonomisinde büyük bir gerileme yaşatmıştır. Çin, Sudan ile geliştirdiği ekonomik ilişkileri petrolün bu bölgede kalmasıyla Güney Sudan’a yönlendirmiş ve Sudan ekonomisi tarihî kayıplar yaşamıştır. Bunun yanında ülkede enflasyon yükselmiş, işsizlik artmış, gayrisafi yurt içi hasılda gerileme yaşanmış, halk ağır vergi yükü altında ezilmiştir.

Tüm bunlardan yola çıkılarak denilebilir ki temel bir fikir etrafında toplumun tamamını kuşatıcı düşünsel bir altyapıyla bir devlet politikası oluşturamayan Sudan, siyasi başarısızlıklar nedeniyle ekonomik olarak da başarısız olmuştur. Ülkede siyasi istikrarın sağlanması sosyal refah ve ekonominin gelişmesine kilit noktaları oluşturacaktır.

BÖLÜM 3: ÖMER EL-BEŞİR DÖNEMİNDE KOMŞU ÜLKELER İLE İLİŞKİLER

Sudan, 1989 darbesi sonucu Ömer el-Beşir hükümetinin iktidara gelmesinden itibaren başta ABD olmak üzere pek çok Batılı ülkeyle gergin bir ilişki içinde olmuştur. Zaman zaman ABD ve diğer ülkelerle terörle mücadele konusunda yapılan işbirliği ilişkileri geçici olarak iyileşmeler sağlamışsa da gerek uluslararası terörizm ile ilişkilendirilen olaylar, gerekse Darfur, Güney Sudan ve diğer çatışma alanında yaşanan gelişmeler nedeniyle hem komşu ülkelerle, hem de bölgesel ve küresel güçlerle ilişkilerde bozulmalar görülmüştür. Sudan'ın İslamcı bir gündemi sınırlarının ötesine taşıma ve yakın ülkelerdeki muhalif grupları destekleme derecesi, dokuz komşusuyla ilişkilerinin kalitesini belirleme eğilimindeydi. Sudan komşularına saygılı davrandığında ilişkiler genellikle dostane, komşu ülkelerdeki hükümetlere müdahale ettiğinde ise zayıftı. Bazen düşmanlığı Sudan'ın komşuları tetiklemiştir. Eritre ile Etiyopya arasında 1998-2000 yıllarında süren savaşta olduğu gibi diğer durumlarda ise komşu devletler arasındaki gelişmeler, düşmanımın düşmanı dostumdur ya da tarafsızlaştırma düşüncesiyle Sudan ile ilişkilerin iyileşmesine yol açmıştır.(Shinn, 2015)

El-Beşir hükümetinin 1999 yılında İslamcı lider El-Turabi'yi Ulusal Meclis Başkanı görevinden alma ve ardından tutuklama kararı, başka bir ifadeyle o zamana kadar izlenen İslamcı dış politika yaklaşımına son vermesi, Sudan'ın Batılı ülkelerle ilişkilerine yaklaşımında bir değişikliğe işaret ediyordu. 11 Eylül 2001'de Amerika Birleşik Devletleri'ne karşı düzenlenen terör saldırıları ve Washington'un bu saldırılara verdiği sert tepki Sudan'ı Batı ile ilişkilerini geliştirme konusunda daha da cesaretlendirmişti. Terörle mücadele konusunda artan işbirliği ve 2003 yılında Sudan ile SPLM/A arasında iç savaşı sona erdirmek üzere ciddi görüşmelerin başlatılması da bu süreci hızlandırmıştı. Ancak 2005 yılının başlarında SPLM ile çatışmayı sona erdiren CPA'nın imzalanmasıyla elde edilen uluslararası iyi niyet, Hartum'un Darfur'daki krizi ele alış biçimiyle önemli ölçüde tutarsızlık gösterdi. 1989 darbesinden bu yana Sudan diğer Müslüman ülkeler ve Çin, Rusya, Hindistan ve İran ile genel olarak samimi ilişkiler sürdürmüş, ayrıca Birleşmiş Milletler ve Afrika Birliği, Arap Birliği ve Müslüman bölgesel örgütler içindeki desteğini korumak için çabalamış, büyük ölçüde de başarılı olmuştur.(Shinn, 2015)

Sudan kendisini hem Arap hem de Afrika dünyasının bir parçası olarak görse de, dış politika liderliği her zaman tropikal Afrika'nın güneyinden ziyade kuzeye, özellikle Mısır'a ve bir dereceye kadar batı ve doğuya bakma eğiliminde olmuştur. Kendi güvenliğini sağlamak için dokuz komşusuyla ilişkilerine özel önem vermektedir. Bu ülkelerin hepsiyle samimi ilişkiler geliştirmeye çalışmış olsa da, komşu ülkelerdeki hükümetleri Sudan için bir tehdit olarak algıladığı takdirde bu hükümetleri devirmeye çalışan muhalif grupları zaman zaman desteklemiştir. Bölgesel ve uluslararası organlarda önemli bir söz sahibi olmak ve iç ve dış politikalarına yönelik eleştirileri saptırmaya yardımcı olacak herhangi bir devletle bağlantılar kurmak için çabalamıştır. Sudan için öncelikli öneme sahip komşu her zaman Mısır olmuştur. Zaman zaman bir med-cezir ilişkisi olarak tanımlansa da Sudan Mısır'ı görmezden gelemmez. Bu bağın önemli bir kısmı, Mısır'a ulaşan suyun neredeyse tamamının Nil üzerinden gelmesi gerçeğine dayanmaktadır. Nil suyu sorunu Sudan'ın diğer kıyıdaş ülkelerle, özellikle de Uganda ve Etiyopya ile ilişkilerini de etkilemiştir. Ayrıca 2011 yılı ortalarında bağımsızlığını kazanacak olan en yeni ve onuncu komşusu Güney Sudan ile olan ilişkilerinde de önemli faktörlerden biri Nil suyu olmuştur.(Shinn, 2015)

3.1. Mısır ile İlişkiler

İngiltere, Mısır ve Sudan arasındaki üçlü ilişki, İngiltere'nin 1882-1955 yılları arasında Nil vadisinde hüküm sürdüğü dönemde gelişmiştir. O dönemde İngiltere ve Mısır, Sudan'ı kontrol etmeye çalışmış, bu rekabet, Sudanlı elitlerin Mısır ve İngiliz karşıtı gruplar olarak bölünme eğiliminde olmasına yol açmıştır. İngilizlerin, bağımsızlık sonrasında Sudan üzerindeki tahakkümü azalırken komşu Mısır hala uzun bir sınırı ve kritik su kaynaklarını paylaşıyordu ve Sudan'ı arka bahçesinin bir parçası olarak görmeye devam ediyordu.(Shinn, 2015)

Mısır on yıllar boyunca Sudan'ın bağımsızlık sonrası siyasi gelişmeleri üzerinde kayda değer bir etki yaratabilmişti, çünkü Orta Doğu ve Nil havzasındaki en büyük orduya sahip olan Mısır'ın elinde çeşitli türlerde güç bulunuyordu. Ayrıca Mısır, uzun bir iç savaş geçmişi olan ve merkezi bir sömürge sonrası devleti sürdüremeyen Sudan'ın aksine, devletin kurumsallaşmasına ve yüksek derecede ulusal kimlik ve sosyal homojenliğe izin veren merkezi bir yönetim geçmişine sahiptir. Üstün güçleri, zorlayıcı diplomasi ve dünya güçleriyle olan

yakın ilişkileri Mısırlı elitlerin Sudan'ın iç ve dış siyasetini etkilemesini sağlamış ve Sudan'ı Mısır'ın etki alanının önemli ve uyumlu bir parçası olarak etkin bir şekilde tutmuştur.

Mısır-Sudan ilişkileri, 30 Haziran 1989'da kansız bir askeri darbeyle Sadık el Mehdi'nin sivil hükümetini deviren Tuğgeneral Ömer El-Beşir'in iktidara gelmesinin ardından yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. İki ülke arasındaki ilişkiler 1989 Sudan darbesinden bu yana inişli çıkışlı bir seyir izlemiştir. Kendisini İnkaz el-Vatani (İslamcı askeri rejim nitelikli Ulusal Kurtuluş) olarak adlandıran Ulusal İslami Cephe'nin (NIF) iktidarı ele geçirmesi, Sudan'ın dış politikasında, özellikle de çalkantılı 1990'lar ve 2000'lerin başında Sudan rejimini izole etme gücüne sahip olan Mısır karşısında bir dönüm noktası olmuştur. Önceki askeri generaller gibi (Mısır askeri akademisi mezunu) El-Beşir de iktidarını sağlamlaştırmak ve muhalefeti bastırmak için Mısır'ın desteğine ihtiyaç duyuyordu. El-Beşir ilk yurtdışı ziyaretini, hükümetini tanıyan ilk devlet olan Mısır'a yapmıştı ki özellikle Mısır'ın desteği, daha sonra Sudan'da patlak veren yoğun iç savaş sırasında El-Beşir için çok önemliydi.

Ancak Mısırlı liderler darbenin Ulusal Kongre Partisi'ne (NCP) dönüşen NIF'in İslamcılar tarafından planlandığının farkındaydı. İki ülke arasındaki ilişkiler Sudan'ın kendisini İslam Cumhuriyeti olarak ilan etmesi ve El-Beşir'in İslamcı dış politikası nedeniyle İran devrimini model olarak gören Hasan el-Turabi ile ittifak kurmasıyla kötüleşmişti.(Burr & Collins, 2003) Mısır'ın Sudan'ın İslamcı ideolojisini bölgeye ihraç etmesinden duyduğu korku, Sudan'ın İran ile yeni ittifakı ve 1990'ların büyük bölümünde Mısır'daki silahlı İslamcı grupların yeniden canlanması ile aynı zamana denk gelmiştir. Mısır'ın turizm endüstrisi militan grupların turistlere yönelik saldırıları nedeniyle harap olurken, Kahire, Hartum'un hem Müslümanlara hem de Hristiyanlara katı şeriat yasaları dayatmasını, Usame Bin Ladin'e kucak açmasını, Mısırlı İslamcılara sığınak ve eğitim sağlamasını ve cihat bahanesiyle Sudan'ın güneyiyle acımasız bir savaş ilan etmesini endişeyle izlemiştir.(Salam & Waal, 2004) Mısır ayrıca Sudan'ı, Devlet Başkanı Hüsnü Mübarek'e karşı en ciddi ve örgütlü siyasi muhalefet olan Müslüman Kardeşler'i desteklemekle suçlamıştır. Mısır ve Suudi Arabistan 1990 yılında El-Beşir ve Kaddafi arasında varılan Sudan-Libya anlaşmasından da aynı şekilde rahatsız oldular.(Darwisheh, 2020) Sudan-İran ittifakı, El-Beşir'in Irak'ın Kuveyt'i işgalini desteklediği için uluslararası alanda izole edilmesi ve ABD'nin askeri ve mali yardımını kaybetmesiyle güçlenmiştir. İki devlet Tahran'ın Hartum'a petrol, silah ve mali yardım sağladığı bir güvenlik anlaşmasına vardığında İran Sudan'ın bölgedeki en önemli müttefiki haline gelmiştir.(Tekle, 1996, s. 503)

Mısır'ın maddi ve diplomatik gücü 1990'lar boyunca Sudan'ı kontrol altında tutmayı başardı. Mısır ve Sudan arasındaki gerginlik eski bir sınır anlaşmazlığının alevlenmesine yol açtığına, Mısır askeri güç kullanmaya hazır olduğunu gösterdi. 1992 yılında Kanadalı bir petrol şirketi, Sudan ve Mısır arasında ihtilaflı bir bölge olan “Halâyib Üçgeni” bölgesinde petrol aramak için Sudan'dan bir imtiyaz almı, Kahire bölgeyi ilhak etmek için askerlerini konuşlandırarak hızlı bir şekilde karşılık vermişti.(Barltrop, 2011, s. 115) Sudan Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ne şikâyetle bulunmuş ancak bölge üzerindeki egemenliğini yeniden tesis edememiştir.(Darwisheh, 2020)

1990'lar boyunca Mısır, Sudan rejimini bölgesel ve uluslararası alanda siyasi ve ekonomik olarak izole etmiştir. Mısır ayrıca Sudan muhalefetini destekleyerek Hartum'daki rejim güvenliğini de zayıflatmış, kısa vadede Sudan'ı çevrelemeyi başarmıştır. Mısır'ın askeri müdahalesinden endişe eden Sudan, Nil sularının akışını Mısır'a karşı bir silah olarak kullanma tehdidini de hayata geçirememiştir.(Darwisheh, 2020) BM Güvenlik Konseyi'nin daimi olmayan üyesi olarak Mısır, Ocak-Nisan 1996 arasında Güvenlik Konseyi'nin Sudan'dan Hüsnü Mübarek'e suikast girişiminde bulunan şüphelileri iade etmesini, El-Beşir rejimine ve Sudan silahlı kuvvetleri mensuplarına seyahat ve diplomatik yaptırımlar uygulamasını ve daha sonra Sudan Havayolları'na hava ambargosu uygulayarak Sudan'ı havayolu üretim endüstrilerinden uzaklaştırmasını sağlamıştır.(Darwisheh, 2020)

El-Beşir, Sudan'ın İran ve diğer Mısır karşıtı devletlerle kurduğu ittifaktan ekonomik ve maddi fayda sağlayamadığını fark etmiş, Hartum'un kötüleşen ekonomisini ve yıllar süren izolasyonun ardından uluslararası bir konum kazanmasının tek yolunun Mısır ile ilişkilerini düzeltmekten geçtiğini anlamıştı. El-Beşir ancak o zaman ABD ile olan çatışmasını azaltabilir ve zengin Körfez ülkelerinden fon sağlayabilirdi. El-Beşir, Mısır'ın artan bölgesel ve uluslararası baskısından kurtulmak için Mübarek'e karşı düşmanlığını azaltmak zorundaydı. Ayrıca El-Beşir rejimi, Mısır'ın ABD ile olan güçlü bağlarını kullanarak Sudan'ı ABD'nin terör devletleri listesinden çıkarabileceğine inanıyordu. Mısır ile ilişkiler 1999 yılında Hartum'un Mübarek'e suikast girişimine karışan bir şüpheliyi Kahire'ye iade etmesiyle düzelmiş, iç politik çekişmelerin yanında Mısır ve ABD'nin desteğini kazanmak için de Hasan el-Turabi ile bağlarını koparmış, onu iktidar partisinin genel sekreterliğinden almış, daha sonra tutuklamıştır. El-Turabi'nin görevden alınması, SPLM/A ile daha sonra Kenya'da barış sürecine yol açacak olan barış görüşmelerinin yapılması için de önemliydi.(Salam & Waal, 2004)

Bu arada Etiyopya, Uganda ve Cezayir Sudan'ı isyancılara yardım etmek ve ülkelerindeki militan grupları eğitmekle suçlayınca Sudan'ın komşu Afrika ülkeleriyle ilişkileri zarar görmüş, İran'a karşı Mısır ve Suudi Arabistan, Sudan ile çatışmasında Eritre'yi desteklemiş ve bölgedeki El-Beşir karşıtı devletler, siyasi partiler, sendikalar ve Sudan silahlı kuvvetlerinin bazı subayları da dahil olmak üzere El-Beşir'in muhalifleri tarafından 1989'da kurulan Güney Sudan Halk Kurtuluş Hareketi (SPLA) ve Ulusal Demokratik İttifak'a (NDA) desteklerini artırmıştı. ABD ve müttefiklerinden gelen maddi yardımlarla SPLA askeri kapasitesini arttırmış, Kuzey Sudan'daki muhalif gruplarla siyasi ve askeri ittifakını güçlendirmişti. (Darwisheh, 2020) Bu gelişmeler El-Beşir rejimini zayıflatmış, Sudan'ı Arap ve Afrikalı komşularından uzaklaştırmış ve rejimi Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası ve yabancı yatırımlardan koparmıştır.(Darwisheh, 2020) Sudan-Mısır ilişkileri, 1995 yılında Sudan destekli militan bir İslamcı grubun dönemin Mısır Devlet Başkanı Hüsnü Mübarek'e Addis Ababa'daki bir Afrika zirvesine katıldığı sırada suikast girişiminde bulunmasıyla bariz bir şekilde kötüleşmiş, Mısır Hasan El-Turabi'yi suçlarken Etiyopya Sudan ile diplomatik ilişkilerini kesmiştir. Mısır, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin Sudan'a yaptırım uygulamasını sağlamayı başarırken, ABD de ülkeyi terörü destekleyen ülkeler listesine dahil etmiştir. 1998 yılında ABD, El-Kaide'nin Tanzanya ve Kenya'daki ABD elçiliklerine düzenlediği çifte saldırıya karşılık olarak Hartum'daki el-Şifa ilaç fabrikasını bombalamış, Mübarek, ABD'nin Sudan'ın fabrikayı kimyasal silah üretimi için kullandığı iddialarını desteklemiş ve El-Beşir rejimini Mısır hükümetini devirmeye çalışan teröristleri barındırmakla suçlamıştır.(Darwisheh, 2020)

1999 yılı sonunda Mısır'ın Sudan'a yönelik öfkesi yatışmış ve Devlet Başkanı El-Beşir Mısır'ı ziyaret ederek iki liderin diplomatik ilişkileri normalleştirme konusunda anlaşmışlardır. Mısır, Körfez Arap devletlerini ve diğer Afrika ülkelerini El-Beşir'in yeni ittifakının arkasında toplamıştır. Daha önce Sudan'daki isyancıları desteklerken, şimdi Etiyopya, Eritre ve Uganda, kendileri de savaşa karıştıkları için Sudan ile barış yapmaya çalışmışlardır. Eylül 2001'de Mısır'ın da desteğiyle BM Güvenlik Konseyi Sudan'a yönelik yaptırımların kaldırılması yönünde oy kullanmıştır.(UNSC, 2001)

El-Beşir 2002'de Kahire'yi tekrar ziyaret etmiş, çeşitli konularda aralarındaki işbirliğini genişletmişlerdir. Mübarek bu ziyaretin karşılığını ertesi yıl Hartum'a iade-i ziyaret düzenleyerek vermiştir. El-Beşir 2004 yılında tekrar Kahire'ye gitmiş, iki ülke arasında mülkiyet, dolaşım, ikamet ve çalışma özgürlüğünü ele alan Dört Özgürlük Anlaşması

imzalanmıştır. Terörle mücadele ve Nil sularına ilişkin kalkınma projeleri konusunda işbirliği yapılmış, iki hükümet Sudan-Mısır sınırı boyunca gümrüksüz mal alışverişinin yapılacağı bir serbest ticaret bölgesi kurulması konusunda anlaşmaya varmıştır. Sudan, Mısır'ın Darfur'daki politikasına verdiği sözlü ve manevi desteği özellikle takdir etmiştir. Mısır ayrıca Darfur'daki Birleşmiş Milletler-Afrika Birliği Misyonu'na asker göndermiştir. Mısır'ın Sudan'daki yatırımları 2008 yılı itibariyle 2,5 milyar ABD dolarına ulaşırken, Sudan'ın Mısır'daki yatırımlarının toplamı yaklaşık 200 milyon ABD doları olmuştur. Güney Sudan'ın gelecekteki statüsü, Halayib Üçgeni'nin mülkiyeti ve Nil suyunun kullanımı gibi bazı uzun vadeli ihtilaflı konular çözülmemiş olsa da, 2010 yılı itibariyle Mısır-Sudan ilişkileri uzun yıllardır olduğundan daha iyi durumda olmuştur.(Shinn, 2015)

Mısır yine de Güney Sudan'ın olası bağımsızlığı için hazırlık yapmaya başlamış, buradaki gelişmeleri takip etmek amacıyla UNMIS'e yaklaşık 1.500 askeri personel atamış ve Güney'deki bir dizi kalkınma projesini desteklemeye başlamıştır. Juba'da bir konsolosluk açmış, 2008 yılında Mübarek bizatihi oraya gitmiştir. SPLA lideri Salva Kiir de 2009 yılında Kahire'yi ziyaret etmiş, Mısır Ocak 2011'de yapılacak bağımsızlık referandumunun sonuçlarını kabul edeceğini açıklamıştır. Mısır ayrıca 2010 yılında Güney'in Nil nehri boyunca su ve elektrik projeleri için 300 milyon ABD doları hibe vermeyi teklif etmiştir.(Shinn, 2015)

3.1.1. 25 Ocak 2011 Devrimi Sonrasında Mısır-Sudan İlişkileri

2010-11 Arap Baharı ayaklanmasından sonra Mısır-Sudan ilişkileri, Orta Doğu ve Afrika Boynuzu'nda değişen bölgesel dinamiklerden ve her ülkenin dış politik algılarından etkilenmiştir. Mısır'da Hüsnü Mübarek'in devrilmesi Mısırlı politika yapıcılara Mısır'ın Nil havzasındaki güney komşularıyla ilişkilerine yeniden yön verme fırsatı sunmuş, ancak ardından gelen kaos Mısır devletinin güç yapısında var olan ciddi bir zayıflığı ortaya çıkarmıştır. Şiddetli bir siyasi ve ekonomik dalgalanma dönemi Mısır'ı dış müdahalelere karşı daha savunmasız hale getirdiği gibi, yönetici elitlerin iktidarlarının sürekliliği ve güvenliği için Körfez'deki müttefiklerine de bağımlı hale getirmiştir.

Mübarek'in düşüşünden neredeyse iki hafta sonra Burundi, Mısır'ın karşı çıktığı ve Burundi'nin Ruanda ve Kongo sınırlarında iki hidroelektrik barajı inşa etmeyi planlayan Nil havzası anlaşmasına katılmıştır.(Reuters, 2011a) Mısır'a yönelik en ciddi tehdit, Etiyopya'nın Nisan 2011'de Sudan sınırına sadece 40 kilometre mesafede Afrika'nın en büyük hidroelektrik enerji projesi olan Büyük Etiyopya Rönesans Barajı'nı (BERB) inşa etme planlarını

açıklamasıyla ortaya çıkmıştır. Barajın, Mısır'ın Nil üzerindeki barajının kapasitesinden üç kat daha fazla olan 5-6 bin megawatt enerji üretmesi beklenmektedir. Uzun yıllardır büyük bir baraj inşa etme hazırlıkları yapan Etiyopya'nın, Mübarek'in düşüşünden iki ay sonra ve Güney Sudan'ın bağımsızlığından üç ay önce BERB projesini duyurması, Etiyopya'nın Mısır'ın sarsıntılarının büyük bir bölgesel değişimin habercisi olduğunu ve Etiyopya'nın Sudan veya Mısır'a danışmadan barajını inşa edebileceğini düşündüğünü göstermiştir.(Memo, 2017)

Mısır ayrıca Sudan'ın, Katar ve Türkiye ile kurduğu güçlü ittifak da dahil olmak üzere dış politikasını etkilemekte başarısız olmuştur. Sudan, Kızıldeniz'de önemli bir liman olan Sevakin Adası'nı 99 yıllığına Türkiye'ye kiraladığında Mısır alarına geçmiş, çünkü bu gelişme Somali ve Katar'da askeri üsleri bulunan Türkiye'nin Kızıldeniz bölgesindeki stratejik etkisini arttırmasına ve iki ülke arasında askeri işbirliği geliştirmesine olanak tanımıştır. Bu askeri üsler Türkiye'ye Kızıldeniz'deki seyrüsefer serbestisi üzerinde baskı gücü sağlamış ve Kahire'nin Türk dış politikasını Mısır'ın ulusal güvenliğine yönelik bir tehdit olarak algılamasına yol açmıştır. Türkiye, 5 Haziran 2017'de yaşanan Katar-Körfez krizi sırasında insani yardım amaçlı bir hava köprüsü kurarak ve Doha'daki askeri üssüne daha fazla asker göndererek Katar'ın imdadına yetişmiş, Türkiye'nin bu krize verdiği hızlı yanıt, Katar ile ilişkilerini sağlamlaştırmış ve Türkiye'nin Orta Doğu'daki nüfuzunu güçlendirmiştir.

Öte yandan Kahire defalarca Sudan'ı Muhammed Mursi'nin Temmuz 2013'te Mısır ordusu tarafından devrilmesinden sonra Mısır'dan kaçan Müslüman Kardeşler üyelerini barındırmakla suçlamıştır. Sudan'ın Mayıs 2017'de Mısır'dan tarımsal ve hayvansal ürün ithalatını yasaklaması ve Kahire'yi Sudan'da hükümeti devirmek için isyancıları desteklemekle suçlamasıyla gerilim tırmanmıştır.(Abdelaziz, 2017) Sırasıyla Yemen'deki savaşa ve Sina'daki isyana karışmış olmaları Suudi Arabistan ve Mısır'ın Sudan ve Türkiye arasında gelişmekte olan ittifaka karşı koymalarını engellemiştir. Bu bağlamda Mısır, Nil sularındaki payını korumak için Sudan'a ihtiyaç duymakta ve ilişkilerinin bozulmasını göze alamamaktadır. Dolayısıyla sayısız faktör Mısır'ın Nil Nehri ve güney komşusu üzerindeki hâkimiyetini aşındırmıştır. Orta Doğu ve Afrika Boynuzu'ndaki jeopolitik dönüşümler Sudan'a yeni ittifak kurma seçenekleri sunmuş ve Sudan yönetimini Mısır ile yaptığı su anlaşmalarına bağlı kalmaktan kurtarmıştır. Son olarak, Sudan'ın sulamayı genişletme potansiyeli, Nil havzasında daha aktif bir rol oynamasını ve ihracat ve ticari hedeflerini karşılamak için Etiyopya ile ittifak kurmasını gerektirmiştir.(Darwisheh, 2020)

3.1.2. Nil Nehri Bağlamında Sudan-Mısır İlişkileri

Soğuk Savaş sonrası değişen uluslararası ilişkiler, Nil'e kıyıdaş ülkelerin ikili ilişkilerine de etki etmiştir. 1990'lı yılların sonunda yukarı kıyıdaş ülkeler Nil Nehri'nin insanlığın ortak mirası olduğu bilinciyle ortak bir irade göstermişlerdir. Bunu somut bir çerçeveye taşıyarak çeşitli ortak platformlar ve birlikler kurulmuştur. Bunlar arasında Nil Havzası Girişimi (Nile Basin Initiative-NBI), Doğu Nil Teknik Bölge Ofisi (Easter Nile Technical Regional Office-ENTRO) ve Çok Amaçlı Ortak Proje (Joint Multipurpose Project-JMP), Paylaşılan Vizyon Programı (Shared Vision Program-SVP), Yardımcı Eylem Programı (Subsidiary Action Programme-SAP), Doğu Nil Yardımcı Eylem Programı (ENSAP) dâhil olmak üzere kıyıdaş ülkeler için bir fırsat penceresi açacak adımları atmışlardır. Eritre hariç, yukarı kıyıdaş ülkeler arasında imzalanan NBI protokolü bu anlamda en önemli adımdır. Nil Nehri havzasına kalıcı bir yasal ve kurumsal çerçeve çizen bu işbirliği protokolü, diğer kıyıdaş ülkelerin Nil'i ortak yönetmek adına attığı en somut girişimdir. 10 Mayıs 2010 tarihinde Ruanda, Etiyopya Uganda ve Tanzanya arasında “İşbirliği Çerçevesi Anlaşması (CFA)” imzalanmıştır.⁴ Mısır ve Sudan'ın şiddetle karşı çıkıp NBI'dan ayrılmasına rağmen (Sudan 2012'de tekrar dâhil olmuştur), CFA o güne kadar yok hükmünde sayılan yukarı kıyıdaş ülkelerin Nil üzerinde oluşmuş asimetrik yapının günümüz gerçekleri ile örtüşmediği ve ivedi şekilde değiştirilerek hayata geçirilmesini talep ettiği en önemli dış politika adımıdır. Antlaşmanın ikinci maddesi: “Nil suyunu paylaşan ülkeler, Nil Nehri'nden sağlık, tarım, üretim amacıyla güvenli bir şekilde kullanım hakkına sahiptir” ifadesiyle geçmiş yıllardaki antlaşma hükümlerine karşı yeni bir olgunun varlığına işaret etmektedir. Ayrıca, antlaşmanın dördüncü maddesi: “Nil suyu adil ve eşit bir şekilde kullanılmalıdır” ibaresiyle devletler arası barışçıl bir politika izlenmesinin gerekliliğine vurgu yapılmıştır. Diğer bir ifadeyle, 1920'den beri süregelen Nil'in adaletsiz kullanım durumunun yasal olarak çözüme kavuşturulmasının ivediliği antlaşma maddelerinde ön plana çıkartılmıştır. Antlaşmadan kısa bir süre sonra Etiyopya Başbakanı Meles Zenawi, 2 Nisan 2011 tarihinde, Arap Baharı olayları ve Mısır'daki güç boşluğunu fırsat bilerek Büyük Etiyopya Rönesans Barajı'nın (BERB)⁵ temelini atmış ve

⁴ Antlaşmanın İngilizce ve Fransızca metni için bkz <https://www.nilebasin.org/images/docs/CFA%20-%20English%20%20FrenchVersion.pdf> Erişim Tarihi: 04.05.2020

⁵ Etiyopya'nın Mavi Nil Nehri üzerinde inşasına başladığı bu barajın Amharca dilindeki karşılığı Büyük Etiyopya Rönesans Barajı'dır (ታላቁ የኢትዮጵያ ሕዳሴ ግድብ) ancak Amharca orijinalindeki “Hidase” ya da “Hedasi” adıyla ya da Arapça karşılığındaki “Nahda” adıyla da anılmaktadır. Geçmişte “Milenyum

Nil Nehri üzerindeki güç dengesini farklı bir boyuta taşımıştır. Bu ise Nil üzerinde eski antlaşmaların fiilen yok hükmünde olduğunun en somut adımı olarak yorumlanabilir.(Turhan, 2020, s. 9)

3.2. Libya ile İlişkiler

30 Haziran 1989'da Ömer el-Beşir'in askeri darbeyle Sudan'da iktidara gelmesi ve İslamcı bir dış politika izlemesi, Kuzey Afrika'da, özellikle Cezayir ve Tunus'ta ortaya çıkan İslamcı hareketler nedeniyle Libya'yı endişelendirmişti. Libya lideri Kaddafi etrafını saran bu İslamcı akımların Sudan'da iktidarı ele geçiren grupla ittifak kurmasından kaygı duymuştur.

Öte yandan hem Körfez Savaşı sırasında Irak'ın yanında yer alarak, bilhassa Körfez ülkelerinin dışlamasına maruz kalan Sudan, hem de Lockerbie olayının ardından Batılı güçler tarafından Libya'ya uygulanan uluslararası izolasyona maruz kalan Libya, aynı dönemde uluslararası arenada yalnızlaştırılmış ülkelerdi ve yakınlaşmalarına neden olan faktörlerden biri de bu dışlanmışlıktı.(Al-Nour, 2011) Sudan'ın da kendisine uygulanan ekonomik yaptırımlar ve teröre destek veren ülkeler listesinde yer alması nedeniyle benzer koşullar içinde olması ve bu işbirliği ile iki ülke arasındaki kuşatmanın kırılması hedefleniyordu.(Abdulfattah, 2011)

Buradan hareketle Kaddafi 1990 yılının başlarında Sudan ve Libya iki ülke arasında birleşme fikrini gündeme getirmiş, aynı yılın Temmuz ayında Libya-Sudan Ortak Genel Halk Komitesi'nin ilk toplantısı yapılmış ve iki ülkenin Bakanlar Kurulları birleşik bir oturumda bir araya gelmiştir. Toplantıdan çıkan sonuç, daha önce tartışılan siyasi birleşme olmasa da daha fazla ekonomik işbirliği olmuştur. Libya ve Sudan arasında Sudan'ın tarım ürünlerine garantili erişim karşılığında Libya'nın tarım projelerine yatırım yapmasını öngören bir ticaret ve kalkınma anlaşması imzalanmıştır.(Mark, 2003) Libya ve Sudan arasındaki bağlar, Şubat 1999'da iki ülke ve diğer dört Sahil ülkesi arasında bir ekonomik işbirliği anlaşması imzalanarak pekiştirilmiştir.(Mark, 2003)

Kaddafi'nin Sudan ile birleşme düşüncesini sona erdiren adım Ekim 1993'te, birkaç yıl önce kurulan Devrim Komuta Konseyi feshedilmesi, darbenin lideri Ömer el-Beşir'in sivil cumhurbaşkanı olması ve hükümetin tüm önemli makamlarını artık kendi siyasi partisinin

Barajı" adı da kullanılmıştı. Bkz. https://en.wikipedia.org/wiki/Grand_Ethiopian_Renaissance_Dam
Erişim Tarihi: 03.05.2020

üyeleri veya sempatizanları ile doldurmuş olmasıydı. Aslında İslamcı hareket endişesi açısından, Libya'nın Sudan ile ilişkileri birçok açıdan benzer kaygıları paylaştığı Mısır ile ilişkilerin bir sonucuydu.(Joffé, 2005) İki ülke, ekonomilerini bütünleştirme ve Afrika politikalarını, özellikle de Sudan'la olan ilişkilerinde koordine etme konusunda anlaşmışlardı. Ağustos 1999'da Kahire'de düzenlenen bir zirve konferansında Mısır Devlet Başkanı Hüsnü Mübarek ve Libya Devlet Başkanı Muammer Kaddafi, Sudan'daki iç savaşın sona erdirilmesi için arabuluculuk yapmayı kabul etmişlerdir. Hem Libya hem de Mısır rejimleri silahlı İslamcı muhalefetle karşılaşmış ve her ikisi de radikal İslamcı grupları barındırmakla suçlanan Sudan'a ilgi duymuştur. Daha önemlisi her iki ülke de, Amerika Birleşik Devletleri'nin Güney Sudan'daki ayrılıkçıları destekleyerek bir Arap ülkesi olan Sudan'ı parçalama planından duydukları ortak rahatsızlık sonucu birlikte hareket ediyor gibi görünüyordu.”(Huliaras, 2001) Ancak Libya'nın Sudan'a sağladığı bu siyasi, ekonomik ve askeri destek kısa sürede güneydeki ayrılıkçı grupları ve kuzeydeki isyancı hareketleri destekleyerek Sudan hükümeti üzerinde bir baskı aracına dönüşmüş, bu da Hartum ve Trablus'taki iki hükümet arasında gizli bir savaşın fitilini ateşlemiş, böylece Kaddafi güneyin ayrılmasında ister istemez bir rol oynamıştır.

Üstelik Libya ve Sudan, her iki hükümetin de hiçbir zaman tam olarak kontrol edemediği kuzeybatı Sudan'ın bir köşesi boyunca izole edilmiş bir sınırı paylaşmaktadır. Bu durum, bölgede Hartum'un Libya'nın dönemsel olarak kendi çıkarlarına aykırı hareket ettiğinden şüphelenmesine neden olan çeşitli gerçek ve farazi faaliyetler için açık kapı bırakmıştır. Buna ek olarak, Libya lideri Muammer Kaddafi'nin SPLA'ya mali destek sağlama konusunda uzun bir geçmişi vardı ve John Garang ile uzun süreli kişisel bir ilişkisi bulunuyordu. Hartum ve SPLA arasındaki iç savaş sırasında bu ilişki Sudanlı liderler arasında Libya'nın niyetleri konusunda ciddi soru işaretlerine yol açmıştı. Libya ayrıca Kuzey Sudanlı muhalif figürlerle de temas halindeydi ve uzun yıllar Darfur'daki muhaliflerle bağları vardı, bu da Hartum'da Libya'nın çatışmayı başlatan isyancı hareketleri destekleyebileceği endişesine neden olmuştu.(Shinn, 2015)

2000'li yılların başında Sudan ve Libya ilişkileri geliştirmek için yoğun çaba sarf etmiştir. 2002'nin sonlarına doğru Libya ile Sudan arasında bir dizi üst düzey toplantı düzenlenmiş, dönemin Sudan Dışişleri Bakanı Mustafa Osman İsmail ve Libyalı mevkidaşı, Sudan'ın birliği çerçevesinde Sudan'da barış için çalışma, siyasi koordinasyon için bir komite kurma ve gümrük, Nil uluslararası fonu, ticaret, vergilendirme ve yatırım konularında anlaşmaların uygulanması için önlemler alma konusunda anlaşmaya varmışlardı. 2004 yılında

Darfur'daki krizin kötüleşmesi üzerine Libya, Sudan hükümeti temsilcileri ile isyancı hareketler arasında gayri resmi istişarelere ev sahipliği yapmış, isyancılar Libya'nın girişimini reddetmiş ve Afrika Birliği Ortak Komisyonu'nun başlıca muhatap olması konusunda ısrarcı davranmıştır. Libya ve Sudan arasındaki ilişkiler genel olarak olumlu olmuştur ancak Trablus'taki yönetimin değişken karakterinin bir sonucu olarak öngörülemez olmaya devam etmiştir.(Shinn, 2015)

Libya ve Sudan arasındaki ilişkiler 2002'den sonra Muammer Kaddafi ve Libya Ordusu'nun Darfur Kurtuluş Cephesi'ne verdiği güçlü destek nedeniyle gerilmişti. Bu durum, Birinci Libya İç Savaşı'nda DLF birliklerinin Kaddafi karşıtı güçlere karşı askeri olarak savaşmasıyla ve ardından El-Beşir hükümeti ve Sudan Silahlı Kuvvetleri'nin buna yanıt olarak Kaddafi karşıtı isyancılara doğrudan destek vermesiyle sonuçlandı.(Tribune, 2011)

Kaddafi'nin vesayeti Sudan'ın içişlerine kadar uzanmakta, dolayısıyla “devrimci devrimciyi destekler” diyerek isyancı ve ayrılıkçı hareketleri desteklemekteydi. Sudan, bu uyum yıllarında, Kaddafi'nin olumsuz etkisini azaltmak dışında, artık onu bir tür barışın sağlanmasında bir destekçi ve yardımcı olarak yanına çekmekte zorlandığı için Libya ile uğraşmak zorunda kalmıştır.(Abdulfattah, 2011) Sudan, Kaddafi'yi kontrol altına alınması gereken dönemsel bir sorun olarak görüyordu. Onu çadırın içine almak, dışarıda bırakmaya çalışmaktan daha iyiydi.(Shinn, 2015) Sonuç olarak Sudan, Kaddafi'nin hem Darfur çatışmasında hem de daha önce Doğu Sudan'da yaşanan çatışmada arabuluculuk yapma çabalarına itiraz etmemiş, iki ülke bir arada yaşama politikası üzerinde uzlaşmıştı.

3.2.1. Sudan ve Libya Devrimi

Arap Baharı olayları sürecinde 2011 yılında Libya İç Savaşı meydana gelmiştir. Soğuk Savaş'ın sona ermesinden bu yana iyi ikili ilişkilere sahip olmalarına rağmen Ömer El-Beşir kısa süre sonra Kaddafi'yi Darfur ayrılıkçılarını desteklemekle suçlayarak muhalefete desteğini açıklamıştır.(Elhag, 2012) Sudan Hükümeti, ayrıca Kaddafi hükümetini deviren Libya Ulusal Geçiş Konseyi'ni silahlandırmıştır.(Copnall, 2011) Libya liderinin düşmesi ve ölmesiyle birlikte El-Beşir 2012'de Libya'ya yaptığı ziyarette Kaddafi'nin düşüşünü memnuniyetle karşıladığını ifade etmiştir. (AFP, 2012) 2011'deki yeni Libya liderliği de hükümet güçlerine karşı kendilerini silahlandırdığı için Sudan'a minnettar olduklarını belirtmiştir.(Reuters, 2011b)

Daha sonra Sudan, Libya silahlarının kendisine muhalif gruplara sızdırılmasından şikâyetçi olurken, Devlet Başkanı Ömer El-Beşir'in medyada yer alan açıklamalarına göre,

Kaddafi rejiminin Libya'daki devrim sırasında kendisini savunmak üzere bazı Afrikalı milisleri silahlandırıldığını ve Kaddafi'nin düşmesinin ardından bu milislerin dağıtıldığını teyit etmiştir. El-Beşir daha önce de ülkesinin Libya'dan bazı silahlar aldığını itiraf etmiş ve Libya silahlarının başta Afrika olmak üzere silahlı çatışmalara sahne olan bölge ülkelerine yayılma tehlikesini sınırlamak için herkesin işbirliği yapması gerektiğini söylemiştir. Dolayısıyla Sudan'ın Libya'ya müdahalesi devrimin patlak vermesinden bu yana açık bir şekilde görülmüştür.(Al-Sayyad, 2014)

Ancak açıklanmayan sır, Sudan devletinin Libyalı devrimcilere bağlı Libya Şafağı güçlerine, operasyon komutanı emekli Tümgeneral Halife Hafter'e sadık Tobruk hükümetine karşı "Libya'nın Onuru" operasyonu adı verilen operasyonda yardım etmiş olmasıdır. Analistler bu durumu Tobruk hükümetinin Kaddafi rejiminin kalıntıları tarafından desteklenmesine, bu desteğin Libya Şafağı güçlerini destekleyen Hartum'un öfkesini uyandırmasına, ayrıca bu güçler ile Sudan'daki siyasi İslam hareketine bağlı iktidarın başı arasında ideolojik bir uyumun varlığına bağlamışlardır. Tobruk hükümetini bir şekilde destekleyen bölge ülkelerini rahatsız eden bu durum, Sudan'ı Libya'daki silahlı terörist grupları finanse etmek ve Libya'nın istikrarsızlığı için çalışmak gibi Batılı suçlamalara karşı savunmasız bırakmış, Sudan'ın Libya'daki taraflardan birini desteklediği şüphesini reddetmesine neden olmuştur.(Al-Sayyad, 2014)

Fakat bir süre sonra Ömer El-Beşir'in Kahire ziyareti sonucu bir politika değişikliği meydana geldiği görülmüş, el-Beşir muhtemelen Mısır'ın baskısıyla Tobruk hükümetinin Başbakanı Abdullah El-Sani'yi Sudan'a davet etmiştir. Libya'daki İslamcı devrimcilere bağlı Libya Şafağı güçlerine desteğini azaltarak bu bölgedeki vizyonunu güçlendirmek ve çatışmayı Tobruk'taki müttefiklerinin lehine çözmek üzere Mısır'daki Libya Büyükelçisinin El-Sani'nin Hartum ziyaretini memnuniyetle karşılaması da tabloyu daha da netleştirmiştir.(Al-Sayyad, 2014)

Bununla birlikte Temmuz 2017'de Libya Ulusal Ordusu'ndan General Halife Hafter, Kufra kentindeki Sudan konsoloslğunun kapatılması emrini verip 12 diplomatı sınır dışı etmiş, konsolos ve diğer 11 konsolosluk personeline ülkeyi terk etmeleri için 72 saat süre verilmiştir. Gerekçe olarak da konsoloslğun çalışma şeklinin "Libya'nın ulusal güvenliğine zarar verdiği" ileri sürülmüştür. Sudan hükümeti durumu protesto etmiş, Libya'nın Hartum'daki maslahatgüzarı Ali Muftah Mahruk'u çağırmıştır. Sudan, Libya'nın meşru hükümeti olarak

General Hafter'in desteklediği Temsilciler Meclisi'ni değil, Trablus'taki Ulusal Mutabakat Hükümetini tanımaktadır.(MEE, 2017) 2022 yılı itibariyle Sudan'ın Trablus'ta Sudanlılara hizmet vermek üzere bir büyükelçiliği ve konsoloslugu bulunmaktadır.

3.3. Çad ile İlişkiler

Sudan ve Çad Devlet Başkanları Ömer El-Beşir ve Idriss Déby asker kökenli kişilerdir ve her ikisi de askeri darbeye iktidara gelmişlerdir. Ömer El-Beşir bunu 1989 yılında Sudan'da yapmıştır. Aynı yıl, eski Çad Cumhurbaşkanı Hissène Habré, ordunun başkomutanı Idriss Déby'nin rejimini devirmeyi planladığından şüphelenmiş, bunun üzerine Déby, Habré'nin elinden kaçmayı başarmış ve halkının anavatanı olan Zeğave kabilesinin bulunduğu Darfur'a kaçmıştır.⁶ Déby, Sudan'daki sürgününden Habré'yi devirmeyi planlamış, bu girişiminde kendisine Zeğave üyelerinin yanı sıra çok daha güçlü bir aktör olan Ömer El-Beşir hükümeti de yardımcı olmuştur. Nihayet Déby, Sudan istihbaratının desteğiyle 2 Aralık 1990'da bir darbeye Çad'da iktidara gelmeyi başarmıştır.

Idriss Déby, iktidarının başında gücünü pekiştirmek ve yönetimine yönelik tehditleri etkisiz hale getirmek üzere adımlar atmış, rakiplerini ortadan kaldırarak ve Zeğave üyeleri ve diğer kabile gruplarından kendisine sadık kişilerle karmaşık bir ittifak ağı kurmuş, bu sayede rejiminin güç tabanının çekirdeğini oluşturmuştur. Özellikle etkili bir konum kazanan aile üyelerinden biri Idriss Déby'nin yeğeni Timan Erdimi'ydi. Ancak Déby'yi askeri olarak destekleyen Zeğave kabilesinden bazı Sudanlılar darbeden sonra topraklarına geri dönmüş ve elde ettikleri savaş becerilerini bu kez Sudan hükümetine karşı kullanmaya başlamışlardır.(Marchal, 2008, s. 432)

Haziran 1989'daki El-Beşir darbesi sırasında Batı Darfur, Hissène Habré'nin Çad hükümetine sadık birlikler ile Idriss Déby tarafından örgütlenen ve Libya tarafından desteklenen isyancılar tarafından bir savaş alanı olarak kullanılıyordu. Déby, Çad-Sudan sınırının her iki tarafında yaşayan Zeğave etnik grubundan olduğu için Darfur'daki Zeğave kabilesi ona destek ve sığınak sağlamıştı. O sırada Çad'dan da yüzlerce Zeğaveli çatışmalardan kaçmak için Sudan'a sığınmıştı. Ancak Ömer el-Beşir liderliğindeki Devrimci Komuta

⁶ Zeğave, Çad'ın doğusunda ve Darfur da dâhil olmak üzere Sudan'ın batısında yaşayan Afrika kökenli yarı göçebe bir kabile grubudur. Sünni İslam resmi dinleri olmasına rağmen, Zeğave kabilesi İslam öncesi birçok geleneği sürdürmüştür. Dilleri de Zeğave olarak adlandırılmaktadır.

Konseyi, Güney Sudan isyancılarının silahlı kanadı olan SPLM'ye zaten yardım sağlayan Çad ile çatışmaya girmek istemediğinden Çad güçlerinin isyancıların peşinden Darfur'a geçişini görmezden gelme eğilimindeydi. Deby'nin Kurtuluş için Yurtsever Hareketi (Mouvement Patriotique du Salut) ise görünüşte kendilerini Çad güçlerinden koruyabilmeleri için Sudanlı Zeğave ve Arap milislere silah sağlıyordu. Ancak milisler silahları başta etnik Furlar olmak üzere kendi rakiplerine karşı kullanmış ve 1990'daki iç çatışmalarda yüzlerce sivil öldürülmüştü. Deby'nin Aralık 1990'da Habré'yi devirmesi üzerine Çad'ın başkenti Encemine'deki yeni hükümet SPLM ofisini kapatarak Sudan ile iyi ilişkiler kurma isteğinin sinyalini vermiş, 1991 yılı başlarında El-Beşir, Deby ile ikili ilişkiler konusunda resmi görüşmeler yapmak üzere Çad'ı ziyaret etmiştir.(Shinn, 2015)

Sudan'ın Çad ile olan sınırı 2000'li yılların başında son derece geçirgen ve kontrolsüz durumdaydı. Her iki hükümet de kendi yetki alanlarındaki topraklar üzerinde kesin bir kontrole sahip değildi. Çad sınırının her iki tarafı da Encemine'deki hükümeti devirmeye çalışan Çadlı isyancılar için güvenli sığınak konumundaydı. Her iki taraftaki etnik gruplar birbiriyle akraba olduğundan, bu sınır boyunca her zaman önemli bir hareketlilik olmuştur. 2003 yılında Çad'da sadece 13 bin Sudanlı mülteci vardı ve Sudan'da neredeyse hiç Çadlı mülteci yoktu. Darfur'daki krizin bir sonucu olarak, Çad'daki Sudanlı mültecilerin sayısı 250 binin üzerine çıkmış, çok sayıda Çadlı Sudan'a sığınmıştı. İki hükümet sınır boyunca siyasi işbirliği ve güvenlik konusunda bir dizi anlaşma imzalamış, Sudan sınır bölgesinden gelen bir Zeğave olan Çad Cumhurbaşkanı Idriss Déby, Hartum hükümeti ile Darfur isyancı grupları arasındaki anlaşmazlığa bir son vermek için çabalamışsa da başarılı olamamıştır.(Shinn, 2015)

Mısır-Sudan ilişkileri bağlamında ise Mısır Cumhurbaşkanı Abdulfettah el-Sisi Ağustos 2016'da Çad'ı ziyaret etmiş ve Idriss Déby rejimine "gereken her türlü yardımı" teklif etmiştir.

Çad ile Sudan arasındaki çatlağın ortaya çıkmasına neden olan gelişmelerden biri de 2017 yılında Körfez ülkelerinin Katar'a uyguladığı boykot olmuştur. Sudan'ın tarafsız kalarak hem Katar, hem de boykotçu Körfez ülkeleriyle bağlarını korumaya çalıştığı dönemde, Çad Katar'ı Libya sınırındaki isyancı hareketleri desteklemekle suçlamıştır.(Hammond, 2018) Çad, Katar'ı Libya'daki Çadlı isyancılara destek sağlamakla suçlamakla kalmamış, aynı zamanda Katar'ı Çad'ın en çok aranan isyancı liderlerinden biri olan Timan Erdimi'ye sığınma sağlamakla da suçlamıştır. Her ne kadar Çad Dışişleri Bakanı Hissène Brahim Taha Katar ile aralarındaki mevcut sürtüşmenin bölgesel Katar kriziyle bağlantılı olduğunu reddetse de, Çad

2017 yılı Haziran ayında Katar boykotu patlak verdiğinde “Suudi Arabistan’la aktif dayanışma” duruşu olarak Katar’daki büyükelçisini geri çağırmıştır.(Ahram, 2017)

3.3.1. Sudan ile Çad Arasında Darfur Krizi

Darfur çatışması Temmuz 2001 yılında Zeğave ve Fur kabile gruplarından oluşan bir grup isyancının aralarında bir ittifak kurması ve Hartum’un Darfur köylerine saldırılarına neden olan Arap üstünlükçü politikalarına karşı koymasıyla patlak vermiştir.(Flint & Waal, 2008) 2003 yılında Sudan hükümetine karşı isyan iki hareketten oluşuyordu: Sudan Kurtuluş Hareketi (SLM) ve Adalet ve Eşitlik Hareketi (JEM). Bu hareketlerdeki kilit pozisyonlar Zeğave kabilesi tarafından tutulmuştu. Sudan hükümeti isyana sert bir şekilde karşılık vermiş ve meşhur Cencevid milislerini 2003 yılında ayaklanmayı acımasızca bastırmak üzere kullanmıştır ki bu daha sonra Uluslararası Ceza Mahkemesi tarafından soykırım olarak tanımlanmıştır. Bu nedenle Mahkeme 2009 yılında Ömer El-Beşir hakkında insanlığa karşı suç işlediği gerekçesiyle tutuklama kararı çıkarmıştır.

Sudan’daki durum Déby’yi stratejik bir ikilemle karşı karşıya bırakmıştır. Bir yandan kendi kabilesi olan Zeğave adına hareket etmek istemiyordu, çünkü iktidara gelmesine yardımcı olduğu için Sudan rejimine minnettardı. Öte yandan, akrabalarının yardımına koşmayarak Zeğave içindeki lider konumunu zayıflatacaktı. Déby’nin Darfur’da Zeğave adına müdahale etmeme ve hatta 2003 yılı Mart-Nisan aylarında askerlerini onlara karşı savaşmaya göndermesi, Çad’ın istikrarı ve Déby rejimi için pahalıya mal olmuştu. Idriss Déby’nin üçüncü bir dönem için aday olmasına ve parlamentoyu kendi kuklası haline getirmesine izin verilmesini öngören anayasa değişikliği referandumu reddedilmişti.(Boggero, 2009, s. 24) Déby’nin kendi ailesi ve daha geniş çapta Zeğave kabile grubunun üyeleri, Darfur çatışmasının ilk yıllarında ona karşı durmuşlar ve Çad hükümetini devirmeyi amaçlayan isyancı gruplar oluşturmuşlardı.

2005 yılında Déby politikasında dramatik bir dönüş yaparak kendi konumunu korumak için Darfur’daki isyancıları desteklemeye başlamıştır. Sudan hükümeti de Déby’ye olan güvenini kaybetmiş ve Çad’da darbe girişiminde bulunan isyancı grupları desteklemiştir. Böylece Darfur çatışması Çad’a sıçramış, 2005’te başlayan acımasız bir iç savaşa dönüşmesine yol açmıştır. Sudan-Çad ilişkileri 2005 yılında her iki ülkenin de topraklarının diğerine karşı yıkıcı faaliyetler için kullanılmasına izin vermesi nedeniyle önemli ölçüde bozulmuştur.(Tubiana, 2011, s. 22) Darfur ve sınırdaki durum Çad’daki Zeğave iktidar mücadelesinin bir parçası haline gelmiş, Libya anlaşmazlıkta arabuluculuk yapmış ve Çad ile

Sudan'ı 8 Şubat 2006 tarihli Trablus Deklarasyonu ve Anlaşmasını imzalamaya ikna etmiştir. Ancak Nisan 2006'da Çadlı isyancıların Encemine'deki Déby hükümetine karşı düzenlediği saldırı hükümeti neredeyse deviriyordu. Déby Sudan'ı bu çabayı desteklemekle suçlamış ve Hartum ile diplomatik ilişkilerini kesmiş, hatta Kasım 2006'da Déby Çad'ın Sudan ile savaş halinde olduğunu ilan etmiştir.(Rosenhart, 2017) Nisan 2007'de Sudan-Çad sınırında yaşanan çatışmaların ardından Çad Dışişleri Bakanı Sudan ile ilişkileri düzeltmenin zamanının geldiğini açıklamış, iki ülke arasındaki sınırı izlemek üzere ortak bir askeri komite kurulmuş ve Mayıs ayında iki cumhurbaşkanı Suudi Arabistan'da bir uzlaşma anlaşması imzalamıştır.(Shinn, 2015) Ancak 2008 yılının başında ilişkiler yeniden bozulmuş, her iki ülkenin lideri birbirlerini sınır ötesi saldırılar düzenlemekle suçlamıştır. İki ülke arasındaki inişli çıkışlı ilişkiler, 2010 yılının sonlarına doğru Sudan ve Çad ilişkilerini normalleştirmesi ve Déby'nin Sudan'ın Kuzey-Güney şeklinde bölünmesine karşı olduğunu açıkça belirtmesiyle sükunete ermiştir.(Shinn, 2015)

2010 yılında Çad-Sudan ilişkilerinin normalleşmesinden sonra ikili ilişkiler büyük ölçüde gelişmiş, her iki ülke de birbirlerinin isyancı hareketlerini mali ve askeri olarak desteklemekten vazgeçmiş, aynı zamanda isyancıların karşılıklı sınırı geçmesini önlemek için iki taraflı bir barış gücü oluşturmuştur. Her iki ülke de diğer ülke tarafından aranan isyancı liderlere barınak sağlamayı reddetmiştir. Örneğin Sudan, URF lideri Timan Erdimi'yi 2011'de sınır dışı etmiş, Çad da JEM lideri Halil İbrahim'in Encemine'ye girmesine izin vermemiştir.(Rosenhart, 2017) Ayrıca son zamanlarda Çad ve Sudan sınır güvenliği, terörle mücadele ve ekonomik ilişkiler gibi konularda işbirliğini geliştirmiştir.(Tribune, 2017c)

3.4. Orta Afrika Cumhuriyeti ile İlişkileri

İkinci Sudan İç Savaşı (1983-2005) sırasında, Sudan Halk Kurtuluş Ordusu (SPLA) askerleri tarafından, saldırı veya kuraklık dönemlerinde güvenlik arayışıyla Sudan ile Orta Afrika Cumhuriyeti (OAC) sınırı kontrolsüz bir şekilde geçilmiştir. Sudan'ın hem Çad, hem de Orta Afrika Cumhuriyeti ile olan sınırı 2000'li yılların başında son derece geçirgen ve kontrolsüz durumdaydı. Bu geçirgen sınırlar aynı zamanda, Sudan ordusu tarafından SPLA'ya karşı saldırılar düzenlenirken kullanılıyordu. Ayrıca Orta Afrika Cumhuriyeti'nde binlerce Sudanlı mülteci yaşıyordu ve mülteci akınının zirveye ulaştığı 1990'ların başında ülkenin güneydoğusundaki Mboki'de 36 bin Sudanlı mülteci vardı. Mültecilerin yaklaşık yarısını,

ülkenin 200 km içine kadar olan kasabaları işgal ettiği iddia edilen beş binden fazla silaha sahip SPLA askerleri oluşturuyordu ve 2005 yılında CPA anlaşmasının imzalanması sonrasında bunların neredeyse tamamı Güney Sudan'a geri dönmüştür. Öyle ki Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği, silahların yaygınlığı nedeniyle Ekim 2002'de Mboki'deki mülteci kampını kapatmak zorunda kalmıştı.(Survey, 2007)

Sudan, Mart 2003'te General François Bozizé tarafından askeri bir darbeyle devrilen OAC eski başkanı Ange-Félix Patassé ile samimi ilişkilere sahipti. Devlet Başkanı Ange-Félix Patassé'ye karşı bir isyan lideri olduktan sonra 2003 yılı Mart ayında iktidara gelip 2003-2013 yılları arası Orta Afrika Cumhuriyeti'nin eski Cumhurbaşkanı olan François Bozizé ile de iyi ilişkilerini sürdürmüştür. Bozizé'nin Sudan'ı Orta Afrika Hükümeti'ne karşı aktif olarak savaşan UFDR isyancılarını desteklemekle suçlamasına rağmen(Survey, 2007) iki ülke arasındaki ilişkiler nispeten iyi kalmıştır. Sudan, 2001-2002 yıllarında Orta Afrika Cumhuriyeti'nde Sahil-Sahra Devletleri Topluluğu'nun (CEN-SAD) barışı koruma gücüne katkıda bulunan ülkelerden biri olmuştur. Bozizé Aralık 2006'da Hartum'u ziyaret etmeyi bile planlamış, ancak Sudan Hükümeti ile ilişkileri gergin olan Çad'ın OAC'ye verdiği askeri desteği geri çekme tehdidinde bulunması üzerine gezisini iptal etmek zorunda kalmıştır.(Survey, 2007) Bozizé Darfur krizine karışmaktan endişe ettiğini söylemiş ve çözümün Sudan Devlet Başkanı Ömer El-Beşir'in elinde olduğunu ileri sürmüştür.(Tribune, 2006)

2007 yılının başlarında Fransa'da Sudan, OAC ve Çad devlet başkanlarının katıldığı bir zirve toplantısı, ülkelerindeki isyanları desteklememe anlaşmasıyla sonuçlanmıştır. BM Güvenlik Konseyi, Eylül 2007'de sivilleri korumak, insan haklarını ve hukukun üstünlüğünü desteklemek ve bölgesel barışı teşvik etmek için Orta Afrika Cumhuriyeti ve Çad Misyonu'nu (MINURCAT) kurmuş, BM Güvenlik Konseyi, kararlaştırıldığı gibi 2010 yılı sonunda misyonu sona erdirmiştir.

26 Şubat 2017'de OAC Meclis Başkanı el-Hac Musa Laura'yı ağırlayan Sudan Devlet Başkanı Ömer el-Beşir, Orta Afrika Cumhuriyeti ile güçlü ilişkilerinin bulunduğunu ifade ederek Sudan'ın bu ilişkileri hem ülkelerin hem de halkların yararına güçlendirme arzusunu teyit etmiştir.(Beladifm, 2017)

3.5. Etiyopya ve Eritre ile İlişkiler

Etiyopya'nın Mengistu Haile Mariam yönetimindeki askeri hükümeti (1974-91) Hartum'daki hükümete karşı SPLM/A'yı güçlü bir şekilde desteklemiştir. 1991 yılında Mengistu'yu devirecek olan Tigray Halk Kurtuluş Cephesi⁷ ise Sudan tarafından desteklenmiş, iktidara geldikten sonra Hartum ile samimi ilişkiler kurmuştur. Ancak Sudan'ın izlediği İslamcı dış politika sonucu bu işbirliği dönemi hızla sona ermiştir. Yine 1991 yılında Eritre'nin Etiyopya'dan fiilen bağımsızlığını ilan etmesi ve 1993 yılında BM referandumuyla bağımsızlığının resmiyet kazanması üzerine, Eritre yönetimi Sudan'ı Asmara rejimine karşı saldırılar düzenleyen Eritre İslami Cihat hareketinin faaliyetlerini desteklemekle suçlamış, 1994 yılında Sudan ile ilişkilerini kesmiş, hatta ayrılıkçı SPLA/M hareketinin güçlü bir destekçisi olmuştur.

Sudan'ın Etiyopya ile ilişkileri, 1995 yılında Mısır Devlet Başkanı Mübarek'in Addis Ababa'yı ziyareti sırasında düzenlenen suikast girişiminde Sudan'ın suç ortağı olduğu iddiasının ardından durma noktasına gelmiştir. Amerika Birleşik Devletleri'nin çağrısı üzerine Etiyopya ve Eritre, Hartum'a askeri baskı uygulamak için tasarlanan sözde Cephe Devletleri stratejisinde Uganda'ya katıldı. 1997'de Etiyopya kuvvetleri, sınır kasabası Kurmuk'un ve Sudan'ın Mavi Nil Eyaletindeki ikinci bir küçük kasabanın ele geçirilmesiyle sonuçlanan sınır ötesi bir saldırıda SPLA'ya destek vermiştir.(Shinn, 2015)

Eritre'nin Mayıs 1998'de Etiyopya yönetimindeki sınır köyü Badme'yi sürpriz bir şekilde işgal etmesi bölgedeki siyasi durumu dramatik bir şekilde değiştirmiştir. “Düşmanımın düşmanı dostumdur” yaklaşımıyla hareket eden Etiyopya, 1998'in sonunda Sudan ile ilişkileri normalleştirirken Eritre de 2000 yılında Hartum ile ilişkilerini yeniden tesis etmiştir. Sudan ve Eritre diplomatik ilişkilerini sürdürmeye devam etse de ilişkilerdeki düzelme kısa ömürlü olmuştu. Sudan 2002 yılında Eritre ile olan sınırını kapatmış, Sudan Dışişleri Bakanı Şubat 2003'te Eritre'nin Sudan sınırı boyunca güç topladığını iddia etmiştir. Hartum ayrıca Eritre'yi Darfur'daki isyancı grupları desteklemekle suçlamıştır.

⁷ 18 Ocak 2021 tarihinde Tigray Savaşı nedeniyle terörizm ve isyan suçlamasıyla kapatılmış, 6 Mayıs 2021 tarihinde de Halkların Temsilcileri Meclisi tarafından terör örgütü ilan edilmiştir. Bkz. Bloomberg. (2021, 06.05.2021). *Ethiopia Declares Tigray, Oromia Groups Terrorist Organizations*. Erişim Tarihi: 29.11.2022 Link: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2021-05-06/ethiopia-declares-tigray-oromia-groups-terrorist-organizations#xj4y7vzkg>

Sudan ve Eritre devlet başkanları beş yıl aradan sonra ilk kez 2006 yılı ortalarında ve sonlarında Hartum'da iki kez bir araya gelmiş, sık sık görüşmeler yaparak ilişkilerde olumlu bir seyir izlemişlerdir. 2007 yılında ise Eritre Devlet Başkanı Isaias Afwerki, sonradan Güney Sudan Devlet Başkanı olacak SPLA lideri Salva Kiir ile Juba'da bir araya gelmiş, Sudan ile ilişkilerin sağlam bir zemine oturduğunu ve "parlak beklentilere" sahip olduğunu ifade etmiştir. İşin ilginç yanı, Güney Sudan Devlet Başkanı Salva Kiir yine 2007 yılında Etiyopya'ya bir heyet göndermiş, iki taraf teknik yardım ve ulaştırma sektörü anlaşmaları imzalamıştır. Eritre aynı dönemde Darfur'daki isyancı gruplarla temaslarına son vermiştir. Ayrıca Güney Sudan'ın başkenti Juba'da bir başkonsolosluk açmış ve Mayıs 2010'da Eritre başkonsolosu Güney Sudan'ın self-determinasyon hakkını desteklediğini ifade etmiştir.(Shinn, 2015)

Yemen ve Sudan arasındaki ilişkiler pek güçlü değildi, ancak Yemen, Sudan ve Etiyopya 2003 yılının sonlarında bir ittifak geliştirdikten sonra bu ilişkiler daha da önem kazanmıştı. Üç ülkenin liderleri daha sonra sık sık bir araya gelmişti, çünkü endişelerinin odak noktası genellikle Eritre idi. Bu ittifak 2004 yılının sonunda Yemen Cumhurbaşkanı Ali Abdullah Salih'in Sudan ve Eritre arasındaki anlaşmazlıklarda arabuluculuk yapmayı teklif etmesiyle değişmeye başlamış, Sudan-Eritre ilişkileri geliştikçe, Etiyopya ile üçlü ittifak etkisiz hale gelmiştir. Ancak Eritre ile başlatılan bu iyi ilişkiler, aynı zamanda Etiyopya-Sudan ilişkilerinde de gözlemlenmiş, Sudan Devlet Başkanı El-Beşir 2001 yılında Addis Ababa'yı iki kez ziyaret etmiştir. Etiyopya başbakanı Meles Zenawi, 2002 yılında Hartum'a yaptığı bir ziyaret sırasında Etiyopya-Sudan ilişkilerinden duyduğu memnuniyeti ifade etmiştir. İki ülke, karşılık ticaret hacmini artırmayı ve ekonomik ilişkileri güçlendirme kararı almışlardır. Etiyopya başbakanı ve Sudan cumhurbaşkanı 2007 sonunda Etiyopya ile Sudan arasında yeni ve önemli bir karayolu bağlantısının açılışını yapmıştır. Ayrıca Etiyopya 2003 yılının başlarında Sudan'dan petrol ithal etmeye başlamış, 2009 yılı itibarıyla Sudan, Etiyopya'nın petrol talebinin yüzde 80'ini karşılamıştır. Aralarında 1600 kilometrelik sınır bulunan iki ülke, sınır anlaşmazlıklarını sona erdiren bir anlaşma imzalamış, denize sınırı olmayan Etiyopya, dış ticaret için Port Sudan'ı bir aktarma noktası olarak daha fazla kullanmaya başlamıştır. Etiyopya, Sudan ve Yemen, 2003 yılının başlarında Afrika Boynuzu'nda "terörizmle mücadele" için söyledikleri bölgesel bir grup oluşturmuş, ancak Eritre bunun Asmara'daki hükümete karşı bir ittifak olduğu konusunda ısrar etmiştir. Sudan, Yemen, Etiyopya ve Somali hükümet başkanları 2007 yılının başlarında Addis Ababa'da bir araya geldiklerinde Somali'deki durumu ele almışlardır. Daha sonra Sudan'ın Eritre ile ilişkilerini geliştirmesinin ardından bu ittifak

pasifize edilmiştir. 2010 yılı Mayıs ayında seçimleri tekrar kazanan Ömer el-Beşir'in yemin törenine, hem Etiyopya Devlet Başkanı Zenawi, hem de Eritre Devlet Başkanı Afewerki katılmıştır.(Shinn, 2015)

Genel olarak Afrika Boynuzu'ndaki ülkeler arasındaki ikili ilişkiler kararsız olma eğilimindeydi. Ancak Etiyopya ve Sudan sınır sorunlarını çözme konusunda ilerleme kaydetmeye devam etti. Etiyopyalı ve Sudanlı liderler tarafından daha sonra sık sık karşılıklı ziyaretler yapıldı. Ancak Etiyopya, Sudan'ın bölgedeki İslamcı militanlığı destekleyen bir politikaya geri dönme çabalarına karşı temkinli olmaya devam etmiştir. Etiyopya birleşik bir Sudan'ı tercih etse de, ayrılmayı tercih edeceği varsayımıyla Güney Sudan ile ilişkilerini güçlendirmiş, 2008 yılında SPLA'ya askeri teçhizat sağlamaya başlamıştır.

Nil suyunun kullanımına ilişkin anlaşma, Addis Ababa ile Hartum arasında önemli bir konu olarak yeniden ortaya çıkarken, Asmara, Etiyopya'yı rahatsız etmenin başka bir yolu olarak Sudan'ın tutumunu desteklemiştir. Etiyopya, sadece Mısır ve Sudan'ı kapsayan 1959 su paylaşım anlaşmasının revize edilmesini istiyordu, ancak Sudan, 1959 anlaşmasından tam olarak memnun olmasa da su paylaşımı hükmünü yerinde bırakmak istiyordu.(Shinn, 2015)

Etiyopya, kitlesel yoksulluk, iç istikrarsızlık ve sosyal huzursuzluğu körükleme tehdidi oluşturan kalıcı gıda güvensizliği sorunlarına rağmen, hızlı ekonomik büyüme ve tarım, hizmetler ve ihracata dayalı endüstrilerde genişleyen istihdam elde etmiştir. Etiyopya çift haneli yıllık GSYİH büyümesine (bu rakam tartışmalı olsa da) ve çeşitli alanlarda büyük yabancı yatırımlara sahiptir.(Hagmann & Abbink, 2011) Tıpkı 1960'larda Mısırlıların Aswan Barajı'na umut bağlaması gibi, nüfusun yaklaşık yüzde 70'inin elektriğe erişimi olmayan Etiyopyalılar da BERB'i ekonomik dönüşümün devamı ve siyasi istikrar için hayati önemde görüyordu.(WB, 2018)

Hüsnü Mübarek rejiminin 2011 yılında devrilmesinin ardından Sudan, Nil suları konusunda Etiyopya ile yakınlaşmaya başlamıştır. Yüksek enflasyon ve yerel para biriminin değer kaybetmesinin yanı sıra Güney Sudan'ın Temmuz 2011'de ayrılmasından sonra petrol gelirlerinin çoğunu kaybettiğinde Sudan ekonomisi ciddi bir buhran yaşamıştır. Oysa Sudan'ı Afrika'nın en hızlı büyüyen ekonomilerinden biri haline getiren faktör güneydeki petrol üretimidir. Güney Sudan'ın ayrılması uzun süren iç savaşı sona erdirmiş olsa da El-Beşir rejiminin devlet kaynaklarını kullanarak iktidar koalisyonunu sürdürme kabiliyetini zayıflatmıştı. Petrol gelirlerinin kaybını telafi etmek için Sudan'ın, yaşayabilir tek ekonomik

sektörü olan tarımda verimliliği artırmaya ve başta hayvancılık olmak üzere diğer ihracat olanaklarından yararlanmaya her zamankinden daha fazla ihtiyacı olmuştur. Bunun için Sudan'ın hem düzenli su akışına hem de yıl boyunca hasadı artıracak ve uzun vadeli gıda güvenliğini koruyacak bir enerji kaynağına ihtiyacı bulunmaktadır. Bu nedenle BERB projesinden ucuz elektrik ve istikrarlı su akışı elde etmeyi ummakta, bu sayede hem Sudan'ın tarımının gelişmesi hem de Körfez ülkeleriyle ilişkilerinin devamı için hayati önem taşıyan yıllık sel tehdidin azalmasını ve kuraklık kontrolünü iyileşmesini beklemektedir.

Etiyopya, Nil'in en büyük kaynağı olmasına rağmen Nil suları üzerindeki dezavantajlı konumunu sürdürmektedir. 1929 ve 1959 Antlaşmaları, Etiyopya'nın Nil üzerindeki haklarını ihmal etmiş, böylelikle Mısır ile Etiyopya arasındaki su paylaşımı, sulama ve hidroelektrik santralleri inşa etme sorunlarını varlığını sürdürmüştür. Bu bağlamda Etiyopya'nın Büyük Rönesans Baraj Projesi ve Nil üzerinde işbirliği potansiyelinin geleceği son derece önemlidir. Bölge ülkelerinin artan nüfusları, tarımda, enerjide ve sanayide suya duydukları ihtiyaç bu ülkeler açısından Nil'e bağımlılığı arttıran faktörlerdir.(Tandoğan & Yücel, 2017, s. 116)

Mısır, bu baraj projesini tepkiyle karşılamıştır. Zira nüfusunun %95'inin Nil havzasında yaşadığı sulama, balıkçılık ve ulaşımın Nil Nehri'ne bağımlı olduğu Mısır için bu proje bir ulusal güvenlik meselesi olarak algılanmaktadır. Agresif ve militarist bir dış politika izleyen Mısır, değişen iktidar ve hükümetlere rağmen değişmeyen bir Nil politikası izlemiştir.(Turhan, 2020, s. 11)

Mısır'da yaşanan askeri darbe ile görevinden uzaklaştırılan Muhammed Mursi'nin yerine Cumhurbaşkanı seçilen Abdülfettah Sisi ise Afrika'da Mısır'ın liderlik rolünü arttırmak için Nil politikasını ve Etiyopya'ya karşı olan tutumu yumuşatıp bölgesel bütünleşmeleri kullanarak, Nil sorununa ve Etiyopya'nın baraj inşasına yeni bir yaklaşım getirmiştir. Bu açıdan Sisi, daha çok çözüm yollarını arttıracak diplomatik kanalları kullanmaya çalışmaktadır denilebilir.(Tandoğan & Yücel, 2017, s. 117) Zira Etiyopya'nın baraj inşasında diğer Afrika ülkelerin desteğini almış, Sudan uzlaşmacı bir politika ile Etiyopya'ya yakınlaşmaya başlamış ve pragmatist bir tavır alan Sisi, değişen güç dengesinde yer almak istemiştir. Ayrıca Sisi hükümeti, Etiyopya'ya karşı yeni bir politika takip ederek müzakere masasında elini kuvvetlendirmek istemiştir. Nitekim 23 Mart 2015'te Mısır, Sudan ve Etiyopya liderleri Nil sularının paylaşımı ve inşa edilecek barajın etkilerini incelemek için anlaşmıştır. Sudan arabuluculuğunda gerçekleşen görüşmede üç ülkenin devlet başkanları tarafından Hartum

bildirisi ve İlkeler Beyannamesi imzalanmıştır. Nil Antlaşması olarak da tanımlanan bu bildiri anlaşmazlıkların giderilmesi yönünde önemli bir adım olmuştur.(Kimenyi & Mbaku, 2015) Nihai anlaşma sağlanmasa da, barajın dolumunda oluşabilecek sorunların ele alınması, üretilen elektrikte önceliğin Mısır ve Sudan'a verilmesi gibi konuların tartışılması açısından olumlu bir adımdır. Antlaşmanın en önemli sonucu ise, Kahire'nin Nil Nehri'ne yönelik yaklaşımındaki eski sömürge anlaşmalarının sürdürülemez olduğu ve BERB inşa projesinin Mısır tarafından kabul edilmesi olmuştur.(Turhan, 2020, s. 12) Bu süreçte Etiyopya'nın Afrika'nın en büyük barajını inşa etmesi ve Nil Havzası İnisiyatifi başta olmak üzere Afrikalı ülkelerin desteğini alması Mısır'ı işbirliğine iten bir diğer faktördür. Mısır bölgede gerginliğin kendi hegemonyasına zarar vereceğini düşündüğünden, lider ülke ve hegemon pozisyonunda kalarak gerginlikten kaçınmaktadır. Tüm bu tartışma ve işbirliği ortamında Etiyopya, Büyük Rönesans Barajı'nın inşaatına devam etmektedir.

Etiyopya'da bir egemenlik meselesi olarak Nisan 2011 yılında inşaatına başlanan baraj, 1780m uzunluğunda, 155m yüksekliğinde, yaklaşık 70 milyar metreküp su tutma kapasitesi -ki bu Mısır ve Sudan'ın yıllık su tüketim kapasitesine eşit- ile Afrika'nın en büyük su projesidir. Tamamlandığında Afrika'nın en büyük, dünyanın da 8. büyük hidroelektrik barajı ünvanına sahip olacak baraj, şu ana kadar 4,8 milyar ABD dolarını bulan harcaması ile Afrika'nın en pahalı su projesidir. Açılışın 2018'de planlanmasına rağmen yerel inşaat firmalarındaki deneyim eksikliği ve bazı finansman zorlukları nedeniyle açılışın ancak 2022'de gerçekleşebileceği öngörülmektedir. Fakat 2020 yılında kısmen faaliyete geçirilmesi de planlanmaktadır. Bununla birlikte Mısır ve Sudan, Etiyopya'nın Temmuz 2020'de barajın ilk dolumuna yönelik teklifini reddetmiştir ve durum belirsizliğini korumaktadır.

2011'den beri devam eden müzakerelerde henüz bir sonuç alınamamıştır. Ekim 2019'da Rusya'nın Soçi zirvesindeki girişim de dâhil olmak üzere kıyı devletleri arasında çeşitli toplantılar yapılmış olup ve daha sonra müzakerelere Kasım 2019 ve 31 Ocak 2020'de ABD arabuluculuğu nezdinde Washington'da devam etmiştir. 1 Şubat 2020'de ABD'de Dünya Bankası gözetiminde yapılan müzakerelerde üç ülke, Baraj'ın dolum süresi hususunda belli bir plan çerçevesinde uzlaşmaya vardıklarını beyan eden bir metine imza atmışlardır. Kıyıdaş ülkeler arasında tokalaşmalar ve askeri tehditler arasında devam eden bu müzakereler ABD'nin arabuluculuğu sayesinde belirli bir ivme kazanmıştır.(Turhan, 2020, s. 13) Nitekim Sisi hükümetinin, İsrail ve ABD ile olan diplomatik yakınlığı, diğer yandan Etiyopya ve İsrail arasında, Eritre'deki ayrılık grubuna karşı İsrail'in Etiyopya hükümetini desteklemesiyle oluşan

yumuşama, müzakerelere üçüncü ülke sıfatıyla katılan ABD'nin ortak paydalarda birleştirme ihtimalini artırmıştır. Afrika'da, Rusya ve Çin ile jeopolitik rekabeti devam eden ABD'nin IMF ve Dünya Bankası aracılığıyla kalkınma projelerine olan ilgisi ve ABD'deki en büyük Afrika lobisi olan Etiyopya'nın ABD'deki domestik etkisi, müzakerelerde diğer konularda da ilerleme sağlanabileceğine dair öngörülebilir bir sonuç ortaya çıkarmaktadır. (Turhan, 2020, s. 13)

3.6. Kongo Demokratik Cumhuriyeti, Uganda ve Kenya ile İlişkiler

Kongo Demokratik Cumhuriyeti'nin (KDC) Sudan sınırındaki topraklarını önemli ölçüde kontrol edemediği ve daha ziyade SPLA gibi silahlı örgütlerin kontrolünde olduğu için Sudan-DKC sınırları oldukça geçirgen ve kontrolsüz olmuştur. Bununla birlikte Ömer el-Beşir liderliğindeki Sudan hükümeti, Demokratik Kongo Cumhuriyeti ile olumlu ilişkilere sahip olmuştur. 2002 yılında babasının yerine Cumhurbaşkanı seçilen Joseph Kabila Hartum'u ziyaret etmiş, iki ülke arasındaki ilişkileri güçlendirmek konusunda mutabakata varmış, hükümetler arası çok sayıda üst düzey toplantılar yapılmıştır. 2003 yılından itibaren ayrılıkçı SPLM/A örgütü ile Sudan hükümeti arasındaki savaşın sona ermesi, Sudan-DRC ilişkilerinin giderek artmasını sağlamış, ancak Kinşasa'nın Güney Sudan hükümeti ile ilişkileri de paralel şekilde güçlenmiştir. Bu süreçte Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (UNHCR) Demokratik Kongo Cumhuriyeti'nde göçmen olarak bulunan Güney Sudanlıların neredeyse tamamını Güney Sudan'a geri göndermiştir. Aralık 2008'de Demokratik Kongo Cumhuriyeti, Tanrının Direniş Ordusu örgütünün hakim olduğu bölgelerin temizlemesini amaçlayan ortak operasyon için Güney Sudan ve Uganda'dan silahlı kuvvetlerin topraklarına girişine izin vermiştir.(Shinn, 2015)

1990'ların başından itibaren Uganda'nın Sudan ile olan ilişkileri, Kampala'nın SPLM/A'ya verdiği destek ve Hartum'un başta Joseph Kony liderliğindeki LRA olmak üzere Uganda hükümetini devirmeyi amaçlayan çeşitli Ugandalı isyancı gruplara yaptığı yardımların etkisi altında kalmıştır. Bundan dolayı Uganda 1995 yılında Sudan ile ilişkilerini kesmiştir. Aralarında Libya Devlet Başkanı Kaddafi ve ABD merkezli Carter Center'ın da bulunduğu çeşitli taraflar Sudan ile Uganda arasındaki gerginliği yatıştırmak için çaba harcamıştır. 2002 yılının başlarında Uganda Devlet Başkanı Yoweri Museveni Hartum'u ziyaret etmiş ve tam diplomatik ilişkileri yeniden kurmayı kabul etmiştir. Sudan, daha sonra kendi petrolünü keşfedecek olan Uganda'ya petrol satmaya ve LRA'nın bastırılmasında işbirliği yapmaya hazır

olduğunu ifade etmiştir. Uganda'nın Demir Yumruk Operasyonu'nun bir parçası olarak Sudan, Uganda güçlerinin LRA isyancılarını takip etmek üzere Güney Sudan'a sınır ötesi operasyon düzenlemesine izin vermiştir. Devlet Başkanı El-Beşir daha sonra Uganda ile ilişkileri geliştirmek amacıyla çeşitli vesilelerle Kampala'yı ziyaret etmiştir. İki ülke arasında sonraki süreçte, başta askeri ve ekonomik alanlarda çeşitli protokoller ve anlaşmalar imzalanmıştır. Kuzey Uganda'da bulunan yaklaşık 250 bin Güney Sudanlı mültecinin çoğu, 2010 yılı itibarıyla Güney Sudan'a geri dönmüştür. 2011 yılında Güney Sudan'ın bağımsızlığını tanıyan Uganda ile Güney Sudan arasında güçlü ilişkiler ve artan bir ticaret hacmi bulunmaktadır.(Shinn, 2015)

Kenya'nın bağımsızlığını kazandığı 1963 yılından bu yana Sudan ile Kenya arasında iyi ilişkiler sürdürülmüştür. Kenya ayrıca ayrılıkçı SPLA/M ile de yakın temas halindeydi. Hükümetlerarası Kalkınma Otoritesi (IGAD) Kenya'yı Sudan'daki iç savaşı sona erdirmeye çabalarına öncülük etmekle görevlendirmişti. Sudan hükümeti ile Güney Sudan'daki ayrılıkçı hareket arasında yürütülen müzakereler ve imzalanan anlaşmalar sırasında Kenya aktif rol oynamıştır. Hatta 2005 yılında imzalanan Kapsamlı Barış Anlaşması Kenya'da imzalanmıştır. 2004 yılında ise SPLA/M ile Kenya hükümeti arasında bir yandan Juba ve Kenya'nın Mombasa limanı arasında bir demiryolu bağlantısı inşa edilmesi konusunda, diğer yandan Güney Sudan'dan Kenya kıyılarına uzanacak ve hem Kenya'ya hem de uluslararası pazara petrol ihraç edilmesini sağlayacak bir boru hattının inşası konusunda görüşmelere başlanmıştır.(Shinn, 2015)

Kenya, Uganda ve Sudan, tüm tarifeleri ve engelleri kaldırmak amacıyla bir serbest ticaret bölgesi geliştirmek için 1994 yılında oluşturulan ve 20 Afrika ülkesinden oluşan bir grup olan Doğu ve Güney Afrika Ortak Pazarı'nın üyeleriydi. Kenya ve Sudan bu düzenleme kapsamında artan ticaretten yararlanmıştır. 2005 yılında ise CPA'nın imzalanmasından sonra Kenyalı işadamları Güney Sudan'a akın etmiş, Kenya, Güney Sudan'ın kalkınması ve yeniden inşası için 3,5 milyon ABD Doları taahhüt etmiştir. Kolluk kuvvetlerinin yanı sıra kamu yönetimi, idari işlemler, sağlık, eğitim, telekomünikasyon ve havacılık alanlarında eğitim vermeye başlamıştır. Güney Sudan, Kenya'nın Mombasa limanı üzerinden tanklar da dahil olmak üzere önemli miktarda askeri teçhizat ithal etmiştir. Kenya 2010 yılında UNMIS ile birlikte Güney Sudan'da 700'den fazla asker, polis ve gözlemci bulunduruyordu.(Shinn, 2015)

BÖLÜM 4: ÖMER EL-BEŞİR DÖNEMİNDE BÖLGESEL GÜÇLER İLE İLİŞKİLER

4.1. Bölgesel Kuruluşlar ile İlişkiler

Sudan, ilgili tüm Afrika örgütlerinin aktif bir üyesi olmuştur. 1963 yılında kurulan ve merkezi Addis Ababa’da bulunan Afrika Birliği Örgütü’nün (OAU) de kurucu üyesiydi. Sudan, Afrika Birliği Örgütü’ne üyeliği boyunca Afrika Birliği Örgütü’nü Sudan iç savaşının dışında tutmak için çaba harcamasına rağmen 1994 yılında OAU, iç savaşın sona erdirilmesine yönelik müzakerelerin başlatılmasını zorunlu kılmıştır. Sudan ayrıca 2002’de kurulan Afrika Birliği’nin (AU) de üyesi olmuştur. Afrika Birliği’ni Güney’deki savaşın dışında tutma politikasının aksine, sorunlu Darfur bölgesine 8 bin Afrika Birliği askerinin konuşlandırılmasını kabul etmiştir. Ancak Sudan, hem AU birliklerinin sayısını sınırlandırmış, hem de bu birliklerin rolünü bir barışı koruma faaliyetine girişmek yerine durumu izlemek şeklinde kısıtlamıştır. El-Beşir 2007 ortalarında BM güçlerinin Darfur’daki AU barışı koruma operasyonlarına katılmasına izin vermeyi de kabul etmiştir. Darfur’daki kriz Sudan’ın 2006 yılında AU’nun başkanlığını üstlenmesini engellenmiş, çoğu AU üyesi Sudan’ın Darfur çatışmasını sona erdirmek için daha fazla ilerleme kaydetmesi gerektiğini ifade etmiştir. Daha sonra UCM tarafından suçlanması El-Beşir’in durumunu daha da karmaşık hale getirmiş, AU başkan seçiminde El-Beşir’in adını gündemden çıkarmıştır.(Shinn, 2015)

Sudan, 1996 yılında kurulan IGAD’ın kurucu üyelerinden biriydi. IGAD’ın 2000’li yılların başındaki odak noktası yedi üye devlet arasında bölgesel işbirliği idi. IGAD, Hartum ile SPLM/A arasındaki savaşın sona erdirilmesinde kritik bir rol oynamıştır ancak bunun dışında, başta Etiyopya ve Eritre olmak üzere üyeleri arasındaki ciddi farklılıklar nedeniyle bölgesel çatışmalara arabuluculuk etmede etkili olamamıştır. Sudan, Doğu ve Güney Afrika Ortak Pazarı’nın (COMESA) da bir üyesiydi ve serbest ticaret alanına katılan ve üye ülke menşeli mallar üzerindeki gümrük tarifelerini kaldırmayı kabul eden 11 COMESA ülkesinden biriydi. Sudan, ayrıca Sahil-Sahra Devletleri Topluluğu olarak bilinen Libya liderliğindeki 28 üyeli ekonomik birliğe de katılmıştı. Sudan’ın bir diğer üyesi olduğu kuruluş, Afrika Kalkınma Bankası (ADB) idi ve bu kuruluştan önemli miktarda yardım almıştı. Öte yandan Sudan, Nil’in

su sorunlarıyla ilgili teknik ve siyasi işbirliğini görüşmek üzere kıyıdaş ülkeleri bir araya getiren Nil Havzası Girişimi'nin aktif bir üyesiydi.(Shinn, 2015)

Sudan 1956'da bağımsızlığını kazandığında Arap Birliği'ne katılmış, yıllar boyunca politikalarını desteklemek için mümkün olan her fırsatta örgütü kullanmıştı. Darfur'da 2003 yılında çatışmaların patlak vermesi ve politikalarının Batılı ülkeler tarafından sert bir şekilde eleştirilmesinin ardından Sudan, Arap Birliği'nin güçlü desteğine güvenmişti ve el-Beşir'in umduğu gibi Arap Birliği Sudan'a yönelik yaptırımlara karşı çıkmış, bazı üyeler çatışmalardan kaçan mültecilere insani yardım sağlamıştı. 2004 yılı sonunda Arap Birliği Darfur için ateşkes izleme komitesine katılmıştır. 2006 yılında ise El-Beşir Arap Birliği başkanlığı görevini üstlenmiştir.

Sudan 1969 yılında İslam Konferansı Örgütü'ne (İKÖ) katıldı. Arap Birliği gibi İKÖ de Hartum'un Darfur'daki eylemlerini desteklemiştir. Sudan ayrıca Afrika'da Ekonomik Kalkınma için Arap Bankası, Arap Para Fonu ve İslam Kalkınma Bankası da dahil olmak üzere bir dizi diğer Arap veya İslami bölgesel kuruluşun da üyesiydi.(Shinn, 2015)

4.2. Körfez Ülkeleri ile İlişkiler

Suudi Arabistan 1990-91 Körfez Savaşı öncesinde Sudan için önemli bir mali destek kaynağıydı. Ancak bir yandan Sudan'ın izlediği İslamcı dış politikanın Suudi Arabistan'ın Vahhabi felsefesiyle uyuşmaması, diğer yandan Körfez Savaşı sırasında Sudan'ın Irak'a verdiği destek Suudi Arabistan ile ilişkilerini olumsuz etkilemiş, Suudi Arabistan Sudan'a sağladığı hibeleri, proje kredilerini ve imtiyazlı petrol satışlarını askıya almış ve bu eylemin Sudan'ın bütçesi ve ekonomisi üzerinde yıkıcı bir etkisi olmuştur. Ancak 1995'te ilişkiler tekrar normalleşip iyileşmeye devam etmiştir. İki ülke 2004 yılında bir siyasi koordinasyon komitesi kurmak üzere bir anlaşma imzalamış, El-Beşir 2004 yılı Mayıs ayında Suudi Arabistan'ı ziyaret etmiştir. İki ülke 2005 yılında suç, uyuşturucu kaçakçılığı ve terörizmle mücadele konusunda iki güvenlik anlaşması imzalamıştır. Suudi Arabistan, bir yandan Suudi hükümetinin Darfur politikasını desteklerken, öte yandan Güney Sudan'daki kalkınma projeleri için yardım sağlamıştır. Kayda değer sayıda Sudanlının uzun yıllardır Suudi Arabistan'da çalışıyor olması ilişkilerin önemini arttıran bir diğer faktör olmuştur.(Shinn, 2015)

2008 küresel ekonomi ve gıda krizinin ardından Körfez ülkeleri, küresel gıda ticaretindeki şoklara karşı kırılganlıklarını azaltmak üzere Sudan ve diğer güney komşu ülkeler

ile tarımsal yatırım planları ve büyük arazi anlaşmaları yapmışlardır.(Lippman, 2010) Sudan, su ve toprak kaynaklarını yoğun bir şekilde kullanarak Körfez Arap sermayesi ile ortaklaşa büyük çaplı tarımsal projeler yürütmektedir. Tarım ve hayvancılık sektörlerine yönelik Körfez yatırımlarda Sudan ilk sırada yer almaktadır. Körfez ülkelerinin Sudan'ın tarımına yaptığı yatırımlar, aynı zamanda Sudan'a Nil havzası politikasını Mısır'ın kaygılarından uzak bir şekilde belirleme konusunda güven vermiştir. Körfez ülkelerinin yatırım fonları Sudan'ın baraj, hidroelektrik ve gıda sektörlerini desteklemeye devam etmiştir.

Bu tür yatırımlar bir yandan Mısır, diğer yandan Etiyopya ve Sudan arasında Nil sularından yararlanma hakları bakımından gerilime neden olmuştur. Körfez ülkelerinin Nil havzasında artan çıkarlarının neden olduğu değişen güç dengesi nispeten Etiyopya ve Sudan'ın lehinedir. Nitekim üst düzey Suudi yetkililer Aralık 2016'da BERB baraj projesini ziyaret ettiklerinde projeyi desteklediklerini teyit etmişlerdir. Körfez İşbirliği Konseyi (KİK), enerji kaynaklarını çeşitlendirmek amacıyla BERB projesiyle üretilen enerjiyi ithal etmeyi gündemine almıştır.(Darby, 2018) Kıyıdaş ülkeler arasında Nil sularının kullanımını düzenleyen bölgesel kurumların ve anlaşmaların olmaması, Körfez ülkelerinin ikili anlaşmalar yoluyla havzadaki nüfuzlarını genişletmelerini kolaylaştırmıştır. Bütün bunlar Sudanlı ve Etiyopyalı liderlere Nil üzerinde daha fazla hidroelektrik santrali inşa etme planlarında Mısır'a karşı daha büyük bir avantaj ve pazarlık gücü sağlamıştır.

Dolayısıyla Mısır sadece güney komşularıyla değil, başta Suudi Arabistan ve BAE olmak üzere Orta Doğu ve Afrika Boynuzu'ndaki yeni güçlü aktörlerle ve bölgesel rekabetlerle giderek karmaşıklaşan bir bölgeyle de mücadele etmek zorunda kalmıştır. Suudi Arabistan ve BAE, her ikisi de Mısır'ın ulusal güvenliği için hayati önem taşıyan Kızıldeniz ve Nil Nehri yataklarındaki çıkarlarını güvence altına almak için siyasi ve mali güçlerini istikrarlı bir şekilde kullanmıştır. Suudi Arabistan ve BAE'nin Afrika-Arap ortak eylemlerindeki liderlik rolünün yükselişi, Sudan gibi Cibuti ve Somali'nin de 2016 yılında İran ile bağlarını koparmasıyla öne çıkmıştır (Aman 2017).

Öte yandan Müslüman Kardeşler yanlısı Katar ile Suudi Arabistan, BAE, Bahreyn ve Mısır'ı karşı karşıya getiren Haziran 2017'deki Körfez Krizi, çatışmada taraf tutmaya zorlanan Sahra Altı Afrika ülkelerini de etkilemiştir. İlginç bir şekilde Sudan ve Etiyopya tarafsız kalarak krizden fayda sağlamış, hem Katar'dan hem de diğer KİK ülkelerinden yatırım almaya devam etmiştir. Arap Baharı'ndan bu yana Sudan bir dizi savunma ve ekonomik anlaşma imzalamış

ve mali yardım karşılığında Yemen’de Suudi liderliğindeki savaşa katılmak üzere binlerce Sudan askerini görevlendirmiştir. Mısır ise 2016 yılında Kızıldeniz’de Akabe Körfezi’nin hemen çıkışında yer alan stratejik öneme sahip iki ada olan Tiran ve Sanafir üzerindeki egemenliğini, Sisi’nin Mursi’ye karşı darbesine verdiği destek ve gelecekteki Suudi yatırımları için minnettarlığını göstermek amacıyla Suudi Arabistan’a bırakmıştır. Bundan kısa bir süre sonra Sudan, Mısır’ı Kızıldeniz’in Afrika kıyısında Mısır-Sudan sınırında yer alan Halayib ve Şelatin adlı iki tartışmalı liman kentinin statüsünü müzakere etmeye ya da anlaşmazlığı Uluslararası Tahkim Mahkemesi’ne taşımaya çağırmıştır.(Sakr, 2018)

Öte yandan Sudan da son birkaç yıldır Katar’dan milyarlarca dolar yardım almış ve Katar’ın Darfur çatışmasındaki arabuluculuk rolünden yararlanmıştır. Katar’ın desteği Darfur, Güney Kordofan ve Mavi Nil bölgelerindeki isyanlar karşısında El-Beşir rejiminin ayakta kalmasını sağlamıştır.(Cafiero, 2017) Sudan’ın Mısır ile ilişkilerinin kötü gittiği 2017 yılında Sudan, Katar’a karşı boykot cephesinde yer alan Mısır’ı Sudan rejimine karşı Darfurlu isyancıları desteklemek ve onlara silah sağlamakla suçlamıştır.(Tribune, 2017d)

Suudi Arabistan, BAE, Bahreyn ve Mısır’dan oluşan Arap dörtlüsüne göre Katar, Haziran 2017’den bu yana “teröre verdiği sürekli destek” nedeniyle tartışmalı bir ülke olarak görülmüş, bu nedenle dört ülke Katar ile tüm diplomatik ilişkilerini kesmiş, hava sahalarını ve limanlarını Katar trafiğine kapatma kararı almıştır. Buna mukabil Sudan, iki ülke arasında birçok alanda artan işbirliği çerçevesinde ülkesinin Kızıldeniz kıyısında en büyük limanı kurmak üzere Katar ile anlaşmaya varmış, Katar’ın “Port Sudan” limanını Sudan ve komşularına hizmet verecek en büyük konteyner limanı olacak şekilde geliştirmeyi amaçladığı ifade edilmiştir. Sudan Yatırım Bakanlığı’na göre Sudan’daki Katar yatırımlarının miktarının 3.8 milyar doları aşmıştır.(Peninsula, 2017)

4.3. Irak ve İran ile İlişkiler

1980’lerde Irak ve İran arasındaki savaş sırasında Sudan dikkatli bir denge politikası izleyerek çatışmaların durdurulması çağrısında bulunmuş, ancak Irak’a daha fazla sempati duymuştur. Sudan birkaç kez çatışmalarda arabuluculuk yapmayı teklif etmiş, 1988 yılına gelindiğinde Sudan, BM Güvenlik Konseyi’nin 598 sayılı kararına dayanarak savaşa son verilmesi çağrısında bulunmuştur. 1990 yılında ise Irak’ın Kuveyt’i işgalini destekleyerek Bağdat ile yakın ilişkiler kurmuştur. Nitekim o dönemde Irak’ın Sudan’a silah sağladığına

inanılıyordu ve 1990'ların ortalarında Sudan'ın petrol kaynaklarının kullanımına yardım etmeyi kabul etmişti. Sudan, 11 Eylül 2001 terör saldırılarından sonra ABD ile ilişkilerini geliştirmeye çalışsa da, Irak'ın ABD öncülüğündeki işgalini eleştirmeye devam etmiştir. Ancak Irak'ta Saddam Hüseyin liderliğindeki Baas rejiminin devrilmesinin ardından Sudan'ın Irak konusundaki tutumu daha karmaşık bir hal almıştır. Sudan'ın insan hakları konusundaki sicilini sert bir şekilde kınayan ABD'yi Irak'taki mahkumlara karşı çifte standart uyguladığı için eleştirmiş, Sudanlılara ülkedeki ABD müteahhitleriyle çalışmamalarını tavsiye etmişti. Ancak 2004 yılı sonlarına doğru Sudan'ın yeni Irak hükümetiyle ilişkileri iyileşmeye başlamış, Irak Dışişleri Bakanı Hartum'u ziyaret edip El-Beşir ile görüşmüştür. Daha sonra Sudan genellikle Irak hakkında yorum yapmaktan kaçınmıştır.(Shinn, 2015)

Sudan-İran ilişkilerine gelince; Sudan'ın İran ile tutarsız da olsa derin bir ilişkisi bulunuyordu. Körfez Savaşı sırasında Sudan'ın Irak'ı desteklemesiyle bozulan ilişkiler 1990'ların ortalarından itibaren düzelmeye başlamıştı. Ancak dikkate değerdir ki Sudan-İran ilişkileri, ağırlıklı olarak Sudan-Mısır ilişkilerinin etkisi altında kalmıştır. Mısırlı liderler darbenin Ulusal Kongre Partisi'ne (NCP) dönüşen NIF'in İslamcılar tarafından planlandığının farkındaydı. İki ülke arasındaki ilişkiler Sudan'ın kendisini İslam Cumhuriyeti olarak ilan etmesi ve El-Beşir'in İslamcı dış politikası nedeniyle İran devrimini model olarak gören Hasan el-Turabi ile ittifak kurmasıyla kötüleşmişti.(Burr & Collins, 2003) Mısır'ın Sudan'ın İslamcı ideolojisini bölgeye ihraç etmesinden duyduğu endişe, Sudan'ın İran ile yeni ittifakı ve 1990'ların büyük bölümünde Mısır'daki silahlı İslamcı grupların yeniden canlanması ile aynı zamana denk gelmiştir. Sudan-İran etkileşimi 2004 yılında önemli ölçüde artmış, iki ülke güvenlik işbirliği konusunda bir memorandum imzalamış ve Sudan İran'ın nükleer enerjiyi barışçıl amaçlarla kullanma hakkını desteklemiştir. Ayrıca tarım sektöründe teknik, eğitim ve araştırma işbirliğini artırmaya yönelik anlaşmalar yapılmıştır. İran Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi, Ekim 2004'te Sudan'a yaptığı ziyaret sırasında Hartum'un Darfur krizini tartışmalı bir şekilde ele almasını desteklemiş ve ekonomik, tarımsal ve bankacılık konularında ikili işbirliği anlaşmaları imzalamıştır. İran'ın Orta Doğu'da giderek daha önemli bir aktör haline gelmesiyle Sudan da Tahran'la etkileşimini artırmıştır. El-Beşir Nisan 2006'da İran'ı ziyaret etmiş, Sudan Savunma Bakanı Ocak 2007'de Tahran'a yaptığı ziyarette İran'ın silah satışını ve Hartum güvenlik güçlerinin eğitimini görüşmüştür. İran Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinejad Şubat 2007'de Hartum'u ziyaret ederek Sudan'a güçlü destek vermiş ve çeşitli anlaşmalar imzalamıştır.(Shinn, 2015)

Sudan-İran ittifakı, El-Beşir'in Irak'ın Kuveyt'i işgalini desteklediği için uluslararası alanda izole edilmesi ve ABD'nin askeri ve mali yardımını kaybetmesiyle güçlenmiştir. İki devlet Tahran'ın Hartum'a petrol, silah ve mali yardım sağladığı bir güvenlik anlaşmasına vardığında İran Sudan'ın bölgedeki en önemli müttefiki haline gelmiştir.(Tekle, 1996, s. 504)

4.4. İsrail ile İlişkiler

Sudan, İsrail ile savaşan Arap ülkelerinden biridir ve Arap Birliği'nin üç hayır (Barışa hayır, tanımaya hayır, müzakereye hayır) kararını kabul etmiştir.(Ahren, 2020) 1948 Arap-İsrail Savaşı ve 1967 Altı Gün Savaşı sırasında Sudan İsrail ile savaşa girmiş, savaşmak üzere birlikler göndermiş ve İsrail'i düşman bir devlet olarak görmüştür. Ömer el-Beşir döneminde de -son dönemi hariç- İsrail ile açık, resmi bir diplomatik ilişki içinde olmamıştır.

İsrail de sıklıkla Sudan'ı “tehlikeli bir terörist devlet” ve Ömer el-Beşir'i “savaş suçlusu” olarak nitelendirmiştir.(Sudanile, 2012) İsrail hava kuvvetlerinin 2009 ve 2012 yıllarında Sudan kuvvetlerine ve Sudan'da gizlenen teröristlere saldırdığı iddia edilmiştir.

Ocak 2016'nın başlarında Sudan Dışişleri Bakanı İbrahim Ghandour ve Devlet Başkanı Ömer El-Beşir, ABD hükümetinin ekonomik yaptırımları kaldırması koşuluyla İsrail ile ilişkilerin normalleştirilmesini gündeme getirmişlerdir.(Eldar, 2016) Eylül 2016'nın başlarında İsrail'in ABD hükümeti ve diğer Batılı ülkelerle temasa geçtiği ve Sudan ile ilişkileri iyileştirmek için adımlar atmaya teşvik ettiği ortaya çıkmıştır.(Ravid, 2016) Sudan Devlet Başkanı Ömer El-Beşir, bunu Suudi Arabistan'ın Okaz gazetesine verdiği röportajda şöyle demiştir: “İsrail bugün Suriye'yi işgal etmiş olsaydı, şimdi olduğu gibi bir yıkım olmayacaktı, öldürülenlerin sayısı şimdiki kadar olmayacaktı, yerinden edilenlerin sayısı şimdiki kadar olmayacaktı.”(Eldar, 2016)

Ömer el-Beşir döneminde başlatılan normalleşme adımları, el-Beşir'in devrilmesi sonrasında sürdürülmüştür. Şubat 2020'de İsrail Başbakanı Benjamin Netanyahu ve Sudan Egemenlik Konseyi Başkanı Abdulfettah el-Burhan Uganda'da bir araya gelmiş ve iki ülke arasındaki ilişkileri normalleştirme konusunda anlaşmışlardır. (Landau, 2020) Ağustos 2020'de ABD Dışişleri Bakanı Michael R. Pompeo aralarında Sudan'ın da bulunduğu birkaç Arap Birliği ülkesini ziyaret etmiştir.(State.gov, 2020) 15 Eylül 2020'de BAE ve Bahreyn İsrail ile

Abraham Anlaşmalarını⁸ imzalamış ve böylece 1994'te Ürdün'den bu yana İsrail ile barış anlaşması imzalayan ilk Arap ülkesi olmuştur.(BBC, 2020) Moritanya 1999 yılında İsrail'i tanımış ancak 10 yıl sonra ilişkilerini kesmiştir. 19 Ekim 2020'de ABD Başkanı Trump, Sudan hükümetinin 1998'de Kenya ve Tanzanya'daki Amerikan elçiliklerine ve 2000'de USS Cole'a yapılan bombalı saldırıların kurbanları için vaat edilen 335 milyon dolarlık tazminatı yatırmaz Sudan'ı terörizmi destekleyen ülkeler listesinden çıkaracağına dair bir mesaj paylaşmış, birkaç gün sonra Sudan Enformasyon Bakanı paranın yatırıldığını söylemiştir.(Schwartz & Bariyo, 2020) Ertesi gün, 23 Ekim 2020'de, iki ülke arasındaki ilişkileri çözecek ve aralarında tam diplomatik ilişkiler kuracak Sudan-İsrail anlaşması açıklanmıştır. Açıklamada, tarımsal teknoloji, havacılık, göç ve diğer alanlara ek olarak tarıma odaklanarak ekonomik ve ticari ilişkilere başlama konusunda anlaşmaları belirtilmiştir.(Ala, 2020) Ekim 2020 ortalarında Sudanlı iş adamı Ebu'l-Kasım Bortom normalleşme sürecini hızlandırmak için İsrail'i ziyaret etmiş(Memo, 2020) 22 Ekim 2020'de İsrailli bir heyet Sudan'ı ziyaret etmiş ve burada iki ülke arasındaki ilişkilerin normalleştirilmesine yönelik görüşmeler için Abdulfettah el-Burhan ile bir araya gelmiştir.(Aljazeera, 2020) 23 Ekim 2020'de İsrail ve Sudan ilişkileri normalleştirmek için anlaşmaya varmıştır. Sudan hükümeti 6 Nisan 2021'de 1958 tarihli İsrail'i boykot yasasının yürürlükten kaldırılmasını onaylamış, karar 20 Nisan 2021'de Sudan egemenlik konseyi ve kabinesinin ortak toplantısında kabul edilmiştir.(Reuters, 2021) Sudan hükümeti anlaşmanın yürürlüğe girmesi için seçilmiş bir parlamentonun onayına ihtiyaç duyulduğunu ve bunun sadece bir ön anlaşma olduğunu vurgulamıştır.(Al-Kayyal, 2020) 6 Ocak 2021 tarihinde Sudan, Abraham Anlaşmaları Deklarasyonunu resmen imzalamış, imza töreni Sudan'ın başkenti Hartum'da ABD Hazine Bakanı Steven Mnuchin'in huzurunda gerçekleşmiştir.

4.4.1. İsrail'in Güney Sudan ve Darfur Politikası

İsrail, Güney Sudan'ın bağımsızlık sürecinde önemli bir rol oynamıştır. 2011 yılı Aralık ayında Güney Sudan Devlet Başkanı Salva Kiir Mayardit, İsrail Cumhurbaşkanı Şimon Peres'e ziyaretinde, "Güney Sudan'ın kuruluş sürecinde bizimle birlikte mücadele verdiniz. Siz olmasaydınız biz olmazdık" diyerek İsrail'in katkılarını özetlemiştir.(Bayram, 2016) İsrail'in ilgisinin temelinde siyasi hedeflerin yanı sıra ekonomik çıkarlar da vardır. Örneğin, İsrail'in

⁸ Abraham Anlaşmaları hakkında daha fazla bilgi için bkz. Bayrak, P. (2021). Abraham Accords: Palestine issue should be addressed for a peaceful Middle East. *Cappadocia Journal of Area Studies*, 3(1), 104-115.

içindeki kısıtlı su kaynakları artan ihtiyacını karşılamakta zorlanması, su sorununun ulusal güvenlik meselelerinden birine dönüşmesine neden olmuştur. Bu nedenle İsrail, Güney Sudan hükümeti ile anlaşarak Nil nehri ve ülkenin diğer kaynaklarından su temin etmeyi planlamıştır. Ayrıca İsrail, Güney Sudan meselesine müdahil olmasının diğer motivasyonları arasında Güneyli isyancılara destek vermek, Sudan hükümetini zayıflatmak ve ülkenin petrol, altın, uranyum ve alüminyum gibi önemli kaynaklardan yararlanmak yer almaktadır. İsrailli iş adamı Meir Greiver'in ifadesiyle, "İsrailli şirketler, Çinliler ve Avrupalılardan önce buradaki fırsatları yakalamak için ellerini çabuk tutmalıdırlar."(Bayram, 2016)

Darfur meselesinde Batı ile birlikte hareket eden İsrail, mülteci olarak kabul ettiği Darfurluları İsrail vatandaşlığına alma yönünde çalışmalar dahi başlatmıştır. Ayrıca İsrail'in Çad üzerinden Darfurlu isyancılara önemli miktarda silah sevkiyatı yaptığı ve Darfur'daki isyancı örgüt liderlerinin İsrailli yetkililerle zaman zaman toplantılar düzenlediklerini ileri sürülmüştür. Sudan Kurtuluş Ordusu lideri Abdulvahid Nur'un İsrail'de çeşitli temaslarda bulunduğu ve Tel Aviv'de bir irtibat bürosu açtığı bilinmektedir. Abdulvahid Nur, El Arabiye televizyonunun kendisiyle yaptığı bir röportajda (10 Ekim 2008) İsrail ile irtibatını gayet net bir biçimde savunmuştur. "Sudan vizyonumuz Hartum'da İsrail büyükelçiliğinin açılmasıdır" diyen Nur, ayrıca çok sayıda Darfurluyu mülteci olarak kabul ederek "soykırımdan koruduğu için" İsrail'e müteşekkir olduklarını belirtmiştir.(Bayram, 2014) İsrail'in Darfur ile bu kirli ilişkisi ve bazı isyancı örgüt liderlerinin İsrail ile bağlantısı, Sudan hükümeti tarafından Darfur sorununun İsrail tarafından manipüle edildiğinin delili olarak değerlendirilmiştir.

4.5. Türkiye ile İlişkiler

Sudan Haber Ajansı, Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın 24-25 Aralık 2017 tarihleri arasında ülkeye yaptığı ziyaret vesilesiyle Sudan-Türkiye siyasi ve ekonomik ilişkileri hakkında kapsamlı bir dosya yayınlamıştır.⁹ Dosyada, ilişkilerin tarihi, ilişkilerde geçilen aşamalar, başta ekonomik ve siyasi olmak üzere ortak işbirliği alanları ve iki Müslüman ülke arasında üst düzey siyasi liderlerin karşılıklı ziyaretleri ile ilgili konular ele alınmıştır. İki ülke arasındaki ilişkilerin, özellikle dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan'ın iktidara gelmesiyle birlikte spesifik bir sıçrama yaşadığı belirtilen dosyada, Sudan ve Türkiye'nin pek

⁹ Dosyanın Arapça tam metni için bkz. <https://www.alnilin.com/12908725.htm> Erişim Tarihi: 12.12.2022

çok alanda ortak çıkar, ortak kaygı ve ortak politikaları paylaştığı belirtilerek ilişkilerin gelişmesinin ne denli önemli olduğu vurgulanmıştır.

Cumhurbaşkanı düzeyinde ilk resmi ziyaretin Cafer el-Numeyri'nin 1981'de Türkiye'yi ziyaret etmesiyle başladığı, aynı yıl ilk kez Sudan'ın Türkiye'de diplomatik temsilcilik açtığı belirtilen dosyada, 2002 yılında Türkiye'de Adalet ve Kalkınma Partisi'nin iktidara gelmesi ve 2005 yılında Kapsamlı Barış Anlaşması'nın imzalanması sonrasında iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmeye başladığı, siyasi ilişkilerde büyük ilerlemeler yaşandığı ifade edilmiştir.(Darwisheh, 2020)

Özetle, iki ülke uluslararası platformlarda birbirlerini desteklemiş, Sudan 2009-2010 döneminde Güvenlik Konseyi'nin daimî olmayan üyesi olarak Türkiye'nin başarısında önemli bir rol oynamış, Türkiye de Sudan'ın egemenliğini, istikrarını ve toprak bütünlüğünü desteklemiştir. Yine Sudan, Türkiye'nin 2007 yılı İslam Konferansı Örgütü Genel Sekreterliği görevine adaylığını desteklemiş, Kıbrıs sorununun Birleşmiş Milletler çerçevesinde çözülmesini savunmuştur. Türkiye, Ankara, Hartum ve Juba arasında üçlü bir işbirliği mekanizması aracılığıyla Sudan ile Güney Sudan Devleti arasında barış ve istikrarı desteklemek amacıyla, sınır bölgelerini barış ve istikrarı teşvik edecek şekilde geliştirmeye yönelik bazı ortak ekonomik projeleri hayata geçirmek üzere bir öneri sunmuştur.

İki ülke arasındaki ekonomik ve ticari işbirliği ilişkileri son derece geliştirilmiş, ticaret ve ekonomik ortaklık, yatırım, sanayi, tarım ve hayvancılık, bilim ve teknoloji, enerji ve madencilik, ormancılık, çevre ve su kaynakları, ulaştırma, iletişim, sağlık, eğitim, kültür, teknik yardım ve kapasite geliştirme alanlarında işbirliği yapılmıştır. Türkiye Kalkınma ve İşbirliği Ajansı (TİKA) aracılığıyla, Şubat 2014'te açılışı yapılan 50 milyon maliyetle Nyala Hastanesi, Hartum Mesleki Eğitim Merkezi, konveyörlü suni tohumlama laboratuvarı, Darfur üniversitelerinin laboratuvarlarının rehabilitasyonu ve Sevakin Adası'nda¹⁰ restorasyon projeleri yürütülmüştür. Cumhurbaşkanı ve bakanlar düzeyinde karşılıklı çok sayıda ziyaret gerçekleştirilmiştir.

¹⁰ Sevakin Adası, Kızıldeniz kıyısında Mekke ve Medine'ye yakın konumda bulunan stratejik bir adadır. Sudan'ın Osmanlı Devleti hakimiyetinde olduğu dönemde Sudan'ın en önemli limanıydı ve Osmanlı kuvvetleri tarafından Hicaz vilayetini güvence altında tutmak için kullanılıyordu. Geçen yüzyılda Sevakin Adası'nın 60 km kuzeyinde Port Sudan'ın inşa edilmesiyle birlikte faaliyet dışında kalmıştır. Türkiye'nin girişimleriyle tekrar stratejik önemine kavuşmaya başlamıştır.

İki ülke arasındaki ticaret hacmi 2013 yılında 291 milyon dolar iken 2015 yılında 500 milyon doları aşmıştır. Sudan Yatırım Bakanlığı tarafından yayınlanan bir rapora göre, Sudan'daki Türk yatırımlarının hacmi ise 2000-2017 döneminde 288 yatırım projesi kapsamında iki milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.(Tribune, 2017b) Raporda, Türkiye'nin Sudan'daki yatırım projelerinin mobilya, amonyum ürünleri, demir ve çimento, gıda maddeleri, elektrikli hizmetler, elektrikli ev aletleri ve madencilik alanlarında sanayi sektörünü kapsadığı, hizmet sektöründe kara taşımacılığı, karayolu, köprü, kazı, inşaat, taahhüt ve sağlık hizmetlerinde hizmet alanlarına yatırım yapıldığı, ayrıca tarım ve hayvancılık alanlarında yatırım projeleri bulunduğu belirtilmiştir.

Türkiye'nin Orta Doğu ve Afrika'ya açılım politikasını içeren yeni stratejisinin bir parçası olarak, Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Sudan ziyareti ve Sevakın Adası anlaşması, ayrıca Türkiye'nin 30 Eylül 2017'de Somali'nin başkenti Mogadişu'da dünyanın en büyük yabancı askeri üssünün açılışını yapması bölgede zaten gergin olan siyasi durumu daha da gerginleştirmiştir.(Mahmoud, 2017)

Daha önce 2006 yılında Başbakan sıfatıyla Sudan'ı ziyaret eden Cumhurbaşkanı Erdoğan, 24 Aralık 2017 tarihinde kalabalık bir heyetle birlikte Hartum'a iki günlük resmi bir ziyarette bulunarak, bir Türk Cumhurbaşkanı'nın Sudan'a gerçekleştirdiği ilk ziyareti gerçekleştirmiştir. Ziyaret sırasında Sudan Devlet Başkanı Ömer El Beşir ve Türkiye Cumhurbaşkanı Erdoğan, iki ülke arasındaki ticaret hacmini bir yıl içinde 1 milyar dolara çıkarma konusunda mutabık kalmışlar ve ikili ticaret hacmini 10 milyar dolara çıkarma niyetlerini açıklamışlardır.(Kucukgocmen & Abdelaziz, 2017) Zira Sudan, Türkiye'nin kıtadaki diplomatik, askeri ve ekonomik varlığını arttırmasına yardımcı olan dost ve kardeş bir ülke olarak Afrika'ya açılan bir kapı olarak görülmüştür. Bu çerçevede Türkiye-Sudan ilişkileri siyasi, ekonomik, askeri ve kültürel alanlarda gelişmeye devam etmiş ve Türkiye Sudan'a yönelik ABD yaptırımlarının kaldırılması çabalarında yıllar boyunca Sudan'ı siyasi olarak desteklemiştir.

Cumhurbaşkanı Erdoğan, Sudan'ın Temmuz 2016'da Türkiye'deki başarısız darbeye karşı duruşunu memnuniyetle karşılayarak “bu konuda gösterdiğiniz dayanışmayı unutmayacağız” ifadelerini kullanmıştır.(Tribune, 2017b) Ankara'nın talimatıyla Sudan, bir zamanlar FETÖ örgütü tarafından yönetilen okulları kapatmış ve hareketin darbe girişimini finanse ettiğinden şüphelenilen Türk vatandaşlarının tutuklanmasına yardımcı olmuştur. Zira

Türkiye, örgütün Afrika'daki etkinliğini yok etmek için yoğun çaba harcamıştır.(Tribune, 2017a)

Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Sudan ziyareti çerçevesinde Türk, Sudanlı ve Katarlı Genelkurmay Başkanları 27 Aralık 2017 tarihinde Hartum'da bir araya gelmiş, ancak toplantı ya da ele alınan konular hakkında ayrıntı verilmemiştir.(Today, 2017)

Türkiye ile Sudan arasındaki askeri işbirliğinin örnekleri arasında, Türkiye, Sudan ve Katar ortak projesi olan Soor askeri üniforma fabrikası ve 700 askeri personel taşıyan Türk askeri gemilerinin Haziran 2015'te Port Sudan limanında Sudan donanmasıyla gerçekleştirdiği ortak eğitim bulunmaktadır.(Sudanow, 2017)

Türk Polis Teşkilatı da iki ülke arasındaki güvenlik işbirliği çerçevesinde her yıl Sudanlı polis memurlarına çeşitli eğitim kursları vermektedir. Bugüne kadar 3800'den fazla Sudanlı polis memuru Türk Polis Teşkilatı tarafından eğitilmiştir.(MFA, 2022)

Türkiye'nin Darfur politikası ise 2008'de iki kez Türkiye'yi ziyaret eden Sudan Devlet Başkanı Ömer El-Beşir'in Türkiye ziyaretleri ve sonrasında gelişen süreçle belirginleşmiştir. Uluslararası Ceza Mahkemesi tarafından 108 ülkeye seyahati engellendiği halde Türkiye'ye davet edilen El Beşir'in bu ziyareti bazı uluslararası örgüt ve kuruluşların tepkisine yol açmıştır. Ancak Türkiye izlediği yaklaşımla, masumiyet karinesi çerçevesinde suçluluğu mahkeme kararıyla kanıtlanana kadar El-Beşir yönetiminin doğrudan soykırımla suçlanmasına karşı çıktığı yönünde bir izlenim vermiştir.(Bayram, 2014)

Arap ve Müslüman dünyasıyla daha güçlü ilişkiler kurma ve bölgede siyasi ve ekonomik varlığını güçlendirme motivasyonunun Türkiye'nin Darfur politikasında etkili olduğu söylenebilir. Nitekim Türkiye'nin sadece Sudan ile sınırlı kalmayan ekonomik ve ticari ilişkileri kapsamında Afrika ile ticaret hacmi 2006'dan bu yana 7 milyar dolardan 18 milyar dolara çıkmıştır. Sudan ile Türkiye arasındaki ekonomik ve ticari ilişkilerinin gelişme göstermeye başladığı 1997 yılında karşılıklı ticaret hacmi 35 milyon dolar iken 2005 yılında bir önceki yıla göre yüzde 53'lük artışla 153 milyon dolara yükselmiştir.(Bayram & Emiroğlu, 2016)

BÖLÜM 5: ÖMER EL-BEŞİR DÖNEMİNDE KÜRESEL GÜÇLER İLE İLİŞKİLER

5.1. Amerika Birleşik Devletleri ile İlişkiler

ABD II. Dünya Savaşı sonrasında izolasyonizmden çıkarak dünyaya açılmaya başladığında hızla Afrika ülkeleri ile ilişkiler geliştirmiş, bölgede etkin olmaya çalışmış, buna göre politikalar oluşturmuş olmakla birlikte, ABD-Afrika ilişkileri, savaş sonrasında başlayan ve 90'lı yıllara kadar devam eden ABD-SSCB arasındaki Soğuk Savaş süreci ve buna bağlı endişelerin ve önceliklerin etkisi altında kalmıştır.

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte Sovyetler Birliği ile stratejik rekabet ve komünizm riski gibi bazı nedenlerin ortadan kalması sonucu, 1990'lı yıllarda ABD'nin dış politikasında Afrika gibi bölgelerin önemini azalmıştır. Nitekim Afrika ülkelerinin güvenlik sorunları ve uluslararası sistemde Afrika ekonomisinin yeterince önemsenmemesi, ABD'nin dış politik öncelikleri arasında Afrika'nın alt sıralarda yerl almasına neden olmuştur. Ancak daha sonra ortaya çıkan birtakım faktörlere paralel olarak değişen stratejik yaklaşım Afrika'nın önemi artırmaya başlamıştır.

ABD'nin Afrika politikalarının bir parçası olan ABD-Sudan ilişkileri, genel olarak ABD'nin Afrika'ya bakışını yansıtmakla birlikte Sudan'ın ABD dış politikasındaki yeri ve süregelen iç krizlerine yaklaşımları bağlamında spesifik bir önem arz etmektedir. Dolayısıyla ABD-Sudan ilişkilerini analiz etmek bakımından, öncelikle ABD dış politika gündeminde öncelikleri belirleyen faktörlerin ve değişimlerin ele alınması gerekmektedir. Zira bu faktörlerin, ABD'nin Afrika politikasını etkilediği ve şekillendirdiği kadar Sudan ile ilişkilerine de doğrudan veya dolaylı yansımaları olmuştur.

Kuşkusuz Sudan ABD'nin Afrika politikası çerçevesinde önemli bir yere sahiptir. Soğuk Savaş döneminde yaşanan askeri darbeler ve iktidar değişiklikleri, bu süreçlerin Sudan'ın ABD veya SSCB'ye yaklaşması üzerindeki etkisi, Sudan'ın iç sorunlarının uluslararası düzeydeki yansımaları ve zengin enerji kaynakları, bunlara bağlı olarak yükselen

Asyalı güçlerin etkin hale geldiği bölgelerden biri olarak Sudan'ı ABD açısından son derece kritik bir ülke konumuna çıkarmıştır.

Bu durum SSCB'nin dağılması sonrasında Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte kısmen önemini kaybetmiş gibi gözükse de, bilhassa iç sorunların çözümünde yaşanan ilerleme, istikrarlı iktidar döneminin başlaması ve Çin gibi yeni güçlerin Afrika pazarına girmeye yönelmesi gibi faktörler ABD'nin dış politik önceliklerinde Sudan'ı yeniden üst sıralara yükseltmiştir.

ABD'nin dış politikası genel olarak çıkarlar temelinde uzun vadeli bir stratejik planlamanın ürünü olmakla birlikte iç politik faktörlerden ve değişimlerden etkilenebilmekte, iktidara gelen partinin Demokrat ya da Cumhuriyetçi olmasına göre değişkenlik gösterebilmektedir. Zira her parti ya da ABD başkanının politik yaklaşımları ve tercihleri doğal olarak birbirinden farklı olabilmektedir. Ancak bu farklılık, çoğu zaman ABD politikalarında radikal değişimlere yol açmamakta, farklı parti ve liderlerin iktidara gelmesine rağmen dış politika amaçlarının sürdürüldüğü görülmektedir. Aksine politika farklılıklarına neden olan temel faktör konjonktürel değişimler olmaktadır. Nitekim Soğuk Savaş'ın sona ermesi, herhangi bir ülkede askeri darbe yaşanması ya da belirli bir bölgede savaş patlak vermesi gibi durumlar, ister istemez birtakım değişiklikleri beraberinde getirmektedir. Fakat enerji kaynakları, stratejik konuma sahip bölgeler, terörle mücadele, askeri üsler, ticari ve ekonomik ilişkiler gibi çıkarlar ve öncelikler etkin olmaya devam etmektedir.(Mead, 2001, s. 87)

Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve Sovyet rejimiyle rekabet, ABD'nin Afrika politikasının doğasını büyük ölçüde değiştirmiştir. Afrika kıtası, komünizm ve Sovyet nüfuzu korkusuyla ABD'nin dış politikasında öne çıkmış olsa da, komünizmin ve Sovyet rejim tehlikesinin ortadan kalkması sonrasında ABD'nin dış politikasında yine marjinal bir görünüm kazanmış, geçmişin aksine ABD'nin askeri rolünü en düşük seviyeye indirilmiştir. Nitekim ABD Savunma Bakanlığı tarafından 1995 yılında yayımlanan Sahra-Altı Afrika için Amerikan Güvenlik Stratejisi adlı belgede, "Sonuçta biz Afrika'da son derece küçük geleneksel stratejik çıkarlar görüyoruz" denilerek ABD'nin Afrika'da çok az stratejik çıkarlara sahip olduğu açıkça belirtilmiştir.(Blanchard, 2011, s. 11)

Bu dönemde, Soğuk Savaş sırasında odak noktası olan bazı Afrika ülkeleriyle güçlü, iki taraflı ilişkilere vurgu yapılmasına rağmen, Amerikan hükümet yetkilileri bölgesel politikalar benimsemişler ve demokrasinin inşa edilmesi, çatışmaların önlenmesi ve güvenliğin

sağlanması gibi birtakım ilkeler ortaya koymuşlardır. Bilhassa Bill Clinton yönetiminin Soğuk Savaş sonrasında Afrika'ya yönelik dış politikasının en önemli özellikleri şöyle özetlenebilir: ABD'nin dış politikasında marjinalleştirilmiş Afrika görünümünün pekiştirilmesi, komünizm tehdidinin ortadan kalkması nedeniyle Afrika ülkelerine yönelik askeri yardımların gözle görülür düzeyde azalması, insan haklarının desteklenmesi durumunda yardım sağlanması, Afrika ile ilişkilerin kurulmasında ekonomik çıkarların öneminin artırılması, İslamcılık ile ilgili artan endişeler ve bölgesel krizlerin çözümünde çok yönlü bir yaklaşım benimsenmesi.(Schraeder, 1994, s. 250-256)

Soğuk Savaş sonrasında oluşan tek kutuplu dünya düzeni ve ABD'nin dünya liderliğini ilan etmesi sonrasında ABD dış politikasında marjinal bir konuma düşmesi sonucu Afrika'nın önemini yitirdiği şeklinde bir algı oluşmasına rağmen, 1990'lı yılların sonlarına doğru bir yanda güvenlik endişeleri, diğer yanda ekonomik nedenler, 2000'li yıllarda Afrika'nın ciddi derecede önemini artırmasına tanık olmuştur. Özellikle ABD'nin güvenliğini doğrudan tehdit eden örnek olaylar olarak, 1998'de Kenya ve Tanzanya'daki ABD büyükelçiliklerinin bombalanması ve 11 Eylül 2001 saldırıları, ABD dış politikasının öncelikleri arasında yer alan enerji güvenliğinin sağlanması, başta Irak ve Afganistan savaşlarında yaşanan hezimetler ve Ortadoğu'da süregelen istikrarsızlıklar ile Çin ve Hindistan gibi Asyalı güçlerin Afrika pazarında ciddi ölçüde etkin hale gelmesiyle ortaya çıkan ekonomik rekabet ve bazı Afrika ülkelerinde yeni enerji kaynaklarının tespit edilmesi gibi faktörler bu politika ve perspektif değişiminde etkili olmuştur. Amerikan Başkanı George W. Bush, iki dönem iktidarı boyunca Afrika'ya yönelik çeşitli ziyaretler düzenlemiş, Afrika kıtasının ABD açısından ne denli önemli hale gelmeye başladığını göstermiştir. Kıta ülkeleri ile geliştirilen ikili ilişkilerin yanı sıra Afrika Birliği ve Güney Afrika Kalkınma Topluluğu gibi bazı Afrika bölgesel örgütleri ile de ilişkiler geliştirilmiş, Afrika ile ilişkileri gözlemlemek üzere Afrika ile diplomasi ve enerji ilişkilerinden sorumlu bir ABD bakan yardımcısı atanmıştır.(Blanchard, 2011, s. 7-8) Afrika'nın ABD için önemini ekonomik ve güvenlik açısından yeniden yansıtan bu konular, Afrika ile ilgili stratejik yaklaşımın yeniden ele alındığını göstermektedir. Dolayısıyla genel olarak denilebilir ki ABD'nin Afrika politikası, ağırlıklı olarak enerji kaynakları bakımından ekonomi ve terörle mücadele ve güvenlik tehditleri bakımından güvenlik odaklı bir seyir izlemektedir.

Afrika kıtasının stratejik önemi kıtanın hem olumlu hem de olumsuz yönlerinden kaynaklanmıştır, başka bir ifadeyle hem Afrika kıtasının enerji kaynakları hem de kıtadan ABD'ye yönelik tehditler ABD'nin dikkatini daha fazla bölgeye çekmiştir. Asyalı bölgesel

güçlerin kıtada ağırlık kazanması, terör tehditleri, bazı Afrika ülkelerinde yeni petrol kaynaklarının keşfedilmesi keşifler, ABD enerji ve güvenlik odaklı öncelikleri açısından kıtaya ilgisini artırmış, artık Afrika ABD için stratejik bir önem kazanmaya başlamıştır. Ayrıca 1998 yılında bazı Afrika ülkelerinden ABD'ye yönelik tehditlerin patlak vermesi, bazı Afrika ülkelerinde ABD'ye ve küresel çıkarlarına yönelik tehditlerde bulunan grupların varlığı, son yirmi yılda Afrika ülkelerini ABD'nin dış politikasında daha belirgin bir konuma yerleştirmiştir. Güvenlik ve enerji kaynaklı endişeler, ABD'nin dış politikasında stratejik bir değişiklik yapmasını, Afrika'daki enerji kaynaklarından daha fazla yararlanmaya çalışmasını, yükselen Asyalı güçleri kontrol etmek amacıyla Afrika ülkelerine daha fazla önem vermesini, dolayısıyla Afrika'ya yönelik daha müdahaleci bir politika izlemeye başlamasını gerektirmiştir.(Klare, 2002, s. 219)

Bu bağlamda ABD'nin Afrika ile ilgili dış politikasında, son yirmi yılda, özellikle George W. Bush ve Barack Obama dönemlerinde, terörizme karşı savaş, petrol kaynaklarının kontrolü, Afrika'da daimî askeri üslerin kurulması, Afrika pazarları ve kaynaklarının kullanımı, ticari ve ekonomik ilişkilerin artırılması ve radikal Müslüman gruplara karşı mücadele gibi konulara ağırlık verilmiştir.

ABD'nin Sudan politikası, Afrika'nın bir parçası olarak, genellikle ABD'nin Afrika politikasının genel çizgilerini taşıırken, Sudan'ın kendine özgü iç sorunları ve özel konumuna göre belirlenmiş özellikler de taşımaktadır. ABD'nin enerji ve güvenlik algısı çerçevesinde muhalifleri zayıflatma, tehditleri ortadan kaldırma, bölgesel politikalarına muhalif rejimleri kontrol altına alma, yükselen Asyalı güçlerle rekabet, enerji rezervlerine erişim gibi faktörler ekseninde politikalar geliştirilmektedir. Nitekim ABD-Sudan ilişkilerinin tarihine bakıldığında öncelikler ve çıkarlar temelinde şekillenen politika ve yaklaşımların iç politik, ekonomik, konjonktürel ve jeopolitik değişimlere uğradığı görülmektedir.

Soğuk Savaş döneminde, genellikle darbeler sonucu iktidara gelen Sudan hükümetlerinin ABD ile ilişkileri, Soğuk Savaş sürecinin dayattığı Doğu-Batı bloku ayrışmasında SSCB ile ilişkilerinin durumuna göre değişkenlik göstermiştir. ABD-Sudan ilişkileri, Sudan'ın 1956 yılında bağımsızlığını kazanmasından kısa bir süre sonra başlamış olmakla birlikte, 1967 yılındaki Arap-İsrail savaşı sonucu ilişkilerde kopma yaşanmış, ancak 1971 yılında Sudan Komünist Partisi, darbe yoluyla iktidar partisini devirmeye çalışmış, bunun üzerine Sudan Devlet Başkanı Cafer Numeyrî bu girişimde Sovyet müdahalesinin olduğundan

kuşkulananarak 1972 yılında ABD ile ilişkilerini tekrar güçlendirmeye yönelmiştir. İki ülke arasındaki ilişkiler, yine 1967 yılında Eritre’de rehin alınan 10 ABD’linin kurtarılmasında Numeyri’nin arabuluculuk yapması sonucu daha da gelişmiş, ABD hükümeti Sudan’a yönelik ekonomik yardımlarını yeniden başlatma kararı almıştır.

Bu trend, ABD’nin Libyalı terörist grupların Sudan’ı sızdığı iddiası üzerine Hartum’daki diplomatik temsilciliklerini azaltmasıyla gerilemeye başlamış, ancak Sudan 1986 yılında Sahra-altı Afrika ülkeleri arasında ABD’nin askeri ve kalkınma yardımlarını en çok alan ülke konumunu korumuştur. Fakat 1989’da Ulusal İslamcı Cephe tarafından yapılan darbe sonucu Ömer el-Beşir iktidarının başlamasıyla birlikte bu yardımlar askıya alınmıştır.

Ömer el-Beşir iktidarıyla birlikte ikili ilişkiler 1990’lı yıllarda daha da kötüleşmiş, Ömer el-Beşir’in Kuveyt’in işgali sırasında Irak’a verdiği destek, bazı Amerikan karşıtı İslami gruplarla ilişkileri ve Sudan’ın İran’a yakınlığı gibi durumlar ABD’yi endişelendirmiş, Başkan Clinton döneminde ABD Sudan’a baskı politikası uygulamaya başlamıştır. ABD’nin önemli bir yardımı olan Sudan’daki ekonomik yardım ve yatırımlar kesilmiş, “haydut devlet” nitelemesiyle Sudan hükümetine yönelik izolasyon politikası izlenmeye başlamış, 1993 yılında Sudan hükümetini terörü destekçisi ülkeler listesine almış ve 1996’da ABD’nin Hartum büyükelçiliğine düzenlenen operasyona karıştığı için kınamıştır.(Connell, 2005) Yine 1998’de ABD’nin Kenya ve Tanzanya’daki büyükelçiliklerinde meydana gelen saldırının ardından Sudan hükümetini suçlayan Amerikan hükümeti Sudan’a füze saldırısı başlatmıştır. Son Amerikan büyükelçisi Tim Carney Hartum’dan ayrılmış, o zamandan sonra ABD Sudan’a bir büyükelçi göndermeyip diplomatik ilişkileri maslahatgüzarlık seviyesine indirmiştir.(IBP, 2018, s. 41)

Ekim 2009’da ise Obama yönetimi, Sudan’a yönelik yeni bir strateji açıklamıştır. Buna göre; Darfur’da çatışma ve insan hakları ihlalleri ve soykırımın kesin olarak sona erdirilmesi; Kuzey ve güney arasındaki Kapsamlı Barış Anlaşması’nın uygulanması ve Sudan’ın uluslararası teröristler için güvenli bir yer olmaktan çıkarılması istenmiştir.

Soğuk Savaş’ın sona ermesiyle aynı zamana denk gelen Ömer el-Beşir rejimi ABD’nin dikkatini Sudan’a yöneltmiştir. Bir yandan bu iktidar değişikliği sonrasında bölgede siyasal İslam’ın yayılması gibi endişeler ve Sudan’da yeni petrol rezervlerinin keşfedilmesi gibi gerekçeler, diğer yandan Usame bin Ladin’in 90’lı yılların ortalarında Sudan’daki varlığı, Doğu Afrika’da ABD’ye karşı yapılan tehdit ve eylemler ve özellikle 11 Eylül saldırıları ABD’nin

Sudan'daki son gelişmelere daha fazla odaklanmasına neden olmuştur. Ayrıca Senato tarafından yayınlanan Terörizmle Mücadele Ulusal Stratejisi belgesinde, Sudan'ın teröre destek veren ülkeler arasında sayılması, ABD'nin Sudan'a ilişkin endişelerinin derinliğini göstermektedir. Keza Sudan'ın Afrika Boynuzu ve Kızıldeniz kıyısında yer alan jeopolitik konumu, ABD'nin Sudan'a daha fazla ilgi göstermesini sağlayan diğer nedenler arasında yer almaktadır. Yine Sudan, İslam ve Hristiyanlığın iki yaklaşımının yanı sıra farklı etnik kökenlerin bir karışımı olduğu için, stratejik nüfuz alanını genişletmek ve ulusal çıkarlarını geliştirmek için ABD'li politikacıların Sudan'ın içişlerine karışma nedenleri katlamıştır.

Öte yandan Sudan'ın enerji kaynakları ABD'nin ilgi odağındadır. Nitekim ABD'li şirketler bölgede yeni keşfedilen ve Suudi Arabistan'a rakip olabilecek petrol rezervlerine büyük ilgi göstermiştir. Sudan'da ayrıca büyük ölçekli doğal gaz yatakları vardır. Buna ek olarak Sudan, dünyanın en büyük üç yüksek saflıkta uranyum yataklarından birine ve dördüncü en büyük bakır yataklarından birine sahiptir.(Flounders, 2006)

5.1.1. ABD-Sudan Ticari ve Ekonomik İlişkileri

Sudan ekonomi, piyasalar, madenler ve kaynaklar açısından önemli bir Afrika ülkesi olarak kabul edilmesine rağmen, siyasi nedenlerden ve ABD'den Sudan'a yönelik yaptırımlar nedeniyle, son yirmi yılda iki ülke arasında çok az ilişki olmuştur. ABD ve Sudan'ı da içeren Doğu ve Güney Afrika Ortak Pazarı (COMESA) ve 2001 yılında bir Ticaret ve Yatırım Çerçeve Anlaşması (TIFA) imzalamıştır.

Sudan, 2018 yılında toplam 111 milyon dolarlık (iki yönlü) mal ticareti ile ABD'nin 168. ticari partneri konumundadır. Toplam ithalat 95 milyon dolar iken toplam ihracat 16 milyon dolar düzeyinde olmuş, ABD'nin Sudan ile ticareti fazlası 2018 yılında 79 milyon dolar olmuştur. Ayrıca ABD Ticaret Bakanlığı verileri arasında Sudan'ın ABD'deki yatırımları ve ABD'nin Sudan'daki yatırımlarına ilişkin hiçbir veri bulunmamaktadır.

İki tarafın siyasi ilişkilerinden etkilenen ABD-Sudan ikili ekonomik ilişkilerindeki bir diğer önemli husus da, ABD'nin Sudan ile ticari ilişkileri geliştirmekte isteksiz olması değil, aynı zamanda Sudan hükümetine baskı uygulamak için yaptırımların uygulanması doğrultusunda, ABD'nin Sudanlı bazı şirketlere ait birçok banka hesabını ve Sudanlı bazı yetkililerin hesaplarını ve varlıklarını bloke etmesinin yanı sıra bazı Sudanlı kamu şirketleri ile ekonomik ilişkileri yasaklamış olmasıdır.(State.gov, 2009, s. 9)

5.1.2. Terörle Mücadele Bağlamında Sudan-ABD İlişkileri

ABD'nin Sudan'a yönelik genel ilkeleri ve davranışsal çerçevesinin Afrika'ya yönelik olanlarla benzer olduğu söylenebilir. Başka bir deyişle, ABD'nin bölgesel politikalarına karşı çıkan bir ülke olarak Sudan'ın merkezi hükümetini zayıflatmaya çalışmak, Güney Sudan'daki isyancıların desteğiyle petrol rezervlerine ulaşmaya çalışmak ve terörle mücadele girişimi ABD'nin Sudan'a yönelik dış politikasının odakları olmuştur.

1990'ların ilk yıllarında, Sudan'da radikal İslamcı grupların varlığı ve ABD'ye muhalif ülkeler olarak Libya ve İran gibi ülkeler ile Sudan arasında iyi ilişkiler olması nedeniyle, ABD sıklıkla duyduğu endişeleri ifade etmiş, Sudan'ı haydut devlet kategorisinde değerlendirmiş ve yaptırımlar uygulamıştır. 1993 yılında Clinton yönetimi Sudan'ı teröre destek veren ülkeler listesine almış, Sudan topraklarında El-Kaide ve Hamas gibi grupların varlığı ve Sudan'ın bu tür gruplara destek olması gerekçe gösterilmiştir.(Bhattacharji, 2008) Yine 1996 yılında Birleşmiş Milletler tarafından da Sudan'a yaptırımları uygulanmış, Güvenlik Konseyi, iki Sudanlı diplomatı BM binasına bomba yerleştirmeye çalışmakla suçlamıştır. Amerika, 1998'de Kenya ve Tanzanya'daki büyükelçiliklerinde meydana gelen bombalı saldırılardan sonra Sudan'ı olaylarda El-Kaide ile işbirliği yapmakla da suçlamış, bu nedenle Sudan'a füze saldırıları düzenlemiştir.(Bhattacharji, 2008) 1999 yılında, terör örgütünü topraklarından atan Sudan devleti, terörle mücadelede işbirliğine istekli olduğunu göstermiş, ABD liderliğindeki Güvenlik Konseyi Sudan'a uygulanan bazı yaptırımları kaldırmaya ikna olmuştur. Sudan, ABD ile diyalog ve işbirliğinin yanı sıra terörizmin kınanması için bazı uluslararası sözleşmeleri de onaylamıştır. Bunun üzerine 2007 yılında Amerika Dışişleri Bakanlığı Sudan'ı “terörle mücadelede güçlü bir müttefik” olarak tanımlamıştır.(Bhattacharji, 2008)

5.1.3. Güney Sudan'ın Bağımsızlığı Sürecinde ABD'nin Politikası ve Rolü

ABD'nin politikalarına karşı olan Müslüman bir ülkeyi bölmek, merkezden ayrılması durumunda Güney Sudan'daki enerji rezervlerinin kontrolünü ele geçirme potansiyeli, yeni kurulacak Hristiyan devletinde üs kurabilme imkanı ve yeni devletin İsrail ile daha rahat ilişki geliştirebilme olasılığı gibi nedenlerle, ABD her zaman doğrudan ve dolaylı olarak Sudan'daki iç savaşta Güney Sudan'daki isyancı grupları desteklemiş, pek çok yönden katkıda bulunmuştur. Aslında Güney Sudan'ın önemi o kadar fazladır ki ABD bu bölgede üç konsolosluk açmıştır. Bu stratejiyi sürdürmek için, Sudan'ın merkezi hükümetine baskı uygulayan ABD, 2005 yılına kadar yapılan çok sayıda müzakere sırasında Güney Sudan'daki

isyancıların konumunu her zaman desteklemiştir. Sudan'ın Kenya'da sürdürülen müzakereler sırasında anlaşmayı kabul etmesi bu politikanın bir örneğidir. Ancak Amerika, Güney Sudan'daki isyancıları desteklemek ve Sudan merkezi hükümetine baskı yapmak için Güvenlik Konseyi gibi uluslararası örgütleri de kullanmış, 2005 yılında Kapsamlı Barış Anlaşması'na yol açan 2004 müzakereleri sırasında Bush yönetimi iki tarafı anlaşmayı onaylamaya teşvik etmede önemli bir rol oynamıştır. Bu anlaşma temelinde düzenlenen referandum sonucu Güney Sudan 2011 yılında bağımsızlığını ilan etmiştir. Dolayısıyla ABD'nin Sudan politikası bu çerçevede önemli bir başarı kazanmıştır.

5.1.4. Darfur Sorunu Bağlamında ABD'nin Politikası ve Rolü

2003 yılında Batı Sudan'da Darfur krizinin başlamasıyla birlikte, Amerikan hükümeti, bölgede hayati çıkarlarının olmaması ve çatışmaya müdahil olan iki tarafın da Müslüman olması gibi nedenlerle, bölgede süren kriz ve cinayetler konusunda bir süre sessiz kalmış ve ciddi bir tepki göstermemiştir. Ancak 2004 yılında, Amerikan dış politikası bazı nedenlerden ötürü değişmiştir. O yıl Sudan'ın Batısında yeni enerji kaynaklarının bulunduğu ilişkin raporların gündeme gelmesi, Kuzey ve Güney Sudan arasında süregelen müzakerelerin merkezi Sudan hükümeti tarafından baltalanma olasılığı ve Darfur'daki kriz konusunda ABD kamuoyunda yükselen tepkiler nedeniyle ABD hükümeti ciddi adımlar atmaya başlamış ve yaşanan olayları kınamıştır.(Fisher, 2012) Ancak ABD'nin Darfur krizine yönelik tepkileri temel olarak dört faktörden etkilenmiştir. İlki, terörle mücadele konusunda Hartum ile ilişkileri sürdürme isteğidir. İkincisi, Kuzey ile Güney Sudan arasındaki müzakerelerin sürdürülmesi ve kalıcı barışın sağlanması isteğidir. Üçüncüsü, silah ambargosu politikalarıyla gerginliğin azaltılması ve son olarak Irak Savaşı ve küresel düzeyde ABD'nin dünyanın jandarmalığını üstlenerek yürüttüğü tek taraflılık yaklaşımının olumsuz etkisidir.(Fisher, 2012)

ABD'nin son yıllarda Darfur krizi ile ilgili tutumu ve eylemleri, Sudan'a yönelik bölgesel stratejileri ve genel politikaları doğrultusunda analiz edilmelidir. ABD'nin Sudan'ı Afrika'ya yönelik politikaları gibi ilgilendiren temel amacı, Sudan'ın İslamcı merkezi devletini daha da zayıflatmak, Güney ve Batı Sudan'daki enerji kaynaklarına erişmek ve Sudan'ın yardımıyla terörle mücadele etmektir. Krizden sonra yaklaşık 12 petrol kuyusu keşfedilmiş ve ABD, petrol şirketleri ile işbirliği içinde Darfur'daki bu rezervlerin kontrolünü ele geçirmeyi başarmıştır. Bu bağlamda ABD, Darfur'daki olayları kınamış, ciddi ve çok taraflı bir şekilde Sudan merkezi hükümetini baskı altına almaya çalışmıştır. Bu politikalardan sonra Darfur

mesesini uluslararasılaştırmaya çalışan ve Sudan hükümetinin meşruiyetini azaltan ABD Darfur'daki nüfuzuna zemin hazırlamaya çalışmıştır. Bazı uzmanların görüşüne göre, ABD Güney Sudan'da elde ettiği nüfuzun bir benzerini, Darfur'da da uygulamaya koymak istemektedir.(Flounders, 2006)

Darfur örneğinde ise Sudan hükümetinin bu sorumluluğunu yerine getirmediği iddia edilmiş ve sözü edilen bölgede insan haklarına ve uluslararası hukuka aykırı eylemler ile soykırım suçu ve insanlığa karşı suç unsurlarının oluşup oluşmadığının belirlenmesi amacıyla BM Güvenlik Konseyi (BMGK), 18 Eylül 2004 tarih ve 1564 sayılı kararla BM Genel Sekreterliğine bir komisyonun kurulması konusunda yetki vermiştir. Bu karar doğrultusunda Darfur Olaylarına İlişkin Uluslararası Araştırma-Soruşturma Komisyonu atanmıştır. Bu komisyon 25 Ekim 2004 tarihinde çalışmalarına başlamıştır.(Bayram, 2017, s. 94)

Komisyonun hazırladığı ve 25 Ocak 2005 tarihinde BM Genel Sekreterliğine sunduğu rapor, Darfur'da hem insan hakları hem de uluslararası insancıl hukukun çiğnendiğini tespit etmiştir. Komisyon ayrıca Darfur'daki olaylara karışan hükümet yetkililerinin, paramiliter liderlerin ve isyancıların uluslararası ceza mahkemesinde yargılanmasını tavsiye etmiştir. Fakat bu rapor, insanlığa ve barışa karşı suç işleyen Sudan Hükümetinin soykırım politikası izlemediği sonucuna varmıştır.(Bayram, 2017, s. 95)

Takip eden süreçte Sudan hükümetinin 1593 sayılı kararının gereğini yerine getirmediği gerekçesiyle 14 Temmuz 2008 tarihinde UCM savcısı bu sefer Sudan Devlet Başkanı El-Beşir hakkında iddianame hazırlamış ve tutuklanarak UCM önünde yargılanmasını talep etmiştir. UCM savcısının iddianamesini inceleyen UCM Hazırlık Dairesinin yargıçları, 4 Mart 2009 tarihinde Sudan Devlet Başkanı El-Beşir hakkında tutuklama kararı çıkartmıştır. El-Beşir hakkında sivil halka karşı kasıtlı ve doğrudan gerçekleştirilen insanlık ve savaş suçlarını oluşturan saldırılarla ilgili suçlamalar yöneltilmiş ve adam öldürme, toplu katliam, kişilerin zorla yerlerinden edilmesi, işkence ile kadın ve çocukların ırzlarına geçilmesi gibi insanlığa karşı suç oluşturan eylemlerden dolayı itham edilmiştir. 6 Mart'ta tutuklama kararı Lahey'deki Sudan elçiliğine tebliğ edilmiştir.(Bayram, 2017, s. 97) ABD, İngiltere, Fransa ile diğer önemli Avrupa ülkeleri UCM'nin El-Beşir kararını desteklerken Çin ve Rusya olmak üzere Türkiye, Mısır, Suudi Arabistan, İran ve Pakistan gibi ülkeler ile Arap Birliği, Afrika Birliği, İslam Konferansı Teşkilatı Örgütü gibi kurumsal yapılar olumsuz karşılamışlardır.(Acar, 2010, s. 64)

Sonuç olarak; SSCB ve Doğu Bloku'nun dağılmasıyla birlikte 1990'lı yıllarda ABD'nin Afrika kıtasına verdiği önem nispeten azalmakla birlikte, 90'lı yılların sonlarına doğru ortaya çıkan güvenlik tehditleri ve keşfedilen enerji rezervleri ABD'nin yeniden Afrika kıtasına ilgi göstermesiyle sonuçlanmıştır. Bu çerçevede enerji kaynaklarının yoğun olarak bulunduğu Güney Sudan ve Darfur bölgelerinde süregelen krizler ve çatışmalar, ABD'nin Sudan'da daha aktif ve müdahaleci bir dış politika izlemesine neden olmuş, ciddi baskılar ve yaptırımlar ile karşı karşıya kalan Ömer el-Beşir liderliğindeki Sudan hükümeti, gerek Güney Sudan meselesinde, gerekse Darfur meselesinde geri adım atmak zorunda kalmıştır. Yıllarca yürütülen müzakereler sonucunda 2011 yılında düzenlenen referandumun ardından Güney Sudan devleti bağımsızlığını ilan etmiş, böylece gerek ABD, gerekse müttefiki İsrail'in bölgedeki nüfuzu ve olanakları önemli ölçüde artmıştır.

Bilhassa 11 Eylül saldırıları sonrasında George W. Bush liderliğindeki ABD hükümetinin benimsediği terörle mücadele konsepti, genel olarak Afrika kıtasında, özel olarak İslamcı hükümeti bulunduğu iddia edilen Sudan'da etkin olarak kullanılmıştır. Sudan uzun süre boyunca ABD tarafından terörü destekleyen ülkeler listesinde tutulmuş, Darfur'da yaşanan cinayetlerden ötürü Sudan devlet başkanı Ömer el-Beşir hakkında tutuklama kararı çıkarılmıştır.

Dolayısıyla ABD'nin Sudan politikasının ilkelerden tamamen uzak bir şekilde çıkarlar temelinde şekillendiği, yerel, bölgesel ve uluslararası düzeylerde etkin bir diplomasi yoluyla hükümet üzerinde baskı kurup amaçlarını gerçekleştirebildiği, bu sayede hem terörle mücadele konusunda, hem enerji kaynaklarına erişim konusunda, hem de yükselen Asyalı güçlerin etki ve rekabet gücünü kontrol altında tutmak bağlamında önemli başarılar sağladığı sonucuna varılmıştır.

5.2. Avrupa Birliği ile İlişkiler

Ömer el-Beşir liderliğinde gerçekleşen 1989 Sudan darbesi ve ardından yaşanan insan hakları ihlalleri karşısında günümüzdeki Avrupa Birliği'nin selefi olarak Avrupa Topluluğu Mart 1990'da kalkınma yardımlarını askıya almış ancak taraflar arasındaki diyalog, özellikle Sudan'ın İslamcı dış politikadan vazgeçtiği 1999 yılında yeniden başlamıştır. Avrupa Birliği (AB), Sudan'ın politikalarının eleştirisi bağlamında ABD'nin sert tutumunu dengelemiş, örneğin Darfur krizinin çözümünde Sudan'ın sorunlarına daha ılımlı yaklaşmış, hatta

Darfur'daki cinayetleri soykırım olarak nitelendirmemiştir. AB, Sudan ile yapıcı bir ilişki içinde olmuş ve yaptırım uygulama konusunda isteksiz davranmıştır ancak kalkınma yardımlarını azaltmak ya da durdurmaktan ve silah ambargosu uygulamaktan çekinmemiştir.

Avrupa Birliği'nin lokomotif ülkelerinden Fransa ile Sudan arasındaki ilişkiler de genel olarak iyi olmuştur. Bunun bir göstergesi olarak "Çakal Carlos" olarak bilinen Venezuelalı mafya lideri Ilich Ramirez Sanchez Ağustos 1994'te Hartum'da tutuklanıp Fransız güvenlik yetkililerine teslim edilmiştir.(Jonathan, 1994) Hatta Sudan'ın IMF ve BM ile ilişkilerini iyileştirmek için Sudan adına arabuluculuk yapmış, ayrıca SPLA'ya karşı kullanılmak üzere Sudan'a askeri yardımda bulunmuştur. Eski bir Fransız sömürgesi olan ve son yıllarda yakın ilişkiler içinde bulunduğu Çad, Fransa'nın Darfur'daki duruma bakışını etkileme eğilimde olmasına rağmen 2004 yılında Darfur'daki durumun soykırım olarak nitelendirilmemesi gerektiğini ileri sürerek Hartum'un yanında yer almıştır. Fransa'nın Darfur politikası, 2007 yılında Cumhurbaşkanı Nicolas Sarkozy'nin seçilmesinin ardından daha kritik bir hal almıştır.(Bayram, 2021, s. 90) Fransa, Haziran 2007'de Darfur'daki zulmü sona erdirmek için yeni bir uluslararası çaba başlatmayı amaçlayan büyük bir konferansa ev sahipliği yapmış, ancak kendisine danışılmadığı için kızgın olan Hartum konferansı boykot etmiştir.

Avrupa Birliği'nin resmi politikalarının aksine, sonradan Brexit süreciyle birlikten ayrılacak olan İngiltere'nin pozisyonu ise ABD politikalarına daha yakın olmuş, Hartum ve SPLM/A arasındaki çatışmaların sona ermesiyle sonuçlanan IGAD barış sürecini güçlü bir şekilde desteklemiştir. İngiltere Başbakanı Tony Blair Ekim 2004'te Hartum'u ziyaret etmiş ancak kriz uzadıkça Sudan'ın Darfur politikası konusunda daha eleştirel bir pozisyon almıştır.(Shinn, 2015) Öte yandan 2009 yılında Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin Ömer el-Beşir hakkında aldığı karar AB tarafından da benimsenmiştir. Hatta AB, Ömer el-Beşir'in Türkiye ziyareti gündeme geldiğinde Ankara'ya bir nota vererek Türkiye'nin AB'ye verdiği taahhütleri yerine getirmesini ve El-Beşir konusunda UCM'yle işbirliği yapmasını istemiştir. Bu nota karşısında dönemin Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, ziyaretin İslâm Konferansı Teşkilâtı çerçevesinde yapıldığını ve AB'yi ilgilendirmedığını belirterek notaya tepkisini göstermiştir.(Özkan, 2011) AB'nin Sudan'daki temel kaygıları genel olarak insani yardımlar, çatışma çözümüne yardım ve CPA'nın uygulanması olmuştur. Özellikle Çin'in Afrika kıtasında etkinliğini belirgin bir şekilde artırmaya başladığı 2000'li yılların başından itibaren, Avrupa Birliği'nin karşılıklı ticaret hacmindeki sıralaması düşmeye başlamıştır.(Shinn, 2015)

Ömer el-Beşir dönemini sona erdiren Sudan devrimi ve Eylül 2019’da sivil bir hükümetin kurulmasının ardından AB, 17 Ağustos 2019 tarihli Anayasa Deklarasyonu ile birlikte Sudan’ın siyasi ve ekonomik bir geçiş sürecine girdiğini, bunun barış, demokrasi ve ekonomik toparlanmanın sağlanması için tarihi bir fırsatla birlikte sivil yönetime doğru atılmış önemli bir adım olduğunu, siyasi ve ekonomik reformlar yolunda ülkeye eşlik ederek Sudan’daki geçiş sürecinin sağlamlaştırılmasını desteklediğini ve demokrasiye geçişi başarıya ulaştırma arayışlarında yetkililerin kilit ortağı olmaya devam etme kararlı olduğunu ifade etmiş, kalkınma işbirliği, istikrar ve barış ile insani yardım alanlarında toplam 426 milyon avro destek sağlandığını belirtmiştir.(Factsheet, 2020) Haziran 2020’de ise AB, Üst Düzey Sudan Ortaklık Konferansı’na ev sahipliği yapmış ve burada AB Komisyonu, AB üye ülkeleri tarafından sunulan ekonomik desteğe ek olarak krizden etkilenen Sudan’a yardım etmek için 312 milyon avro taahhüt etmiştir.

5.3. Rusya ile İlişkiler

Sudan’ın bağımsızlığını kazanmasıyla birlikte bugünkü Rusya’nın selefi olan Sovyetler Birliği (SSCB) Sudan ile yakın ilişkiler kurmuş olmakla birlikte, İslamcıların Sudan’da otorite kurmaya başlamasıyla birlikte ilişkilerin seviye düşmüştür. Soğuk Savaş döneminin sona erip SSCB’nin dağılmasından sonra, Rusya Federasyonu 1995 yılından itibaren Sudan ile ilişkileri yeniden tesis etmeye başlamıştır. Rusya, 1996 yılında BM Güvenlik Konseyi’nin Sudan’dan Addis Ababa’ya yaptığı ziyaret sırasında Mısır Cumhurbaşkanı Mübarek’e karşı düzenlenen suikast girişimine karıştığına inanılan üç kişiyi iade etmesini isteyen 1044 sayılı kararını desteklerken, 1998 yılında ABD’nin Hartum’daki el-Şifa ilaç fabrikasını vurmasını eleştirmiştir. Rusya, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi’nin beş daimi üyesinden biri olarak, BMGK gündemine gelen konularda genellikle Sudan’ı destekleme eğiliminde olmuştur. Hatta dönemin Rusya Devlet Başkanı Dmitry Medvedev 2010 yılında Ömer El-Beşir’e Rusya’nın Sudan’ın borcunu silmeyi kabul ettiğini bildirmiştir.(Shinn, 2015)

Rusya, Sudan’ın en büyük silah tedarikçisi haline gelmiş, 2000 yılında Rusya’dan tank, top ve savaş uçağı alımları için anlaşmalar imzalamıştır. Sudan’ın 2003-2007 yılları arasındaki konvansiyonel silah ithalatında Çin sadece yüzde 8’lik bir paya sahipken Rusya yüzde 87 ile birinci sırada yer almıştır. Rusya’nın Darfur politikası ve Sudan hükümetine silah satışı eleştiri konusu olmuş, Darfur’a silah sevkiyatını yasaklayan 1591 sayılı BM kararının Rusya tarafından

ihlal edildiği ileri sürülmüştür.(Bayram, 2014) Rusya ayrıca Sudan’da madencilik, petrol, elektrik ve sulama alanlarında bir dizi ortak proje üzerinde anlaşmıştır. Rusya, Darfur krizinin Sudan’ın egemenliği ve toprak bütünlüğü korunarak sadece siyasi yollarla çözülmesi gerektiğini savunarak BM’nin Sudan’a uyguladığı yaptırımlara karşı çıkmaya devam etmiştir.(Shinn, 2015)

Darfur sorunu patlak verdiğinde Sudan Hükümeti’nin yanında görünen Rusya, Sudan’ın bölünmesine ve bağımsız bir Darfur devletinin kurulmasına karşı olduğunu ifade etmiş, Darfur’a BM barış gücü konuşlandırılması konusunda Batı’nın Sudan hükümetine yönelik baskıcı ve tehditkâr politikasını eleştirmiştir.(Bayram, 2014) Rusya’nın İngiltere Büyükelçisi Yuri Viktoroviç Fedotov, “yaptırımların cezalandırma aracı değil, siyasî bir sonuç elde etmenin aracı” olduğunu, Rusya gibi İngiltere ile ABD’nin de “daha az duygusal ve daha çok pragmatik” hareket etmesi gerektiğini ifade etmiştir.(Bayram, 2014)

5.4. Çin ile İlişkiler

Sudan ilk kez 1959 yılında Çin ile diplomatik ilişkiler kurmuş ve Çin’in Birleşmiş Milletler’e kabul edilmesini destekleyen ilk ülkelerden biri olmuştur. Sudan ve Çin daha sonra bir dizi ticari ve yardım anlaşması imzalamıştır. Sudan Devlet Başkanı Ömer El-Beşir 1995 yılında Çin’e yaptığı bir ziyaret sırasında Sudan’ın Tayvan’ın Çin’in ayrılmaz bir parçası olduğu yönündeki tutumunun vurgulamış, Sudan Dışişleri Bakanı da 1999 yılında Çin’i ziyaret etmiştir. Çin 1990’ların sonunda petrol kaynağı olarak Sudan’a yönelmiş ve en önemli petrol ortağı haline gelmiştir. O dönemde Çin, petrol ithalatının yaklaşık yüzde 5’ini Sudan’dan sağlamış ve 2010 yılına kadar Sudan’a yaklaşık 6 milyar ABD doları yatırım yapmıştır. Sudan’ın Çin’e yaptığı petrol ihracatı, toplam petrol ihracatının yarısından fazlasını oluşturuyordu. Çin birkaç petrol sahası geliştirmiş ve bir rafineri, bir liman ve petrol sahalarından Port Sudan’a 1.610 kilometrelik bir boru hattı inşa etmiştir.(Bayram, 2021, s. 93) Çin böylece Sudan’ın en önemli ticari ve ekonomik ortağı ve Afrika ve Arap dünyası dışındaki en önemli siyasi ortağı haline gelmiştir.(Shinn, 2015) Böylece Sudan 1999-2000 döneminde ilk defa dış ticaret fazlası vermiş ve ekonomisi %6 büyüme kaydetmiştir. 2000 ile 2006 yılları arasında Sudan’a yapılan doğrudan yabancı yatırım miktarı 128 milyon dolardan 2.3 milyar dolara fırlamıştır. Petrol gelirleri sayesinde yakalanan ekonomik istikrar, Körfez ülkeleri başta olmak üzere birçok Arap ve Asya ülkesinden sermaye akışını beraberinde getirmiştir.(Bayram

& Emiroğlu, 2016) 1990'lı yıllarda Çin-Afrika ticaretinde ise yüzde 700 gibi muazzam bir büyüme oranı gerçekleşmiştir. Çin hâlihazırda ihtiyaç duyduğu petrolün yüzde 23'ünü Afrika'dan sağlamaktadır ve öngörülere göre Çin'in 2020'de ihtiyaç duyduğu petrolün yarısından fazlasını ithal edeceği ve 2030'lu yıllarda ABD'yi geçerek dünyanın en büyük petrol tüketicisi olacağı Afrika'nın da Çin ekonomisi ve enerji arz güvenliği açısından önemini korumaya devam edeceği düşünülmektedir.(Bayram & Emiroğlu, 2016)

Çin, Sudan'ın önemli bir askeri teçhizat tedarikçisi olmuş, Sudan'ın silah üretim endüstrisine yatırım yapmıştır. 2004 yılında Çin'in Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ndeki veto tehdidi, Konsey'in Darfur ile ilgili tartışmaları sırasında Sudan'a koruma sağlamıştır. Çin daha sonra Sudan'ı Darfur politikasında daha esnek olmaya çağırmış ancak yine de Sudan'a karşı yaptırım uygulanmasına karşı çıkmıştır. Çin'in Sudan ile ilişkileri eleştiri konusu olmuş; fakat Çin, “siyaseti ticaretten ayırmak” gerektiğini, Darfur'un “Sudan'ın iç işi olduğunu” belirtmiştir.(Bayram & Emiroğlu, 2016) Öte yandan Çin, petrolün büyük kısmının bulunduğu Güney Sudan ile samimi ilişkiler kurmak için de çok çaba harcamıştır. Çin Devlet Başkanı Hu Jintao Şubat 2007'de Sudan'ı ziyaret ederken SPLM başkanı Salva Kiir de Temmuz 2007'de Çin'in Güney Sudan'ın kalkınmasına katkısını görüşmek üzere Çin'i ziyaret etmiştir. Çin'in Güney Sudan'daki UNMIS'te yaklaşık 450 askeri personeli ve Darfur'daki UNAMID'de çoğu mühendis olmak üzere 300'den fazla görevlisi bulunuyordu. Çin ayrıca Juba'da bir konsolosluk açmış ve Güney Sudan'daki kalkınma projelerini finanse etmiştir.(Shinn, 2015)

Öte yandan Çin, Nil havzası ve Etiyopya'nın Büyük Rönesans Projesi'ne de ilgi göstermiştir. Etiyopya'nın Nil üzerinde bir baraj inşa etme fikri esasında 1960'lara kadar gitmektedir. Ancak en somut adım 2011 yılında atılmıştır. BERB ile Nil üzerindeki söz hakkını uygulamaya koyan Etiyopya, üç ülkeyi siyasi ilişkilerde yapısal dönüşümlere zorlayarak kıyıdaş ülkeleri tekrar aynı masa etrafına toplamıştır. Bu anlamda proje, Etiyopya'nın Nil su havzasının paylaşımındaki tarihsel adaletsizliği gidermek ve nehir üzerinde hareket etme kapasitesini güçlendirmek için gösterdiği kararlılığın en somut dışa vurumudur.(Turhan, 2020, s. 9) Çin gibi önemli bir aktörün Nil havzasına girmesi ve bölge ülkelerinin kendi imkânları ile yapamayacakları ve finans kaynağı sağlayamayacakları projeleri desteklemesi bölgesel denkleme oldukça etkili olmuştur. Özellikle Çin'in Etiyopya'da Büyük Rönesans Projesi'ni üstlenmesi, son yıllarda Nil havzasında Mısır ve Etiyopya arasında gerilimin tırmanmasına neden olmuştur.(Tandoğan & Yücel, 2017, s. 116)

SONUÇ

2011 yılının başlarında Sudan iki önemli iç meseleyle karşı karşıyaydı: Kapsamlı Barış Anlaşması'nın tam olarak uygulanması ve Darfur'daki şiddetin sona erdirilmesi. CPA'nın tam olarak uygulanması Sudan'ın Kuzey-Güney ilişkilerinin geleceğini belirleyecekti, Güney ise bağımsızlığı seçmişti. Ülkenin petrolünün büyük bir kısmına sahip olan Güney Sudan, beklendiği gibi bağımsızlığı seçtiği için Hartum, petrole ve buna bağlı kârlara gelecek yıllar boyunca erişimini sağlayacak bir gelir paylaşımı düzenlemesi yapmaya çalışmak zorundaydı. Eğer bu hedefe ulaşamazsa, Kuzey-Güney şiddetinin geri dönmesi kuvvetle muhtemeldi. Hartum, uluslararası pazara petrol ihraç edebilecek tek boru hattını kontrol ediyordu. Güney Sudan'da 22 yıl süren çatışmalar 2005 yılında sona ermiş olsa da, CPA'nın geri kalan hükümlerini baltalamak için hem Kuzeylilerden hem de Güneylilerden önemli baskılar geleceği için önümüzde tehlikeli günler olduğu açıktı.(Shinn, 2015)

Güney'in ayrılmasına ek olarak bir diğer acil mesele de 2005'ten beri Kuzey'deki Güney Kordofan eyaleti tarafından yönetilen ancak tarihsel olarak Güney Sudan'a bağlı bir yerleşim bölgesi olan Abyei'deki vatandaşların Güney Sudan yönetimine dönüp dönmemeye karar verecekleri referandum önerisiydi. Bu önemli bir konuydu çünkü bu bölgede önemli miktarda petrol bulunuyordu. Güney Kordofan ve Mavi Nil'in geleceğini belirlemek için halk konsültasyonlarına da ihtiyaç vardı.(Shinn, 2015)

Sadece hem SPLM hem de NCP'nin CPA sürecine tam bağlılığı ve tüm siyasi görüşlerden Sudanlıların ezici çoğunluğunun iyi niyeti ülkenin yeni bir iç savaştan kurtulmasını sağlayabilirdi. Güney Sudan'ın bağımsızlığı için yapılan referandum oylaması ancak ulusal yönetim Sudan halkının çeşitliliğini tanıyıp kabul etseydi ve hem gücü hem de zenginliği ülkenin tüm kesimleriyle adil bir temelde paylaşılsaydı önlenebilirdi. Bu aynı zamanda Güneylilerin en azından birlik ihtimalini göz önünde bulundurma istekliliğine de bağlıydı. Bu gelişmelerin hiçbiri gerçekleşmedi ve bunun sonucunda Güney ayrı, bağımsız bir varlık haline gelmek üzereydi.(Shinn, 2015)

Bu arada Darfur'daki durum hem Hartum'un hem de çok sayıdaki isyancı grubun uzlaşmasını ve böylece siyasi bir çözüme ulaşılmasını gerektiriyordu. Darfur sakinleri de üç Darfur eyaletini birleştirmek ve 1980'lerde var olan Darfur bölgesini yeniden oluşturmak isteyip istemediklerine karar vermek zorundaydı. Darfur Barış Anlaşması bu konuda Temmuz

2010'a kadar bir referandum sözü vermişti, ancak bu tarih kaçırıldı. Doğu Sudan'da barış anlaşmasının başarılı bir şekilde uygulanmasını gözden kaçırmamak da önemliydi. Adil ve şeffaf bir şekilde ele alındığı takdirde Sudan'ın yeni petrol zenginliği tüm bu sorunların çözümüne yardımcı olabilir. Sudan'ın dış ilişkilerindeki zorluklar da kayda değerdi, ancak Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin El-Beşir hakkındaki iddianamesinin Sudan'ın durumunu önemli ölçüde karmaşıktırmasına rağmen son yıllarda iyileşmeler yaşandı. Sudan hükümeti ve halkının 2011'in başlarında büyük zorluklarla karşı karşıya kaldığı ve öngörülebilir gelecekte de kalmaya devam edeceği açıktır.(Shinn, 2015)

Nil meselesine gelince; Mısır-Sudan-Etiyopya arasındaki su uyuşmazlığının çözülememesinin temel nedeni aslında güç dengesidir. Özellikle Sisi döneminde agresif bir dış politika izleyen Mısır, Nil suyundan en büyük payı almakla birlikte diğer kıyıdaş ülkelerin Nil üzerindeki haklarını görmezden gelmektedir. Nil havzası üzerinde su paylaşımı konusunda uyuşmazlık siyasi krizlere sebep olup havza ülkeleri askeri opsiyonun mümkün olduğunu açıklasalar da bu durum sıcak çatışmaya dönüşmemiştir. Sıcak çatışmayı engelleyen unsurların başında Nil'e aşağı kıyıdaş konumunda olan ve ekonomisinin büyük bir bölümünün Nil sularına bağımlı olan Mısır'ın caydırıcı konumu gelmektedir. Mısır askeri ve ekonomik gücüyle bölgenin hidro-hegemon gücüdür. Hidro-hegemonya teorisi, uluslararası ilişkiler ve siyaset bilimi alanında su paylaşımı konusunda yaşanan uyuşmazlıkları realist perspektiften ele almaktadır. Nehir havzasında güç asimetrisi lehine olan kıyıdaş ülke, nehirdeki hegemon gücünü devam ettirebilmek için diğer kıyıdaşlar ile işbirliği yapabileceği gibi herhangi bir anlaşma yapmaksızın başat konumunu devam ettirmeye de muktedirdir. Mısır, 1959 anlaşmasının avantajlarından vazgeçmek istemediğinden, uzlaşma masalarına oturduğu halde neticeye varılmasına engel olmakta, taraf ülkelerle ilişkilerinde gerginliği tırmandırma politikası izlemektedir. Kıyıdaş ülkelerin birbirleri üzerindeki ekonomik, askeri ve siyasi güçleri ve suya bağımlı olma durumları meseleyi daha da karmaşık hale getirmekte, çözüm yönündeki çabaların etkisiz kalmasına neden olmaktadır. Bu bağlamda Mısır'ın Nil Nehri ve havzasında etkin olması siyasi, askeri ve ekonomik gücünün yanı sıra sömürgeci dönem İngiliz politikalarının sonuçlarından birisidir. Mısır bu konumunu, 1959 Antlaşması ile pekiştirmiş ve Etiyopya başta olmak üzere diğer kıyıdaşları bu sayede olabildiğince pasifize etmiştir. Son dönemde Etiyopya'dan yana tavır alan Sudan da Mısır yönetiminin agresif dış politikasının hedefi haline gelmiş, müzakere masasından dışlanma riskiyle karşı karşıya kalmıştır.

Mısır ve Sudan arasındaki sorunlar yeni olmamakla birlikte son olaylarda iki ülke arasındaki çıkar çatışması, karşılıklı tehdit algısı, suçlamalar ve diplomatik krizler eski sorunları yeniden alevlendirmiştir. Mısır'ın Eritre üzerinden Sudan ve Etiyopya sınırı yakınlarına birliklerini konuşlandırması ile bir çatışma tehlikesi ortaya çıkmıştır. Bu iki ülkenin aralarındaki sorunları uluslararası hukuk çerçevesinde diplomatik yollarla Rönesans Barajı ve Halayib Üçgeni gibi önemli konuları çözmemeleri halinde çatışma tehlikesi ve karşılıklı tehdit algısı devam edecek gibi görünmektedir. Gelişmekte zorlanan bu bölgenin, kısır çatışmalardan ziyade işbirliği ve ittifaklara ihtiyaç duyduğu ise açıktır.

KAYNAKLAR

- Abdelaziz, K. (2017, 30.05.2017). *Sudan ratifies ban on Egyptian farm and animal product imports*. Reuters. Erişim Tarihi: 09.05.2022 Link: <https://www.reuters.com/article/us-egypt-sudan-idUSKBN18Q1DA>
- Abdulfattah, M. (2011, 16.03.2011). *الليبية.. مزاجية التفكير والممارسة العلاقات السودانية (Sudan-Libya İlişkileri... Düşünce ve Eylem İkilemi)*. Aljazeera. Erişim Tarihi: 21.05.2022 Link: <https://shorturl.at/jlpqs>
- Acar, İ. (2010). *Küresel ve Bölgesel İlişkiler Zemininde Darfur Meselesi* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı.
- AFP. (2012, 08.01.2012). *Bashir hails fall of Gaddafi on Libya tour*. France24. Erişim Tarihi: 06.08.2022 Link: <https://www.france24.com/en/20120107-sudan-bashir-visit-libya-national-transitional-council-gaddafi>
- Ahram. (2017, 17.08.2017). *Egypt is willing to provide all assistance to Chad: Sisi*. Ahram Online. Erişim Tarihi: 08.04.2022 Link: <https://english.ahram.org.eg/NewsContent/1/64/275507/Egypt/Politics-/Egypt-is-willing-to-provide-all-assistance-to-Chad.aspx>
- Ahren, R. (2020, 23.10.2020). 'Yes, yes, yes': Why peace with Khartoum would be true paradigm shift for Israel. The Times of Israel. Erişim Tarihi: 10.09.2022 Link: <https://www.timesofisrael.com/yes-yes-yes-why-peace-with-khartoum-would-be-true-paradigm-shift-for-israel/>
- Al-Kayyal, A. (2020, 24.10.2020). *الخارجية: ماتم ليس تطبيعا والموافقة سيقررها المجلس التشريعي (Dışişleri: Yapılan Normalleşme Değil, Onaya Yasama Meclisi Karar Verecek)*. Sudan Post. Erişim Tarihi: 01.11.2022 Link: <https://www.sudanpost.info/-الخارجية-ماتم-ليس-تطبيعا-والموافقة-سي>
- Al-Nour, K. A.-T. (2011, 24.10.2011). *العلاقات السودانية الليبية: صراع الماضي وتقارب المستقبل (Sudan-Libya İlişkileri: Geçmişin Çatışması ve Geleceğin Yakınlaşması)*. Aljazeera Centre for Studies. Erişim Tarihi: 21.05.2022 Link: <https://studies.aljazeera.net/en/node/3155>
- Al-Sayyad, O. (2014, 28.10.2014). *السودان وليبيا: تاريخ من التدخلات (Sudan ve Libya: Müdahaleler Tarihi)*. Noon Post. Erişim Tarihi: 19.09.2022 Link: <https://www.noonpost.com/content/4105>
- Ala, O. (2020, 23.10.2020). *ثالث بلد عربي خلال شهرين.. السودان على قائمة التطبيع الإسرائيلية (İki Ay İçinde Üçüncü Arap Ülkesi... Sudan İsrail ile Normalleşme Listesinde)*. Al-Masry Al-Youm. Erişim Tarihi: 30.09.2022 Link: <https://www.almasryalyoum.com/news/details/2070148>
- Ali, W. (2008, 13.05.2008). *Sudanese Islamist opposition leader denies link with Darfur rebels*. Sudan Tribune. Erişim Tarihi: 21.06.2022 Link: <https://sudantribune.com/article27126/>
- Aljazeera. (2020, 22.10.2022). *Israel delegation visits Sudan in push to normalise ties*. Erişim Tarihi: 30.10.2022 Link: <https://www.aljazeera.com/news/2020/10/22/israel-delegation-visited-sudan-in-push-to-normalise-ties>
- Arpa, E. (2011). Sudan ve Darfur Sorunu. *Avrasya Etüdleri*, 40(2), 97-122.
- Arslan, Ö. (2011). *Sudan ve Uluslararası Politikada Darfur Krizi* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ortadoğu ve Afrika Çalışmaları Bilim Dalı.

- Avcı, M. (2009). “Sudan: Fiziki ve Beşerî Coğrafya” md. In *İslam Ansiklopedisi* (Vol. 37, pp. 458-459). TDV Yayınları.
- Bardakoğlu, A. (1996). “Had” md. In *İslam Ansiklopedisi* (Vol. 14, pp. 547-551). TDV Yayınları.
- Barltrop, R. (2011). *Darfur and The International Community*. I. B. Tauris & Co. Ltd.
- Bayrak, P. (2021). Abraham Accords: Palestine issue should be addressed for a peaceful Middle East. *Cappadocia Journal of Area Studies*, 3(1), 104-115.
- Bayram, M. (2014). Yerel ve Küresel Boyutlarıyla Darfur Sorunu. In *Dünya Siyasetinde Afrika 1* (pp. 175-200). Nobel Akademik Yayıncılık.
- Bayram, M. (2016). Sudan’ın Etnopolitik Sorunlarını Besleyen Faktörlerin Tarihsel Bir Analizi. *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(16), 197-224.
- Bayram, M. (2017). *Küresel Enerji Rekabeti ve Darfur Sorunu*. Lap Lambert.
- Bayram, M. (2020). Sudan Siyasal Kültüründe Demokrasi ve Bir Devr-i Sâbık Olarak Ömer el-Beşir Rejimi. In *Dünya Siyasetinde Afrika 6* (pp. 153-182). Nobel Akademik Yayıncılık.
- Bayram, M. (2021). *Mağrib Diplomasisi: Kuzey Afrika Devletlerinin Dış İlişkiler Tarihi*. Doğu Kütüphanesi.
- Bayram, M., & Emiroğlu, H. (2016). Afrika’da Artan Çin Nüfuzunun Çok Yönlü Sonuçları. *The Journal of Academic Social Science*, 4, 501-516.
- BBC. (2020, 24.10.2020). *Sudan-Israel relations agreed, Donald Trump announces*. Erişim Tarihi: 08.09.2022 Link: <https://www.bbc.com/news/world-africa-54554286>
- Beladifm. (2017, 26.02.2017). *Al-Bashir: the relations between Sudan and CAR is strong*. Erişim Tarihi: 29.05.2022 Link:
- Bhattacharji, P. (2008, 02.04.2008). *State Sponsors: Sudan*. Council on Foreign Relations.
- Blanchard, L. P. (2011). *Africa Command: U.S. Strategic Interests and the Role of the U.S. Military in Africa*.
- Bloomberg. (2021, 06.05.2021). *Ethiopia Declares Tigray, Oromia Groups Terrorist Organizations*. Erişim Tarihi: 29.11.2022 Link: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2021-05-06/ethiopia-declares-tigray-romia-groups-terrorist-organizations#xj4y7vzkg>
- Boggero, M. (2009). Darfur and Chad: A fragmented ethnic mosaic. *Journal of Contemporary African Studies*, 27, 21-35.
- Burr, M., & Collins, R. O. (2003). *Revolutionary Sudan: Hasan Al-Turabi and the Islamist State, 1989-2000*. Brill.
- Cafiero, G. (2017, 19.06.2017). *Qatar-GCC crisis unsettles Sudan*. Erişim Tarihi: 12.09.2022 Link: <https://www.al-monitor.com/originals/2017/06/qatar-gcc-crisis-sudan-saudi-arabia-economic-support.html>
- Connell, D. (2005). Sudan: Recasting U.S. Policy. *Foreign Policy in Focus*.
- Copnall, J. (2011, 26.11.2011). *Sudan armed Libyan rebels, says President Bashir*. BBC. Erişim Tarihi: 05.08.2022 Link: <https://www.bbc.com/news/world-africa-15471734>
- Darby, M. (2018, 27.09.2018). *Saudi Arabia eyes Ethiopian hydropower link to cut reliance on oil and gas*. Climate Home News. Erişim Tarihi: 30.09.2022 Link: <https://www.climatechangenews.com/2018/09/27/saudi-arabia-eyes-ethiopian-hydropower-link-cut-reliance-oil-gas/>
- Darwisheh, H. (2020). Egyptian-Sudanese Relations Amidst Changing Geopolitics. *Middle East Review*, 7, 65-79.
- David, S. R. (1991). Explaining Third World Alignment. *World Politics*, 43(2), 233-256.

- Eldar, A. (2016, 17.03.2016). *Will Israel revive its relationship with Khartoum?* Al-Monitor. Erişim Tarihi: 17.08.2022 Link: <https://www.al-monitor.com/originals/2016/03/israel-africa-sudan-south-sudan-arm-deals-shady-relations.html>
- Elhag, A. (2012). The Sudanese Role in Libya 2011. *Reinventing Peace*. <https://sites.tufts.edu/reinventingpeace/2012/12/17/the-sudanese-role-in-libya-2011/>
- Erdem, Ö. (2019). *Sudan 'da siyasi krizi bitirecek ilk adım atıldı*. Anadolu Ajansı. Erişim Tarihi: 05.12.2022 Link: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/sudanda-siyasi-krizi-bitirecek-ilk-adim-atildi/1535386>
- Factsheet. (2020). EU-Sudan Relations. https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/factsheet_eu_sudan_june_2020.pdf
- Ferede, W., & Abebe, S. (2014). The Efficacy of Water Treaties in the Eastern Nile Basin. *Africa Spectrum*, 49, 55-67.
- Fisher, K. (2012). *The International Politics of Mass Atrocities: The Case of Darfur* (D. R. Black & P. D. Williams, Eds.).
- Flint, J., & Waal, A. d. (2008). *Darfur: A New History of a Long War*. African Arguments.
- Flounders, S. (2006, 06.06.2006). *The U.S. Role in Darfur, Sudan*. Global Research. <https://www.globalresearch.ca/the-u-s-role-in-darfur-sudan>
- Hagmann, T., & Abbink, J. (2011). Twenty years of revolutionary democratic Ethiopia, 1991 to 2011. *Journal of Eastern African Studies*, 5(4), 579-595.
- Hammond, J. (2018, 07.03.2018). *What the end of the Qatar-Chad dispute means*. The Defense Post. Erişim Tarihi: 21.03.2022 Link: <https://www.thedefensepost.com/2018/03/07/what-chad-qatar-dispute-ends/>
- Hennig, T. A. (2001). *Memorandum Opinion*. United States District Court W. D. Kentucky. Erişim Tarihi: 03.09.2022 Link: <https://www.casemine.com/judgement/us/59147c85add7b0493442fe2e>
- Huliaras, A. (2001). Qadhafi's comeback: Libya and Sub-Saharan Africa in the 1990s. *African Affairs*, 100, 5-25.
- IBP. (2018). *Sudan Energy Policy, Laws and Regulation Handbook - Strategic Information, Regulations, Opportunities*. International Business Publications.
- Ibrahim, M. (2020). السياسة الخارجية الأمريكية تجاه جمهورية جنوب السودان (ABD'nin Güney Sudan Cumhuriyeti'ne Yönelik Dış Politikası). *Al-Kufa Journal for Law and Political Sciences*, 45, 265-288.
- İnat, K., Duran, B., & Ataman, M. (2010). *Dünya Çatışmaları: Çatışma Bölgeleri Ve Konuları* (Vol. 1). Nobel Yayın Dağıtım.
- Joffé, G. (2005). Libya's Saharan destiny. *The Journal of North African Studies*, 10, 605-617.
- Jonathan, C. R. (1994, 16.08.1994). *Sudan Seizes Terrorist 'Carlos The Jackal'*. The Washington Post. Erişim Tarihi: 12.01.2022 Link: <https://www.washingtonpost.com/archive/politics/1994/08/16/sudan-seizes-terrorist-carlos-the-jackal/4e8d3daa-b064-4ca7-ba16-e6f0d68744aa>
- Kepel, G. (2003). *Jihad: The Trail of Political Islam*. I.B. Tauris.
- Kılıç, F. (2019). Küresel İlişkiler Bağlamında Çin'in Afrika'daki Ekonomi Politikası: Nijerya, Angola, Sudan ve Demokratik Kongo Cumhuriyeti Örnekleri. *International Journal of Politics and Security*, 1(1), 71-96.
- Kimenyi, M. S., & Mbaku, J. M. (2015). The limits of the new "Nile Agreement". *Africa In Focus*. <https://www.brookings.edu/blog/africa-in-focus/2015/04/28/the-limits-of-the-new-nile-agreement/>
- Klare, M. (2002). *Resource Wars: The New Landscape of Global Conflict*. Henry Holt and Company.

- Kucukgocmen, A., & Abdelaziz, K. (2017, 26.12.2017). *Turkey to restore Sudanese Red Sea port and build naval dock*. Reuters. Erişim Tarihi: 19.10.2022 Link: <https://www.reuters.com/article/us-turkey-sudan-port-idUSKBN1EK0ZC>
- Kulish, N. (2013, 25.12.2013). *South Sudan's President Condemns Ethnic Killings*. Erişim Tarihi: 17.07.2022 Link: <https://www.nytimes.com/2013/12/26/world/africa/south-sudan-crisis.html>
- Landau, N. (2020, 04.02.2020). *Netanyahu, Sudanese Leader Meet in Uganda, Agree to Start Normalizing Ties*. Haaretz. Erişim Tarihi: 22.07.2022 Link: <https://www.haaretz.com/israel-news/2020-02-04/ty-article/.premium/alongside-netanyahu-ugandan-president-says-hes-considering-embassy-in-jerusalem/0000017f-e99b-dc91-a17f-fd9f0ec10000>
- Lippman, T. (2010). Saudi Arabia's Quest for "Food Security". *Middle East Policy*, 17, 90-98.
- Mahmoud, K. (2017, 01.10.2017). *Turkey Opens Largest Foreign Military Base in Somalia*. Asharq Al-Awsat. Erişim Tarihi: 20.10.2022 Link: <https://english.aawsat.com/home/article/1039126/turkey-opens-largest-foreign-military-base-somalia>
- Marchal, R. (2008). The Roots of the Darfur Conflict and the Chadian Civil War. *Public Culture*, 20, 429-436.
- Mark, C. R. (2003). *Libya*. The Library of Congress
- Mead, W. R. (2001). *Special Providence: American Foreign Policy and how it Changed the World*. Knopf.
- MEE. (2017, 28.07.2017). *Khalifa Haftar expels 12 Sudan diplomats from Libya*. Middle East Eye. Erişim Tarihi: 14.09.2022 Link: <https://www.middleeasteye.net/fr/news/khalifa-haftar-controlled-eastern-libya-expels-12-sudan-diplomats-220334745>
- Memo. (2017, 20.06.2017). *Mubarak: No one takes Egypt seriously any more*. Middle East Monitor. Erişim Tarihi: 07.04.2022 Link: <https://www.middleeastmonitor.com/20170620-mubarak-no-one-takes-egypt-seriously-any-more/>
- Memo. (2020, 17.10.2020). *Sudan businessman to visit Israel to accelerate normalisation process*. Middle East Monitor. Erişim Tarihi: 30.10.2022 Link: <https://www.middleeastmonitor.com/20201017-sudan-businessman-to-visit-israel-to-accelerate-normalisation-process/>
- MFA. (2022). *Relations between Türkiye and Sudan*. Retrieved from <https://www.mfa.gov.tr/relations-between-turkiye-and-sudan.en.mfa>
- Orakçı, S. (2017). Güney Sudan Kriz Raporu. *İNSAMER*.
- Özkan, M. (2011). Turkey's 'New' Engagements in Africa and Asia: Scope, Content and Implications. *Journal of International Affairs*, 16(3), 115-137.
- Öztürk, H. (2011). Darfur'da Yaşanan İç Savaşı Anlamak. *Avrasya Etüdleri*, 40(2), 123-144.
- Peninsula. (2017, 16.11.2017). *Qatar-Sudan deal to build the largest port on Red Sea coast*. The Peninsula Qatar. Erişim Tarihi: 11.09.2022 Link: <https://thepeninsulaqatar.com/article/16/11/2017/Qatar-Sudan-deal-to-build-the-largest-port-on-Red-Sea-coast>
- Ravid, B. (2013, 24.12.2013). *Lieberman Calls South Sudan FM to Lend Israel's Support, Endorse Aid*. Haaretz. Erişim Tarihi: 18.07.2022 Link: <https://www.haaretz.com/2013-12-24/ty-article/.premium/israel-to-aid-south-sudan/0000017f-e4ca-d9aa-afff-fdda8d480000>
- Ravid, B. (2016, 07.09.2016). *Israel Urges U.S., Europe to Bolster Ties With Sudan, Citing Apparent Split With Iran*. Haaretz. Erişim Tarihi: 21.07.2022 Link:

- <https://www.haaretz.com/israel-news/2016-09-07/ty-article/.premium/israel-urges-u-s-europe-to-bolster-ties-with-sudan/0000017f-e917-df5f-a17f-fbdfc34e0000>
- Reuters. (2011a, 23.03.2011). *Egypt PM plans first trip abroad to neighbor Sudan*. Erişim Tarihi: 14.01.2022 Link: <https://www.reuters.com/article/us-egypt-sudan-nile-idUSTRE72M42S20110323>
- Reuters. (2011b, 26.11.2011). *Libya leader, in Khartoum, thanks Sudan for weapons*. Erişim Tarihi: 11.02.2022 Link: <https://www.reuters.com/article/us-sudan-libya-weapons/libya-leader-in-khartoum-thanks-sudan-for-weapons-idUSTRE7AO1R020111125>
- Reuters. (2021, 06.04.2021). *Sudanese Cabinet votes to repeal Israel boycott law*. Erişim Tarihi: 01.11.2022 Link: <https://www.reuters.com/article/us-sudan-israel/sudanese-cabinet-votes-to-repeal-israel-boycott-law-idUSKBN2BT228?il=0>
- Rosen, A. (2012, 18.5.2012). *South Sudan, world's youngest nation, develops unlikely friendship with 'role model' Israel*. Erişim Tarihi: 15.8.2022 Link: <https://www.timesofisrael.com/south-sudan-worlds-youngest-nation-develops-unlikely-friendship-with-role-model-israel/>
- Rosenhart, E. (2017, 14.09.2017). *Chad-Sudan Relations and the Qatar Crisis*. The Moshe Dayan Center for Middle Eastern and African Studies. Erişim Tarihi: 19.09.2022 Link: <https://dayan.org/content/chad-sudan-relations-and-qatar-crisis>
- Sakr, T. (2018, 19.04.2018). *Sudan complains to UN over Egypt holding elections in Halaib triangle*. Egypt Independent. Erişim Tarihi: 27.09.2022 Link: <https://egyptindependent.com/sudan-complains-un-egypt-holding-elections-halaib-triangle/>
- Salam, A. H. A., & Waal, A. d. (2004). *Islamism, State Power and Jihad in Sudan*. In *Islamism and its Enemies in the Horn of Africa* (pp. 71-114). C. Hurst & Co. Publishers Ltd.
- Satti, A. O. (2022, 08.08.2022). *Sudan'da askeri yönetime mzahir siyasi grup: Ülkeyi, tek bir taraf yönetemez*. Anadolu Ajansı. Erişim Tarihi: 18.11.2022 Link: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/sudanda-askeri-yonetime-muzahir-siyasi-grup-ulkeyi-tek-bir-taraf-yonetemez/2656134>
- Schraeder, P. J. (1994). *United States Foreign Policy Toward Africa: Incrementalism, Crisis and Change*. Cambridge University Press.
- Schwartz, F., & Bariyo, N. (2020, 23.10.2020). *Israel, Sudan Agree to Normalize Ties in U.S.-Brokered Deal*. The Wall Street Journal. Erişim Tarihi: 29.08.2022 Link: <https://www.wsj.com/articles/israel-sudan-agree-to-normalize-ties-in-u-s-brokered-deal-11603469178>
- Shinn, D. H. (2015). The Al-Bashir Era. In L. B. Berry (Ed.), *Sudan: A Country Study* (pp. 224-302). U.S. Government Printing Office.
- State.gov. (2009). *Effectiveness of U.S. Economic Sanctions with Respect to Sudan*. Retrieved from <https://home.treasury.gov/policy-issues/office-of-foreign-assets-control-sanctions-programs-and-information>
- State.gov. (2020). *Travel to Israel, Sudan, Bahrain, the United Arab Emirates, and Oman, August 23-27, 2020*. Retrieved from <https://2017-2021.state.gov/secretary-travel/travel-to-israel-sudan-bahrain-the-united-arab-emirates-and-oman-august-23-27-2020/index.html>
- Sudanile. (2012, 25.10.2012). *عاموس جلعاد المسؤول بوزارة الدفاع الإسرائيلية: السودان دولة إرهابية خطيرة والبشير مجرم حرب* (*İsrail Savunma Bakanı Amos Gilad: Sudan Tehlikeli Bir Terrist ve*

- el-Beşir Bir Savaş Suçlusudur*). Erişim Tarihi: 10.09.2022 Link: <https://www.sudaress.com/sudanile/46068>
- Sudanow. (2017, 23.12.2017). *Horizons Of Sudanese -Turkish Relations*. Sudanow Magazine. Erişim Tarihi: 27.10.2022 Link: <https://sudanow-magazine.net/page.php?subId=5&Id=318>
- Survey, S. A. (2007). A widening war around Sudan: The proliferation of armed groups in the Central African Republic. (5).
- Tandoğan, M., & Yücel, O. K. (2017). Nil'in Paylaşılması Meselesi: Hidro-Diplomasi Bağlamında Mısır, Sudan ve Etiyopya Rekabeti. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*(53), 107-120.
- Tekle, A. (1996). International relations in the Horn of Africa (1991–96). *Review of African Political Economy*, 23(70), 499-509.
- Today, E. (2017, 27.12.2017). *Turkish, Sudanese, Qatari army chiefs' meeting raises doubts*. Erişim Tarihi: 20.10.2022 Link: <https://www.egypttoday.com/Article/1/38578/Turkish-Sudanese-Qatari-army-chiefs-meeting-raises-doubts>
- Tribune, S. (2006, 01.11.2006). *Central African President accuses Sudan over raid*. Erişim Tarihi: 23.06.2022 Link: <https://sudantribune.com/article18925/>
- Tribune, S. (2011, 01.06.2011). *Sudan deploys troops to borders with Libya*. Erişim Tarihi: 02.08.2022 Link: <https://sudantribune.com/article38653/>
- Tribune, S. (2017a, 14.05.2017). *Sudan hands over Gulen-linked schools to Turkish gov't*. Erişim Tarihi: 19.10.2022 Link: <https://sudantribune.com/article60645/>
- Tribune, S. (2017b, 24.12.2017). *Sudan, Turkey agree to increase trade exchange to \$1 billion*. Erişim Tarihi: 21.10.2022 Link: <https://sudantribune.com/article62497/>
- Tribune, S. (2017c, 22.08.2017). *Sudan's al-Bashir, Chad's PM discuss border security*. Erişim Tarihi: 27.04.2022 Link: <https://sudantribune.com/article61494/>
- Tribune, S. (2017d, 23.05.2017). *Sudan's Bashir accuses Egypt of supporting Darfur rebel attack*. Erişim Tarihi: 13.08.2022 Link: <https://sudantribune.com/article60722/>
- Tubiana, J. (2011). Renouncing the Rebels: Local and Regional Dimensions of Chad–Sudan Rapprochement. *HSBA Working Paper* 25.
- Turhan, Y. (2020). Büyük Etiyopya Rönesans Barajının Mısır, Sudan ve Etiyopya'nın Su Jeopolitiğine Etkisi. *TASAM*.
- UNSC. (2001, 28.09.2001). *Security Council Lifts Sanctions Against Sudan*. Erişim Tarihi: 16.03.2022 Link: <https://press.un.org/en/2001/sc7157.doc.htm>
- WB. (2018). Ethiopia's Transformational Approach to Universal Electrification. <https://www.worldbank.org/en/news/feature/2018/03/08/ethiopias-transformational-approach-to-universal-electrification>
- Wolff, S. (2008). Conflicts Without Borders. *The National Interest*(95), 63-69.
- Yılmaz, S. (2015). *Afrika Yol Haritası: Bir Kıtanın Stratejik Analizi*. 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü.
- Zeyd, R. İ. E. (2018). محاولات التخلص من الوجود العربي والإسلامي في جنوب السودان (Güney Sudan'daki Arap ve İslam Varlığından Kurtulma Girişimleri). *Ayn Şems Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırmaları Dergisi*, 29, 761-785.